

ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД УКООПСПЛКИ
«Полтавський університет економіки і торгівлі»
Кафедра педагогіки, культурології та історії

І.С. Тодорова

«ПСИХОЛОГІЯ»

**Навчально-методичний посібник для самостійного
вивчення дисципліни за кредитно-модульною системою
організації навчального процесу**

Полтава 2014

ЗМІСТ

I. Вступ	3
II. Навчальна програма	4
III. Тематичний план дисципліни	6
IV. Методичні рекомендації до вивчення дисципліни	8
Змістовий модуль 1. Проблеми загальної психології	
Тема 1. Психологія як наука та практика	8
Тема 2. Пізнавальні психічні процеси	18
Тема 3. Емоційно-вольова сфера особистості	24
Тема 4. Індивідуально-психологічні особливості людини	28
Тема 5. Діяльність особистості	34
Змістовий модуль 2. Проблеми соціальної психології	
Тема 6. Психологія групи	42
Тема 7. Психологія спілкування	47
Тема 8. Компетентність у спілкуванні	52
Тема 9. Психологічний аналіз конфлікту	57
V. Індивідуально-консультативна робота	61
VI. Карта самостійної роботи студентів	65
VII. Порядок і критерії оцінювання знань студенті	77
VIII. Список рекомендованої літератури	92

ВСТУП

Перед вищими закладами освіти поставлені завдання забезпечити фундаментальну науково-теоретичну та практичну професійну підготовку студентської молоді. Необхідною умовою виконання цих завдань є високий рівень психологічної компетентності. Психологія є невід'ємним компонентом наукової організації праці, вона забезпечує гуманне ставлення людей один до одного та сприяє підвищенню продуктивності праці.

Мета навчальної дисципліни: формування знань щодо механізмів психологічних виявів особистості, соціальної групи та навичок спілкування.

Завданням навчальної дисципліни є формування основ наукового світогляду на психологічні проблеми, засвоєння основних термінів та понять психології на рівні їх відтворення і тлумачення; здобуття навичок та елементарних умінь застосовувати їх у практичній діяльності для підвищення конкурентоспроможності фахівця у соціально-психологічній сфері.

Предмет навчальної дисципліни: механізми формування та функціонування психіки людини.

Вивчення змісту курсу дозволяє оволодіти базовими психологічними поняттями, допомагає створити мотиваційну та орієнтовну основи для самовиховання та саморозвитку. Дослідження власних індивідуально-психологічних характеристик, стилю поведінки у групі, особливостей спілкування з іншими людьми дозволить студентові виявити та усвідомити особистісні та групові якості, визначить шляхи до професійного та особистого зростання.

Результатом вивчення курсу “Психологія” повинно стати формування гуманістичної спрямованості особистості студента, розвиток його здібностей, знань та вмінь.

Завдяки вивченню навчальної дисципліни студенти повинні:

знати:

- основні психічні функції та їх фізіологічні механізми, співвідношення біологічних та соціальних факторів у становленні психіки;

- основні методи психологічного вивчення особистості та колективу ;
- психологічну структуру діяльності та джерела активності особистості;
- психологічні механізми пізнавальних, емоційних, вольових процесів, засоби регуляції емоційних станів;
- психологічну структуру особистості, основні підходи до визначення індивідуально-психологічних властивостей особистості: спрямованості, темпераменту, характеру, здібностей;
- основи аналізу групової психології, міжособистісних стосунків, спілкування та конфлікту;

вміти:

- користуватися психологічними методами вивчення психологічних властивостей індивіда та групи;
- використовувати результати психологічного вивчення особистості та групи з метою підвищення ефективності їх діяльності, створення “психологічного комфорту”;
- надавати психологічну характеристику особистості, використовувати індивідуальний підхід до співпрацівників, підлеглих тощо;
- надавати психологічну характеристику міжособистісним стосункам в групі, розробляти програму психологічного розвитку трудового колективу.

II. НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА

Змістовий модуль 1. Проблеми загальної психології

Тема I. Психологія як наука та практика. Основні поняття та питання теми: Предмет психології. Психологія як наука про внутрішній світ та поведінку людини. Завдання та значення психології на сучасному етапі розвитку людства. Теоретична та практична психологія. Психіка та її функції. Нервова система, мозок. Свідоме і несвідоме в діяльності людини. Психічні явища, процеси, стани і властивості – основні форми прояву психіки людини. Проблема розвитку психіки у світі еволюційного вчення. Інстинктивна поведінка. Навичка. Інтелектуальна поведінка. Соціальна обумовленість психіки людини. Проблема методу психологічного дослідження. Спостереження, самоспостереження. Експеримент. Бесіда, інтерв'ю, анкетування. Тестування. Вивчення продуктів діяльності. Методи активного психологічного впливу.

Тема II. Пізнавальні психічні процеси. Основні поняття та питання теми: Інтелект, його складові та умови розвитку. Природа і функції уваги. Види уваги. Мимовільна, довільна, післядовільна увага. Зовнішня і внутрішня увага. Властивості уваги. Концентрація. Стійкість. Переключення. Обсяг. Розподіл уваги. Поняття про відчуття. Роль відчуттів у пізнавальній діяльності людини. Процес виникнення відчуття. Види відчуттів. Загальні властивості відчуттів. Пороги чутливості.

Роль попереднього досвіду в сприйманні. Активний характер сприймання. Види сприймання. Властивості сприймання. Мислення як вища форма пізнавальної діяльності. Порівняння. Аналіз і синтез. Абстрагування і узагальнення. Судження. Умовиводи. Поняття. Види мислення. Взаємозв'язок мови і мислення. Природа уяви. Уява і об'єктивна дійсність. Види уяви. Способи створення нових образів. Визначення пам'яті. Види пам'яті. Процеси і закономірності пам'яті. Умови продуктивності довільного запам'ятовування. Збереження. Відтворення. Впізнавання, згадування, пригадування. Забування. Індивідуальні відміни в пам'яті. Розвиток пам'яті.

Тема III. Емоційно-вольова сфера особистості Основні поняття та питання теми: Загальне уявлення про емоційну сферу. Емоції і потреби людей. Функції емоцій. Види емоцій і

почуттів. Настрій. Афекти. Пристрасті. Стрес. Фрустрація. Моральні почуття. Інтелектуальні почуття. Естетичні почуття. Загальне поняття про волю. Рефлекторні, мимовільні і довільні дії.

Природа і функції волі. Спонукальна та гальмівна функції волі. Структура складної вольової дії. Підготовчий та виконавчий етапи. Екстернальний та інтернальний локус контролю. Вольові якості особистості. Цілеспрямованість. Самостійність. Ініціативність. Організованість. Наполегливість. Витримка. Рішучість. Недоліки волі: впертість і примхи, навіюваність і негативізм, нестриманість, нерішучість та ін. Самовиховання волі.

Тема ІУ. Індивідуально-психологічні особливості людини.

Основні поняття та питання теми: Індивід та особистість. Спрямованість особистості. Темперамент як динамічна характеристика психічної діяльності людини. Історія розвитку поглядів на фізіологічну основу темпераменту. Властивості вищої нервової діяльності та темперамент. Характеристика основних типів темпераменту. Індивідуальний стиль діяльності. Природа і сутність характеру. Зв'язок характеру з темпераментом. Структура характеру. Розумові, емоційні, вольові риси характеру. Ставлення до інших, до справи, до себе. Вчинок і характер. Акцентуації характеру. Формування, виховання і самовиховання характеру.

Поняття про здібності. Загальні та спеціальні здібності. Талант, його походження. Роль праці у формуванні та реалізації таланту. Талант і геній. Проблема спадкових та соціальних факторів здібностей. Задатки як природні передумови здібностей. Здібності і професія.

Тема У. Діяльність особистості. Основні поняття та питання теми: Діяльність та її структура. Загальне поняття про діяльність як форму взаємодії людини з навколишнім середовищем. Будова діяльності. Дія і операції. Види дії: зовнішня і внутрішня; вольова і довільна, мимовільна; предметна і розумова. Уміння й навички. Процес формування вмінь і навичок. Умови успішного утворення вмінь і навичок. Перенос та інтерференція. Значення вмінь і навичок.

Мотивація діяльності. Цілі і мотиви діяльності людини. Активність особистості. Роль потреб у спрямованості особистості. Інтереси. Переконавання і світогляд особистості. Рівень домагань особистості. Види діяльності. Гра. Навчання. Праця. Спілкування.

Змістовий модуль 2. Проблеми соціальної психології.

Тема VI. Психологія групи. Основні поняття та питання теми: Поняття групи. Класифікація груп. Структура взаємовідносин у малій групі. Міжособистісні стосунки в групах. Нормативна поведінка в групі. Конформізм. Рівень розвитку групи. Колектив як вища форма розвитку групи. Проблема колективу і навчально – виховний процес.

Тема VII. Психологія спілкування. Основні поняття та питання теми: Проблема спілкування в психології. Поняття спілкування. Види спілкування. Структура спілкування. Спілкування як обмін інформацією. Спілкування як сприймання людьми один одного. Механізми взаєморозуміння. Спілкування як взаємодія. Психологічні способи впливу в процесі спілкування: зараження, навіювання, наслідування, переконування. Міжособистісна атракція. Проблема точності міжособистісної перцепції.

Тема VIII. Компетентність у спілкуванні. Основні поняття та питання теми: Поняття про компетентність у спілкуванні. Підходи до визначення комунікативних умінь. Маніпуляція як вид психологічного впливу. Головні принципи спілкування за Д. Карнегі Вміння слухати, види слухання. Ефективний зворотний зв'язок у спілкуванні. Проблема оціночних та безоціночних суджень про іншу людину. Методи розвитку умінь спілкування та підвищення компетенції у спілкуванні.

Тема IX. Психологічний аналіз конфлікту. Основні поняття та питання теми: Поняття про конфлікт та конфліктні ситуації. Джерела конфлікту. Види конфліктів. Аналіз конфлікту. Конфліктна проблема. Учасники конфлікту. Конфліктні інтереси. Позиція учасника конфлікту. Динаміка конфлікту. Фази конфлікту. Стили поведінки у конфліктній ситуації. Конкуренція. Ухилення. Компроміс. Пристосування. Співпраця.

III. ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ДИСЦИПЛІНИ "ПСИХОЛОГІЯ" (108 годин, 3 кредити)

Таблиця 1.

№ з/п	Назва розділу, модулю, теми	Кількість годин, за видами занять				
		Всього	аудиторні		позааудиторні	
			Лекції	Семінарські заняття	Самостійна робота	Індивідуально-консульт.-робота
-1-	-2-	-3-	-4-	-5-	-6-	-7-
Змістовий модуль 1. Проблеми загальної психології						
1	Тема 1. Психологія як наука та практика.	10	2	2	5	1
2	Тема 2 Пізнавальні психічні процеси.	10	2	2	5	1
3	Тема 3 Емоційно-вольова сфера особистості.	10	2	2	5	1
4	Тема 4 Індивідуально-психологічні особливості людини.	10	2	2	5	1
5	Тема 5 Діяльність особистості.	10	2	-	7	1
	Підсумкова модульна робота (ПМР)	4			4	
	Всього 1-ий модуль	54	10	8	31	5
Змістовий модуль 2. Проблеми соціальної психології						

6	Тема 6 Психологія групи.	12	2	2	7	1
7	Тема 7 Психологія спілкування.	14	4	2	7	1
8	Тема 8 Компетентність у спілкуванні.	12	2	2	7	1
9	Тема 9 Психологічний аналіз конфлікту.	14	2	2	8	2
	Підсумкова модульна робота (ПМР)	4			4	
	Всього 2-ий модуль	54	10	8	31	5
	Всього годин	108	20	16	62	10

III. ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ДИСЦИПЛІНИ "ПСИХОЛОГІЯ"

(90 годин, 2,5 кредити)

Таблиця 1.

№ з/п	Назва розділу, модулю, теми	Кількість годин, за видами занять					
		В с о г о	аудиторні		позааудиторні		
			Лекції	Семінарські заняття	Самостійна робота	Індивідуально-консультац.-робота	
-1-	-2-	-3-	-4-	-5-	-6-	-7-	
Змістовий модуль 1. Проблеми загальної психології							
1	Тема 1. Психологія як наука та практика.	9	2	2	4	1	

2	Тема 2 Пізнавальні психічні процеси.	8	2	2	3	1
3	Тема 3 Емоційно-вольова сфера особистості.	9	2	2	4	1
4	Тема 4 Індивідуально-психологічні особливості людини.	9	2	2	4	1
5	Тема 5 Діяльність особистості.	8	2	—	5	1
	Підсумкова модульна робота (ПМР)	4			4	
	Всього 1-ий модуль	47	10	8	24	5
Змістовий модуль 2. Проблеми соціальної психології						
6	Тема 6 Психологія групи.	10	2	2	5	1
7	Тема 7 Психологія спілкування.	10	2	2	5	1
8	Тема 8 Компетентність у спілкуванні.	8	2	2	5	1
9	Тема 9 Психологічний аналіз конфлікту.	11	2	—	5	2
	Підсумкова модульна робота (ПМР)	4			4	
	Всього 2-ий модуль	43	8	6	24	5
	Всього годин	90	18	14	48	10

IV. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ

Змістовий модуль 1. Проблеми загальної психології Тема 1. Психологія як наука та практика (Лекція – 2 год., семінар – 2 год.)

Методичні поради до вивчення теми

Вивчення цієї теми потребує звернення не лише до підручників, але й до першоджерел, тобто робіт тих авторів, яких можна назвати класиками психології. Слід усвідомити, що, *психологія* – (від грецького *psyche* – душа і *logos* – наука) – наука про факти, механізми і закономірності розвитку і функціонування психіки.

Студент з власного досвіду може побачити, що сьогодні у всіх сферах життя суспільства – економічній, політичній, освітній, медичній, культурі, спорті, юриспруденції тощо існують практичні завдання, для вирішення яких потрібна психологічна компетентність, психологічні знання. Між галузями психологічної науки існують тісні зв'язки. *Теоретична* психологія веде дослідження загальних закономірностей психіки, *Науково-прикладна* психологія займається дослідженням та оптимізацією психіки людини в умовах тієї чи іншої діяльності, різних станів здоров'я та правової поведінки. *Практична* психологія функціонує як система спеціальних психологічних служб, основна мета яких безпосередня допомога реальним людям та організаціям у вирішенні психологічних проблем. Незважаючи на велику розгалуженість, психологія зберігає спільний *предмет* дослідження – факти, закономірності, механізми психіки.

При розгляді питання про історію психології слід звернути увагу на те, що уявлення про її предмет змінювались. Із середини ХІХ ст. психологія починає розвиватися як самостійна наука. Під впливом наукових досягнень у природничих науках, психологія встає на шлях експериментальних досліджень. У кінці ХІХ – на початку ХХ ст. формуються нові школи та течії психології, які значно розширили уявлення про її предмет, завдання та методи. Це, перш за все, фрейдизм, біхевіоризм, гештальтпсихологія, французька соціологічна школа. Великий внесок у розробку теорії та методології психології внесли радянські психологи, які сформували та затвердили у вивченні психіки *методологічні*

принципи детермінізму, єдності свідомості та діяльності, розвитку психіки, принцип відображення, системно-структурний принцип.

Друга половина ХХ ст. значною мірою привернула увагу психологів до проблем особистості, з'явилися такі впливові напрями, як гуманістична та когнітивна психологія.

Студенту треба чітко зрозуміти, що *психіка* – це особлива форма відображення об'єктивної реальності у виді відчуттів, уявлень, думок, почуттів, емоцій та інших психологічних явищ. *Психіка* проявляється та існує у вигляді процесів, станів і властивостей. *Психіка* – це властивість, функція відповідних відділів мозку, де збирається і переробляється інформація про світ. *Психічні явища* – це відгук мозку на зовнішні та внутрішні подразники.

Психіка – продукт розвитку живої матерії, вона виконує важливі *функції*: 1) орієнтування організму в середовищі; 2) управління поведінкою і самоконтроль; 3) спонукання до активності.

Психіка забезпечує більш ефективне пристосування до середовища, є важливою умовою виживання тварин. *Головні тенденції еволюції психіки*:

- ускладнюються форми рухової активності, поведінки;
- ускладнюються форми психічного відображення;
- удосконалюється здатність до індивідуального навчання;
- зростає роль індивідуально придбаних форм поведінки і зменшується значення уроджених, спадкових. Людська психіка та поведінка істотно відрізняється від психіки та поведінки тварин.

У людини поряд із першою сигнальною системою функціонує друга, яка базується на слові та умовних знаках. Це надає людині принципово нові можливості у розвитку та регулюванні психіки та діяльності.

На зміну біологічному, еволюційному періоду приходять соціальний, історичний період розвитку психіки людини. У людини з'являється вищий рівень психічного відображення – свідомість та самосвідомість, формується особистість.

Специфічні людські якості – особистість, свідомість, мова, праця тощо формуються у людини тільки у процесі засвоєння нею культури, яка створена попередніми поколіннями, людська психіка має суспільно-історичну природу. У психіці людини, крім

свідомості, існує також *несвідоме* – сукупність психічних явищ, станів і дій, що знаходяться поза сферою розуму, вони непідзвітні свідомості і майже не піддаються контролю.

Вивчення питання про методи психології повинно привести до розуміння того, що психічні явища настільки складні та важкі для вивчення, що потребують розробки методів дослідження не менш складних, ніж прилади у фізиці, хімії, астрономії тощо. Наукове дослідження складається з низки послідовних етапів.

Студент повинен чітко зрозуміти, що *етапи наукового дослідження* зазвичай мають таку послідовність:

1. Розробка програми дослідження (постановка проблеми, задач, уточнення предмета дослідження, висування гіпотез, вибір методів, виконавців).
2. Визначення емпіричних об'єктів дослідження (хто і як буде досліджуватися).
3. Розробка методики конкретного дослідження.
4. Проба (пілотаж) методик, їх перевірка на надійність та валідність.
5. Збирання фактичних даних.
6. Логічне, якісно-кількісне опрацювання зібраних даних.
7. Інтерпретація результатів, висновки, звіт.

Студенту слід за рекомендованою літературою зробити конспект питання про методи психології, вивчити класифікацію методів як теоретичної, так й практичної психології. Усі психологічні методи поділяються на декілька груп: дослідницькі методи та методи активного психологічного впливу. Важливо усвідомити, що наука потребує достовірних, надійних методів, які дозволяють об'єктивно вивчати психічні явища та факти, науково пояснювати механізми їх виникнення, розвитку та функціонування. Тому слід перевіряти методи та методики на *надійність* – це характеристика психодіагностичної методики, що відображає ступінь точності вимірів, усталеність отриманих результатів; та *валідність* – якість методу психологічного дослідження, яка вказує на те, що цей метод дійсно вимірює те, що заплановано, а не щось інше.

Для перевірки та закріплення знань, виконайте практичні завдання та розв'яжіть задачі.

Довідкова інформація

Таблиця 2. Етапи становлення предмету психології як науки

Час виникнення	Провідне поняття	Стисле визначення
1	2	3
Десятки тисячоліть до н.е.	Душа в архаїчному розумінні	Двійник тіла, що живе власним життям та покидає тіло під час сну, смерті, непритомності
Кінець IV тис. до н.е.	Душа	Нематеріальна, незалежна від тіла пізнавальна та життєдіяльна основа. В античну епоху ототожнювалась з атомом, вогнем, повітрям, в епоху середньовіччя – із свідомістю як здатністю до рефлексії
Перші століття н.е.	Свідомість	Сукупність мотиваційних, пізнавальних та емоційних властивостей індивіда
Друга половина XIX ст.	Поведінка	Сукупність реакцій у відповідь на зовнішні подразники-стимули
Кінець XIX ст.	Самосвідомість	Система уявлень індивіда про себе, що регулює його стосунки з іншими людьми, ставлення до себе, образ «Я»
Початок XX ст.	Особистість	Соціально зумовлена система психічних якостей індивіда, яка формується і виявляється у діяльності та спілкуванні. Містить мотиваційні, характерологічні, інтелектуальні, комунікаційні властивості суб'єкта діяльності

Термінологічний словник

Антропогенез (людина і – походження) – процес виділення людини зі світу тварин та її розвитку.

Великі півкулі головного мозку – орган вищої нервової діяльності, до складу якого входять кора великих півкуль і приблизно 14 мільярдів підкіркових нервових клітин. Кора

великих півкуль пов'язана зі свідомістю і вищими психічними функціями людини, з набутим досвідом і навчінням.

Витіснення – спосіб уникнення внутрішнього конфлікту завдяки вилученню зі свідомості неприємної інформації.

Вища нервова діяльність – відображувальна умовнорефлекторна діяльність кори головного мозку і найближчих до неї підкіркових центрів, на яких ґрунтується психічна діяльність людини і тварин.

Вищі психічні функції (ВПФ) – загальна назва, яка об'єднує види пізнавальних процесів у людей. До ВПФ належать довільні і опосередковані форми уваги, сприймання, пам'яті, мислення, уяви і мовлення.

Відображення – загальна властивість матерії, яка проявляється у здатності матеріальних об'єктів відтворювати з різною адекватністю ознаки, властивості й характеристики інших об'єктів.

Вчення про дві сигнальні системи – теорія І. Павлова, за якою людина має дві сигнальні системи. Перша з них є такою самою, як і у тварин. У ній сигнальну функцію виконують предмети і явища та їх властивості, що безпосередньо діють на рецептори. На основі першої у людини розвинулася друга сигнальна система – сукупність тимчасових нервових зв'язків, утворених за допомогою мови. Як сигнали перших сигналів слова складають суто людську сигнальну систему дійсності.

Валідність тесту (від лат. *validus* – міцний, здоровий) – поняття, яке вказує нам, що тест вимірює і наскільки добре він це робить. Необхідно мати на увазі, що назва тесту не обов'язково вказує на те, що він вимірює. Вона тільки дозволяє розпізнати його (А. Анастасі). Методи визначення валідності розподіляються за трьома основними критеріями: валідність за змістом; валідність за критерієм; конструктивна валідність.

Валідність за змістом означає систематичну перевірку змісту тесту для того, щоб встановити, чи відповідає він репрезентативній вибірці сфери вимірюваної поведінки. Така процедура валідності зазвичай застосовується для оцінювання *тестів досягнень*, які дозволяють виміряти, наскільки індивід оволодів конкретними навичками або навчальним предметом. Може скластися враження, що для встановлення валідності такого

тесту досить лише перевірити його зміст. Наприклад, тест на множення, правопис чи бухгалтерські навички уже, вочевидь, міг би бути валідним, якби складався відповідно із завдань на множення, правопис і ведення бухгалтерських операцій. Але проблема не є такою простою, як може здатися. Відразу ж виникає питання адекватності вибірки всієї множини завдань. Тому тестовану сферу поведінки необхідно систематично перевіряти, аби існувала впевненість, що завдання тесту охоплюють усі головні аспекти і в правильній пропорції.

Очевидна валідність. Валідність за змістом не слід плутати з очевидною валідністю. Остання, власне, і не є валідністю як такою. Вона стосується не того, що тест насправді вимірює, а того, що він за першого розгляду *нібито вимірює*. Очевидна валідність – це те, наскільки тест здається цінним досліджуваному, офіційним особам, які ухвалюють рішення про його використання, або іншим неспеціалістам. Власне, очевидна валідність відображає ставлення останніх до тесту. Очевидна валідність як така – бажана властивість тесту. Наприклад, коли тести, розраховані на дітей і на умови школи, почали застосовувати для дорослих, останні часто ставилися до таких тестів вороже і критично, саме через відсутність очевидної валідності. Справді, якщо зміст тесту здається дивним, недоречним або дитячим, то результатом буде погіршення обставин тестування, попри дійсну валідність тесту. Очевидна валідність є особливо бажаною в тестуванні дорослих. Її можна підвищити простим переформулюванням завдань так, щоб тестованому контингентові вони здавалися природними.

Валідність за критерієм показує, наскільки за результатами тесту можна судити про цікавий для нас аспект поведінки індивіда тепер або в майбутньому. Щоб визначити її, виконання тесту зіставляють із *критерієм*, тобто з безпосередньою і незалежною мірою того, що повинен передбачити тест. Наприклад, для тесту технічних здібностей критерієм може бути подальша робота на виробництві; для тесту готовності до навчання – оцінки, отримані в коледжі; для тесту на невротизм – відгуки колег досліджуваного або інші доступні дані про його поведінку за різних життєвих обставин.

Конструктна валідність показує, наскільки результати тесту можуть розглядатися як міра певного теоретичного

конструкта або властивості. Прикладами таких конструктів є інтелект, розуміння просторових співвідношень, плавність мовлення, швидкість ходи, невротизм і тривожність. Будучи націлена на обширні, тривкі та більш абстрактні описи типів поведінки, ніж попередньо розглянуті типи валідності, конструктна валідність передбачає поступове накопичення інформації з різних джерел. Тут підходять будь-які дані, що кидають промінь на природу досліджуваного явища, на умови, від яких залежать його розвиток і прояв. У дослідженні конструктної валідності тесту використовуються такі критерії й чинники, як вікова диференціація, кореляція з іншими аналогічними тестами, факторний аналіз (статистичний метод визначення психологічних властивостей), внутрішня узгодженість тесту та ін.

Гештальт (нім – образ, форма) – цілісна форма, структура, цілісний образ – одне з основних понять гештальтпсихології, яке було введене для опису якісно своєрідних цілісних характеристик образів чи психічних структур.

Гештальтпсихологія. Сформувалася вона в 20–30-х рр. ХХ ст., завдяки працям Макса Вертгеймера (1880–1943), Вольфганга Келера (1887–1967), Курта Коффки (1886–1941) та інших німецьких психологів. Вони виступили проти асоціативної психології В. Вундта і Е. Тітченера, які стверджували, що складні психічні феномени утворюються з простих за законами асоціацій. Поняття про *гештальт* (нім. – форма) зародилося при вивченні сенсорних утворень, коли виявилася «первісність» їх структури відносно компонентів (відчуттів). Наприклад, хоча мелодія при її виконанні в різних тональностях і породжує різні відчуття, але впізнається як та сама. Гештальтисти підкреслювали якісну своєрідність цілого, вважаючи, що воно не зводиться до суми складових і не виводиться з них. Вони гадали, що мислення полягає в усвідомленні структурних вимог до елементів проблемної ситуації і в діях, які відповідають цим вимогам. На їх думку, побудова складного психічного образу відбувається в *інсайті* – процесі миттєвого схоплення структури у полі сприймання.

Гештальтисти своїми дослідженнями зробили цінний внесок у вивчення проблем сприймання, пам'яті, мислення, в утвердження системного підходу до вивчення психічних явищ.

Але, розірвавши аналіз і синтез, вони відмежували просте від складного, створили значні труднощі у пізнанні складного.

Головний мозок – передній відділ центральної нервової системи людини, розміщений у черепній коробці. Включає великі півкулі, проміжний мозок (таламус, гіпоталамус), середній мозок і задній мозок (мозочок, продовгуватий мозок).

Заміщення – перенесення дії з недосяжного об'єкта на доступний.

Інтроекція (лат. – заглядаю всередину) – спостереження за власною психічною діяльністю, самоспостереження.

Локалізація психічних функцій (лат. – місцевий) – місце розташування в центральній нервовій системі людини тих мозкових структур, які пов'язані з її психічними процесами, станами і властивостями.

Лонгітюдний і порівняльний методи (від лат. longitude – тривалість). *Лонгітюдний метод* характеризується тим, що протягом тривалого часу послідовно вивчаються ті самі досліджувані. При цьому можуть застосовуватися найрізноманітніші методи збору фактичного матеріалу, але вони скеровані на той самий об'єкт дослідження. Деякі дослідження особливостей особистості тривали десятиліттями.

За *порівняльного* методу паралельно та одночасно вивчаються різні об'єкти дослідження, хоча при цьому визначаються єдиний предмет і загальне завдання дослідження. Це можуть бути дослідження особливостей психіки школярів різного віку (порівняльно-онтогенетичне дослідження), психіки здорових і психічно хворих досліджуваних (порівняльно-патологічне дослідження), вивчення досліджуваних, які знаходяться в різних соціальних чи педагогічних умовах (порівняльно-соціальне, порівняльно-педагогічне дослідження).

Метод бесіди – це збирання фактів про психічні явища у процесі особистого спілкування за спеціально складеною програмою.

Плануючи бесіду, необхідно мати на увазі, що дані про явище, яке нас цікавить, може бути одержане у вигляді відповідей *на прямо поставлені запитання* (що знає досліджуваний про той чи інший об'єкт, яке ставлення до нього, яке коло інтересів тощо), так і побічним способом (обговорення прочитаної книги і т. ін.).

Цей метод використовується для отримання додаткових даних про учня.

Метод вивчення продуктів діяльності є збиранням фактів у процесі аналізу матеріалізованих результатів психічної діяльності. Це можуть бути продукти *трудової* (виготовлені токарем деталі, проект інженера, картина художника тощо); *навчальної* (написаний твір, розв'язана задача, виконане креслення); *ігрової* (споруджений із кубиків «будинок», зроблена з піску «фортеця») діяльності.

За продуктом діяльності *відтворюється процес* виготовлення, при цьому *відображається (проектується)* ставлення людини до самої діяльності, навколишнього світу, природи, виявляється рівень розвитку *розумових, сенсорних, моторних навичок*. Вимоги до методу:

- типовість (характерність) самої діяльності;
- типовість умов діяльності;
- аналіз різних продуктів діяльності. *Цінність методу* полягає в тому, що можна час від часу повертатися до аналізу матеріалізованих продуктів діяльності. *Недолік*: не всі психічні якості можна розкрити в продуктах діяльності. Тому метод *вживається як допоміжний*.

Метод анкети полягає у збиранні фактів на основі письмового самозвіту досліджуваних за спеціально складеною програмою. У складанні анкети велике значення має чіткість змісту запитань і чіткість їх формулювання. Анкети поділяються на два види: закриті й відкриті. У відкритих анкетах досліджувані повинні самі сформулювати відповіді на поставлені запитання; у закритих їм пропонується вибрати одну із запропонованих відповідей. Перевага відкритої анкети полягає в можливості отримати повніші дані про досліджуваних. Недолік – в тяжкості опрацювання через різноманітність відповідей. Закриті анкети є легкими для опрацювання, але їхні дані (відповіді) не виходять за задані наперед формулювання.

Позитивність методу анкет полягає в тому, що отримується велика кількість матеріалу, достовірність якого визначається «законом великих чисел». Недолік: відповіді не завжди є адекватними реальній поведінці досліджуваних.

Метод спостереження – це цілеспрямоване вивчення на основі сприйняття дій і вчинків особистості в різних природних ситуаціях. *Перша* вимога до спостерігача – збереження *природності* психічних проявів. *Друга* вимога – спостереження завжди має бути цілеспрямованим, тобто слід чітко визначити *ціль й задачі*, що їх належить вирішити у процесі дослідження. *Третя* вимога до методу спостереження – *фіксація* його результатів. *Недолік методу*: спостерігач (експериментатор) знаходиться в пасивній позиції: він змушений очікувати, коли настануть психічні явища, які його цікавлять.

Метод тестів. Вони призначені для того, щоб установити наявність чи відсутність уже відомих психологічних особливостей у тих чи інших досліджуваних. Тести мають *відповідати* таким *вимогам*:

1. Це *стандартизовані* випробування. Стандартизація досягається за рахунок того, що тестом те чи інше дослідження стає після багаторазової його перевірки на великій кількості досліджуваних.

2. Кожен тест повинен давати *всім* досліджуваним *однакові можливості* для проявлення наявних у них психологічних особливостей. Виконання цієї вимоги досягається за рахунок того, що в кожному тесті вміщено різні за змістом і формою подачі завдання, завдяки чому в одних досліджуваних з'являються можливості виконати одні завдання, а в інших – інші.

3. *Інтерпретація* результатів виконання тесту.

Тести – це найчастіше разові випробування, вони дозволяють зробити *зріз*, зафіксувати те, що є на даний момент.

Тому не можна на основі результатів тесту будувати прогнози, передбачати можливості чи міру успішності подальшого психічного розвитку.

У психології широко відомі *три види тестів*.

1. *Тести визначення здібностей* дозволяють провести відносні виміри рівня розвитку психічних властивостей (наприклад, властивостей пам'яті, мислення, уяви тощо), які визначають успіх діяльності.

2. *Тести успішності* дають можливість визначити ступінь готовності до певної діяльності, тому що заміряють рівень засвоєння знань і навичок, необхідних для тієї чи іншої діяльності.

3. *Проективні тести* найчастіше скеровані на те, щоб встановити наявність певних психічних властивостей у даної людини. Проективними вони називаються тому, що складаються з таких *стимулів, реагуючи на які* людина проектує (виявляє) властивості, притаманні її особистості. Для цього, скажімо, пропонується тлумачення події, відновлювати ціле за деталями, надавати сенс неоформленому матеріалові, створити оповідання за малюнком із невизначеним змістом.

Метод експерименту. Основним методом психології, як й інших наук, є *експеримент* – метод збирання фактів у спеціально створених умовах, які забезпечують активний прояв досліджуваних психічних явищ.

Є два види психологічного експерименту: *лабораторний і природний*. *Лабораторний експеримент* може здійснюватись як із використанням апаратури, так і без неї, але із застосуванням спеціально розроблених експериментальних матеріалів. Він часто скеровується на вивчення цілісної діяльності людини. У спеціальних умовах може вивчатися взаємодія різних компонентів (моторних, перцептивних, мнемонічних, інтелектуальних, вольових, характерологічних) у процесі психічної діяльності людини.

Саме так будується дослідження складної діяльності оператора в інженерній психології, комплексно вивчаються психічні можливості космонавтів, досліджується поведінка людей у різноманітних стресових ситуаціях.

У *природному експерименті*, на відміну від лабораторного, зберігається зміст звичайної діяльності людини, але створюються умови, за яких обов'язково викликається (провокується) досліджуване психічне явище. Так, розвиток природного експерименту в царині педагогічної психології привів до створення психолого-педагогічного експерименту. Суть його полягає в тому, що вивчення школяра ведеться безпосередньо в процесі реального навчання і виховання, але з обов'язковим активним формуванням тих психічних особливостей, що вибираються як предмет навчання.

Надсвідоме – рівень психічної активності особистості при виконанні творчих завдань, який не піддається індивідуальному усвідомлено-вольовому контролю.

Необіхевіоризм (гр. – новий і англ. – поведінка) – напрям у американській психології, який у 30-х роках ХХ ст. прийшов на зміну класичному біхевіоризму. Згідно з ним основним завданням психології повинно стати дослідження процесу навчання.

Несвідоме – сукупність психічних явищ, що виникають під впливом чинників, яких людина не відчуває і про які нічого не знає.

Несвідоме колективне (архетип) – (гр. – початок, походження і – відбиток, форма) – центральне поняття аналітичної психології. Спосіб поєднання образів, які передаються від покоління до покоління. За К.Г. Юнгом, архетипи є структурними елементами людської психіки, які містяться в колективному несвідомому, задають загальну структуру особистості, структурують розуміння людиною світу та самої себе і є основою творчості.

Несвідоме особистісне – сукупність раніше усвідомлених переживань, які стали забутими або витісненими зі свідомості.

Онтогенез (гр. – суще і – народження, походження) – індивідуальний розвиток організму з моменту народження до смерті.

Основний психофізичний закон – закон Вебера – Фехнера про залежність інтенсивності відчуття від сили подразника, що діє.

Поведінка – система взаємопов'язаних реакцій і дій людини й тварин у взаємодії з навколишнім середовищем.

Професійна діагностика (лат. – спеціальність) – система психологічного вивчення особистості з метою виявлення її професійно значущих рис і якостей.

Професійна консультація – надання особистості на основі її вивчення науково обґрунтованої допомоги щодо найоптимальніших для неї напрямів і засобів професійного самовизначення.

Професійна орієнтація – система організації та проведення навчально-виховної роботи, спрямованої на засвоєння учнями необхідних знань про соціально-економічні й психофізіологічні умови правильного вибору професії, формування у них умінь аналізувати вимоги різних професій до психологічної структури особистості, а також свої професійно значущі якості, шляхи й засоби їх розвитку.

Професійний відбір – система роботи, спрямована на надання допомоги учневі у виборі конкретної професії.

Психіка (гр. – душевний) – властивість високоорганізованої матерії, що проявляється у відображенні об'єктивної дійсності.

Психічні властивості – стійкі індивідуально-психічні особливості людини, які характеризують її як особистість чи індивідуальність і виявляються в її поведінці.

Психічні процеси (лат. – проходження) – складні види внутрішньої діяльності людини, спрямовані на пізнання себе і навколишнього світу.

Психічні стани – емоційно забарвлені мінливі стани людини, які виникають під впливом різних обставин життя, стану здоров'я та інших факторів.

Психоаналіз – у 1896 р. у психології виник напрям, який пізніше помітно вплинув на розвиток багатьох сфер діяльності, пов'язаних із пізнанням людини: медицину, літературу, мистецтво та ін. Його засновником був австрійський психіатр і психолог Зігмунд Фройд (1856–1939). У своїй лікарській практиці він дійшов висновку, що фізіологічний підхід до психіки є недостатнім, і запропонував нову систему аналізу психічного життя людини, яку назвав психоаналізом. що у структурі особистості Фройд виділив три компоненти, що взаємодіють, – Воно (Ід), Я (Его) і Над-Я (Супер-Его). Воно і Я локалізовані в несвідомому.

Воно – зосередження природжених інстинктів і потягів, серед яких провідну роль відіграють статевий інстинкт, інстинкт самозбереження, а також *танатос* (потяг до смерті і руйнування). Воно є джерелом психічної енергії, рушійною силою людської поведінки.

Я є свідомістю людини, яка в інтересах самозбереження пригнічує інстинкти і потяги відповідно до вимог соціального середовища.

Над-Я – носій моральних норм, що формується несвідомо за життя людини у процесі виховання, проявляється як совість, виконує функцію критики. Постійний і непримиренний конфлікт між цими компонентами, за Фройдом, породжує почуття напруженості і тривоги, що частково знімаються за допомогою захисних механізмів – *витіснення* (переведення того, що не

відповідає принципу реальності, у несвідоме), *проекції* (перенесення власних переживань на об'єктивну реальність), *регресії* (повернення до нижчих форм поведінки) і *сублімації* (витрачання енергії на різні дозволені форми діяльності).

Несвідоме проявляється у свідомості як помилки, описи, обмовки, сновидіння тощо. Воно є причиною різних *неврозів* – функціональних розладів вищої нервової діяльності. Завдання психоаналітика полягає в тому, щоб виявити за допомогою аналізу вільних асоціацій і сновидінь переживання, які травмують особистість, допомогти усвідомити їх, а значить, звільнитися від них.

3. Фройд створив оригінальну і життєздатну теорію, але, поклавши в її основу несвідоме, значно знизив її цінність. Учні, послідовники, а згодом і значною мірою наукові опоненти З.Фрейда стверджували, що не сексуальні потяги визначають психічний розвиток особистості, а почуття неповноцінності і необхідності подолати цей дефект чи архетип (колективне несвідоме), що нагромаджують у собі загальнолюдський досвід. Так, австрійський психолог Альфред Адлер (1870–1937) у своїй *індивідуальній психології* заперечував існування чіткої межі й гострих суперечностей між свідомістю і несвідомим, а основоположник *аналітичної психології* швейцарський психолог Карл-Гюстав Юнг (1875–1961) розглядав людину з точки зору того, що є в ній позитивного, а не її недоліків.

Американські психологи-неофрейдисти Карен Хорні (1885–1952), Гаррі-Стек Саллівен (1892–1949), Еріх Фромм (1900–1980), реформуючи психоаналіз Фрейда, були впевнені, що особливості людської психіки залежать і від несвідомого її ядра, і від соціальних умов життя індивіда. Вони стверджували, що спонукають людину до активності не тільки біологічно задані неусвідомлювані інстинкти, а й набуті прагнення до безпеки і саморегуляції (Хорні), образи себе та інших, що сформувалися в ранньому дитинстві (Саллівен), вплив культури (Фромм).

Попри розбіжності у поясненні природи людської психіки велике значення психоаналізу полягає в тому, що він уперше привернув увагу до несвідомого, а також заклав основи психологічної допомоги людині, чим утвердив психологію як науку, що має реальну практичну значущість. Деякі теоретичні

здобутки цієї теорії й понині використовують при лікуванні психічно хворих людей.

Психологічний захист – регулятивна система, яку особистість використовує для усунення психологічного дискомфорту, переживань, які загрожують Я-образу, і зберігає його на бажаному і можливому за певних обставин рівні.

Психологія (від гр. *psyche* – душа і *logos* – наука) – наука про факти, закономірності та механізми психічного життя людей і тварин. Це наукове дослідження внутрішнього світу та поведінки людей й тварин, а також практичне застосування здобутих знань.

Психологія вікова вивчає онтогенез різних психічних процесів і психологічних якостей особистості людини, яка розвивається. Вона розгалужується на: дитячу психологію; психологію підлітка; психологію юнацтва; психологію дорослої людини; геронтопсихологію. Вікова психологія досліджує вікові особливості психологічних процесів, можливості засвоєння знань, фактори розвитку особистості тощо. Одна з центральних проблем психології – проблема навчання і розумового розвитку та їх взаємозв'язок.

Психологія генетична – її основоположник Жан Піаже, вивчаючи проблеми розвитку інтелекту дитини, дійшов висновку, що джерелом її інтелектуального розвитку є дії з речами в процесі соціалізації. Ці дії, поступово *інтеріоризуючись* (із зовнішніх, реальних дій із предметами перетворюючись на внутрішні, ідеальні), утворюють інтелектуальні структури. У розвитку інтелекту Ж. Піаже виділяє три послідовні етапи: 1) сенсомоторний, 2) конкретних і 3) формальних операцій. Послідовний перехід від попереднього етапу до наступного відбувається в міру оволодіння дитиною певними внутрішніми операціями.

Ж. Піаже навіть перші предметні дії дитини тлумачить як її зустріч із навколишнім світом. Насправді уже в ранньому віці діяльність дитини має суспільний характер, бо здійснюється в спілкуванні з дорослим, який ставить перед нею нові завдання і від якого вона засвоює сформовані суспільством способи їх виконання. Однак у своїх працях Піаже не показує процесу ускладнення людської діяльності, зміни її мотивів, способів виконання, що має вирішальне значення для розвитку психіки

дитини. І все-таки за здатністю охопити і пояснити розвиток дитячого інтелекту теорії Ж. Піаже немає рівних.

Психологія гуманістична – найвідоміші представники цього напрямку – американські психологи Гордон Олпорт (1897–1969), Генрі-Александр Мюррей (1893–1988), Карл-Ренсом Роджерс (1902–1987), Абрахам-Харольд Маслоу (1908–1970) – вважають, що предметом психологічного дослідження повинна бути здорова творча особистість, основною метою якої є прагнення до самоактуалізації, розвитку конструктивного начала людського «Я». Вони стверджують, що людина відкрита для світу і наділена від природи потенційними можливостями для безперервного розвитку і самовдосконалення, вона шукає сенс життя, а її базисними потребами є любов, творчість, інші найвищі цінності. Так, Маслоу зазначає, що потреба в самоактуалізації є вершиною ієрархії людських потреб, яку утворюють потреби в повазі й самоповазі, належності до певної спільноти, в безпеці, а також пізнавальні, естетичні, фізіологічні та ін. Причому потреба в самоактуалізації виникає лише тоді, коли задоволено нижчі ієрархічні потреби.

Психологія економічна – досліджує роль людського фактору у розв'язанні економічних, господарських проблем на макро- та мікроекономічному рівнях.

Психологія експериментальна – займається розробкою нових методів психологічного дослідження для більш глибокого вивчення психічної реальності.

Психологія загальна – це особлива назва, вживана для характеристики найбільш *загальних закономірностей*, що їх виявляє психологія; методів вивчення, якими користується ця наука; теоретичних *принципів*, яких вона дотримується; основних наукових *понять*, які ввійшли в її вжиток. Її *завдання* – розроблення проблем методології та історії психології; теорії та методів дослідження найзагальніших законів виникнення, розвитку та буття психологічних явищ. Загальна психологія *вивчає*:

- пізнавальну і практичну діяльність;
- загальні закономірності відчуття, сприйняття пам'яті, уяви, мислення;
- психічну саморегуляцію;

- диференціально-психологічні особливості особистості людини;

- характер і темперамент; переважні мотиви поведінки і т. ін.

Результати дослідження в галузі загальної психології – *фундаментальна основа* розвитку всіх галузей і розділів психологічної науки.

Психологія когнітивна. Це один із сучасних напрямів психології. Її представники – німецький психолог Ульріх Найссер (нар. 1928) та інші – вважають, що вирішальну роль у поведінці суб'єкта відіграють знання (лат. *cognito* – знання). Вони досліджують внутрішню організацію основних психічних процесів: сприймання, пам'яті, мислення. Центральне місце відводиться питанням систематизації знань у пам'яті суб'єкта, співвідношення словесних і образних компонентів у процесах мовлення і мислення.

Напрямок виник під впливом теоретико-інформаційного підходу. Тому він передбачає створення моделей психічних процесів на основі аналогії між обробленням інформації машиною і людиною. Основне поняття когнітивної психології – *схема*. Так, процес сприймання інтерпретується як певний набір послідовних змін, опосередкованих *когнітивною схемою* – нервовими і психологічними структурами, які формуються у людини разом із набуванням досвіду.

Психологія медична вивчає психологічні аспекти діяльності лікаря і поведінки хворого. Вона поділяється на *нейропсихологію*, яка вивчає співвідношення психічних явищ із фізіологічними мозковими структурами; *психофармакологію*, яка вивчає вплив лікарських речовин на психічну діяльність людини; *психотерапію*, яка вивчає й використовує засоби психічної дії для лікування хворого; *психопрофілактику* і *психогігієну*, які розробляють систему заходів для забезпечення психічного здоров'я людей.

Психологія педагогічна вивчає психологічні закономірності навчання і виховання людини. Вона досліджує формування в учнів (студентів) мислення, вивчає проблеми управління процесом засвоєння методів і навичок інтелектуальної діяльності; визначає психологічні чинники, які впливають на успішність процесу навчання; вивчає взаємостосунки між

педагогом і учнями та стосунки в учнівському колективі; індивідуально-психологічну різницю між учнями, психологічні особливості навчально-виховної роботи з дітьми, які мають відхилення в психічному розвитку; досліджує психологічну специфіку роботи з дорослими в процесі їх навчання тощо.

До розділів педагогічної психології належать:

- *психологія навчання* (психологічні основи дидактики, окремих методик, програмного навчання, формування розумових дій і т. ін.);
- *психологія виховання* (психологія учнівського колективу; психологія гуманістичного виховання; психологічні основи виправно-трудової педагогіки);
- *психологія вчителя*;
- *психологія навчально-виховної роботи з аномальними дітьми*.

Психологія праці вивчає психологічні особливості трудової діяльності людини, психологічні аспекти наукової організації праці (НОП). Її завданням є дослідження професійних особливостей людини, закономірностей трудових навичок, виявлення впливу на працюючого виробничої обстановки, конструкції та розташування приладів і верстатів, засобів сигналізації тощо.

Психологія праці має ряд розділів, тісно пов'язаних між собою: *інженерну психологію*; *авіаційну психологію*; *космічну психологію*, яка досліджує психологічні особливості діяльності людини в умовах невагомості й просторової дезорієнтації, за виникнення особливих станів, пов'язаних із нервово-психічними напруженнями під час надмірних навантажень організму тощо.

Психологія соціальна вивчає психічні явища, які виникають у процесі взаємодії людей в різних організованих групах. До структури соціальної психології входить три кола проблем.

1. Соціально-психологічні явища у *великих групах* (у макросередовищі). До них відносять: проблеми масової комунікації (радіо, телебачення, преса і т. д.); механізми та ефективність впливу засобів масової комунікації на різноманітні спільності людей; закономірності поширення моди, чуток,

загальноприйнятих смаків, обрядів, пережитків, громадських настроїв; психологію релігії, етнопсихологію.

2. Соціально-психологічні явища в так званих *малих групах* (у мікросередовищі). До них відносять: проблеми психологічної сумісності в замкнених групах, міжособистісних стосунків у групах, групової психологічної атмосфери, становище лідера у групі; типи груп (асоціації, корпорації, колективи), співвідношення формальних і неформальних груп, кількісних меж малих груп; ступінь і причини згуртованості групи; сприйняття людини людиною в групі тощо.

3. Соціальна психологія *особистості*. Сюди відносять проблеми, пов'язані з вивченням скерованості особистості, її самооцінки, самопочуття й самоповаги; стійкості й навіюваності, колективізму та індивідуалізму; питання, пов'язані з вивченням установок особистості, їх динаміки, перспектив особистості.

Психологія юридична розглядає психологічні питання, пов'язані з реалізацією системи права. Вона поділяється на: *судову психологію*, яка досліджує психічні особливості поведінки учасників судового процесу (психологія показань свідків, особливості поведінки звинуваченого, психологічні вимоги допиту); *кримінальну психологію*, яка вивчає психологічні проблеми поведінки і формування особистості злочинця, мотиву злочину тощо; *пенітенціарну*, або *виправно-трудова психологію*, яка досліджує психологію ув'язненого у виправно-трудовій колонії, психологічні проблеми виховання методами переконання і примусу і т. ін.

Соціалізація (лат. – спільність, суспільство) – процес перетворення людської істоти на суспільного індивіда, утвердження його як особистості, залучення до суспільного життя як активної, дієвої сили.

Спадковість – відновлення в нащадків біологічних особливостей батьків.

Сублімація (лат. – підіймаю, підношу) – витрата або переключення енергії лібідо на різні дозволені види діяльності.

Центральна нервова система – основний орган психічної діяльності людини, який включає в себе головний і спинний мозок, що розташовані відповідно в черепі та хребті.

Семінарське заняття № 1

План

1. Предмет психології.
2. Психіка та її еволюція.
3. Методи психології.

Теми для написання рефератів

1. Буденна та наукова психологія.
2. Система явищ, які вивчає психологія.
3. Роль психологічних знань у формуванні спеціаліста.
4. Правове регулювання діяльності практичного психолога.

Запитання для поточного контролю знань

1. Що означає слово психологія?
2. Наведіть приклади психологічних явищ.
3. Які форми прояву психіки вам відомі?
4. У чому полягає різниця між теоретичною та практичною психологією?
5. Як змінювався предмет психології продовж її історії?
6. Які основні завдання вирішує практична психологія?
7. Розкрийте основні напрямки психології.
8. Які є класи несвідомих психічних процесів?
9. Наведіть приклади інстинктів, навичок, розумової поведінки тварин?
10. Чим докорінно відрізняється психіка людини від психіки тварини?
11. Назвіть головні тенденції еволюції психіки. Наведіть приклади «мудрості» і безглуздості інстинктів та вкажіть, у яких умовах це виявляється.
12. З'ясуйте вислів Ж.А. Фабра: «Зона інстинкту – точка, зона розуму – увесь Всесвіт».
13. З яких стадій складається процес емпіричного дослідження?
14. Назвіть відмінність експерименту від спостереження?
15. Чим тестування відрізняється від анкетування?
16. Які різновиди експерименту існують в психології?
17. Які види спостережень існують у психології?

Практичні завдання та рекомендації щодо їх виконання

I. ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ за вибором (+1 б.) № 1

Уявіть, що ви керівник якої-небудь фірми. Назвіть для вирішення яких організаційних проблем вам може бути потрібна

допомога практичного психолога? Для виконання цього завдання слід звернутися до таблиці № 1, а також до рекомендованої літератури (Психологія: Учебник для економ. вузів / Под общ. ред. В.Н. Дружинина. – СПб.: Питер, 2000. – С. 44–53.)

II. ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ за вибором (+1 б.) № 2

Розробіть програму дослідження якого-небудь психічного явища (наприклад, мотивації студентів до навчання, або почуття закоханості між людьми тощо) за допомогою різних методів.

III. Розв'яжіть задачу за вибором (+1 б.)

Задача № 1. Розподіліть на психічні процеси; психічні стани; психічні властивості названі нижче психічні явища: *мислення, темперамент, сон, відчуття, запам'ятання, воля, страх, характер, хвилювання, сприймання, потреби, уява, настрої, напруження, почуття, гнів, здібність, спостереження, відчуття, уважність.*

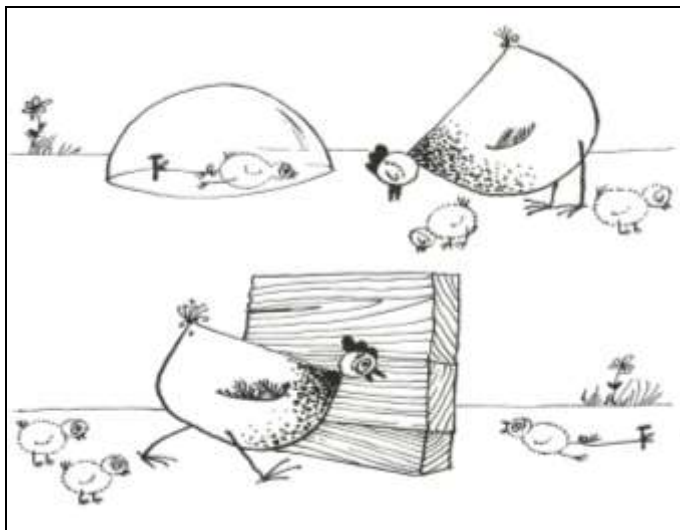
Для виконання завдання чітко з'ясуйте відмінності кожної з форм прояву та існування психіки за словником та підручником.

Задача № 2. У якому з наведених прикладів мова йде про: **а) інстинктивну форму поведінки; б) навичку (дресуру); в) інтелектуальну поведінку?**

1. У 1904 році на весь світ прославився кінь німецького вчителя Остена – «розумний Ганс», який продемонстрував глядачам небачені «математичні здібності». Він міг виконувати математичні дії з числами в межах кількох десятків, видобувати квадратні корені та ін.

2. У ящику мавпі поклали принаду. Ящик можна відкрити, якщо просунути в отвір палицю з трикутним перерізом і натиснути нею на важіль. Перед мавпою розкладені палиці з різними профілями – квадратним, трикутним, круглим. Спочатку мавпа намагається вставити будь-яку палицю, що потрапляє до неї, а потім вона обнюхує, обмацує, оглядає палиці і – пробує ввести їх у отвір. Нарешті, вона знаходить правильний вибір.

3. Від квочки забрали курча і прив'язали його за лапку до стовпчика. Квочка його не бачила, але, почувши писк, побігла до курчати. Тоді курча накрили скляним ковпаком так, що квочка вже не могла чути писку. Квочка бачила, як курча побивається за склом, але лишалася цілком спокійною.

Інформаційні джерела КОНСПЕКТУВАТИ!

Основна література

1. Психологія: Підручник / Ю.Л. Трофімов, В.В. Рибалка, П.А. Гончарук та ін. – К.: Либідь, 1999. – С. 12–71.
2. Лозниця В.С. Психологія і педагогіка: Основні положення. – К.: Екс Об, 1999. – С. 167–180.
3. Максименко С.Д. Загальна психологія: Навчальний посібник. – Вид. 2-е. – К.: ЦНЛ, 2004. – С. 26–51.
4. Психологія: Учебник для экономических вузов / Под общ. ред. В.Н. Дружинина. – СПб.: Питер, 2000. – С. 57–70.
5. Степанов О.М., Фіцула М.М. Основи психології та педагогіки: Навчальний посібник. – К.: Акадвідав, 2005. – С. 11–57.

ОЗНАЙОМИТИСЯ!

Додаткова література

6. Гиппенрейтер Ю.Б. Введение в общую психологию: Курс лекций. – М.: МГУ, 1988. – С. 162–190.
7. Годфруа Ж. Что такое психология: В 2-х т. – Пер. с франц. – М.: Мир, 1992. – Т. 1. – С. 57–95.
8. Гамезо М.Т., Домашенко И.А. Атлас по психологии. – М., 1986. – С. 12–59.

9. Психология XXI века: пророчества и прогнозы // Вопросы психологии. – 2000. – № 1. – С. 3–36. – № 2. – С. 3–42.
10. Роменець В.А. Історія психології XIX – початку XX століття. – К.: Вища школа, 1995. – 614 с.
11. Типове положення про центр соціально-психологічної допомоги: Затверджено постановою Кабінету міністрів України від 12.05.2004 р. № 608 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 19. – С. 86–88.
12. Фрейд З. Толкование сновидений. – К.: Здоровье, 1991. – 383 с.
13. Хазратова Н. Социально-психологическая служба организации: анализ некоторых типичных проблем // Персонал. – 2000. – № 2. – Научно-практический журнал. – С. 66–69.

Питання для самостійного вивчення

1. Історія становлення предмету психології.
2. Еволюція психіки.
3. Практичне значення психології для спеціаліста за вашим фахом навчання.
4. Підготовка *до дискусії* на тему «Навіщо нам вивчати психологію та педагогіку?»

Тема 2. Пізнавальні психічні процеси (*Лекція. – 2 год., семінар – 2 год.*)

Методичні поради до вивчення теми

Студенту слід за рекомендованою літературою зробити конспект питання про загальну характеристику пізнавальної сфери людини. Зверніть увагу на те, що особливістю саме людської психіки є наявність вищих (довільних) видів психічних функцій. Після цього слід приступити до детального вивчення кожного з визначених планом психічного процесу за такою загальною схемою:

ОРИЄНТОВНА СХЕМА РОЗГЛЯДУ ПІЗНАВАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

1. Наукове визначення процесу.
2. Загальна характеристика функцій та властивостей процесу.
4. Методи дослідження та виявлені в науці закономірності функціонування процесу.
3. Класифікація різновидів процесу.

4. Технологія вдосконалення пізнавального психічного процесу: програми, прийоми.

Наприклад, починаючи вивчати питання про увагу, слід зрозуміти, що увага – це *Увага* – це зосередженість свідомості на об'єктах, що забезпечує їх виразне відображення. Більшість дослідників вважає, що увага – це не самостійний психічний процес, а необхідна умова продуктивної діяльності.

Розглядати питання про види уваги слід через порівняльний аналіз. Так, мимовільна увага – виникає, коли є дія сильного, контрастного, або значущого подразника, який викликає реакцію. Довільна – викликається через постановку та прийняття задачі. А післядовільна – є результатом входження в діяльність і викликаний у зв'язку з цим інтерес. Важливо, намагатися зв'язати види уваги та їхні порівняльні характеристики із власним досвідом, навести приклади. Тільки у такому разі студент може бути впевненим, що інформація засвоєна не формально та механічно, а включена в його свідомість і має ознаки справжнього знання.

Студенту треба чітко зрозуміти, що *пам'ять* – це відображення предметів і явищ дійсності в психіці людини в той час, коли вони вже безпосередньо не діють на органи чуття. Включає *процеси запам'ятовування, збереження, відтворення, та забування інформації*. Провідною формою запам'ятовування є довільне. У процесі навчання людини доводиться вдаватися до спеціальної мнемічної діяльності – заучування, щоб зберегти в пам'яті матеріал.

Відтворення – процес відновлення збереженого в пам'яті матеріалу для використання в діяльності та спілкуванні.

- Впізнання – найпростіша форма відтворення, що виникає при повторному сприйманні предметів.
- Згадування – відбувається без повторного сприймання того, що відтворюється. Може бути довільним або мимовільним.
- Пригадування – згадування, яке вимагає напруження розумових зусиль. При цьому людина виконує досить складні мнемічні дії, аналізує умови сприйняття інформації та ін.

Індивідуальні відмінності в пам'яті людей виявляються в особливостях процесів і змісту пам'яті. Вони визначаються рівнем

розвитку, швидкості, точності, міцності, мобільності й готовності до відтворення.

При розгляді питання про *відчуття*, важливо зрозуміти, що – це відображення властивостей предметів, явищ об'єктивного світу, що виникає при їх безпосередньому впливі на органи чуття. Фізіологічною основою відчуттів є нервовий процес, який виникає внаслідок дії подразника на адекватний йому *аналізатор* – складну анатомо-фізіологічну структуру, в якій відбувається виникнення відчуття.

Відчуття дають первинні знання про об'єктивний світ. Вони є результатом перетворення специфічної енергії подразника в енергію фізіологічних та психічних процесів.

1. Зорові.
2. Нюхові.
3. Смакові.
4. Шкіряні.
5. Слухові.
6. Органічні (від внутрішніх органів).
7. Статичні (положення тіла в просторі).
8. Кінестезичні (відчуття рухів від м'язів, суглобів).

Зверніть увагу на те, що відчуття мають кількісні характеристики:

- ✓ поріг чутливості (верхній та нижній);
- ✓ поріг чутливості до розрізнення.

Сприйняття – це психічний процес відображення предметів і явищ дійсності в сукупності їх властивостей і частин за безпосередньої дії їх на органи відчуття. На відміну від відчуттів, які відображають тільки окремі властивості предметів, сприйняття завжди цілісне і предметне, воно об'єднує відчуття, що йдуть від кількох аналізаторів. Разом із процесами відчуття сприймання забезпечує безпосередньо-чуттєву орієнтацію в світі.

Завдяки *мисленню* відображаються суттєві властивості і взаємозв'язки предметів та явищ дійсності в узагальненій і опосередкованій формі.

Воно є найвищим ступенем пізнання. Мислення надає людині можливість відобразити, зрозуміти не тільки те, що може бути безпосередньо сприйняте відчуттями, а й те, що не доступне для сприйняття.

Мислення відображає дійсність опосередковано, за допомогою мисленневих операцій, мови, знань. Зароджуючись у чуттєвому пізнанні та спираючись на нього, мислення виходить за його межі. Воно відображає об'єктивну дійсність глибше, повніше й точніше, ніж відчуття та сприйняття. Серед мисленневих операцій найважливішими вважаються аналіз, синтез, порівняння, абстрагування та узагальнення.

Студенту треба чітко зрозуміти, що найважливіші показники мислення це – самостійність, критичність, гнучкість, глибина, допитливість, широта. Саме такі характеристики забезпечують продуктивну роботу фахівця із вищою освітою, тому слід намагатися розвивати свої інтелектуальні здібності, постійно тренувати мислення підчас навчально-пізнавальної діяльності.

Уява – психічний процес створення образів предметів, ситуацій, обставин шляхом комбінування та установаження нових зв'язків між відомими образами та знаннями.

Уява надає людині можливість виходити за межі реального світу, умовно переміщувати речі та події в часі та просторі.

Ретельно опрацюйте питання про прийоми уяви, до яких відносяться: аглютинація, гіперболізація, схематизація, типізація, загострення. Наведіть приклади образів, створених за допомогою кожного з прийомів. Для закріплення знань, виконайте практичні завдання та розв'яжіть задачі.

Термінологічний словник

Абстрагування (лат. – відтягую, відриваю) – відокремлення у свідомості одних ознак від інших, а також від об'єктів, яким вони властиві.

Аналіз (гр. – розкладання) – метод наукового дослідження, що полягає в уявному чи фактичному розкладанні цілого на його складові. У психології – мисленнева операція, що передбачає розчленування об'єктів у свідомості, виділення їх окремих частин, елементів, ознак і властивостей.

Аналізатор – анатоμο-фізіологічний апарат, який виконує функцію аналізу і синтез подразників із зовнішнього і внутрішнього середовища організму. Складається із трьох частин: 1) периферичний відділ – рецептори, органи чуття, 2) провідникові шляхи, 3) центральний участок кори головного мозку.

Апперцепція (лат. – до і – сприймання) – залежність сприймання від змісту психічного життя і особливостей особистості.

Асоціація – (від лат. *associatio* – з'єднання) – зв'язок між психічними явищами, при якому сприйняття, уявлення, думка про одне з них викликає появу образу іншого.

Верхній абсолютний поріг чутливості – максимальна сила подразника, за якої виникає відчуття, ще адекватне подразнику, що діє.

Взаємодія відчуттів – зміна чутливості одного аналізатора лід впливом подразнення інших органів **чуття**.

Вищі психічні функції – загальна назва, яка об'єднує види пізнавальних процесів у людей. До В. п. ф. належать довільні і опосередковані форми уваги, сприймання, пам'яті, мислення, уяви і мовлення.

Відтворення – мнемічний процес, який забезпечує відновлення матеріалу, що зберігається в пам'яті.

Відчуття – відображення в мозку людини окремих властивостей предметів і явищ об'єктивного світу внаслідок їх безпосереднього впливу на органи чуття.

Відчуття пропріоцептивні (лат. – власний і – той, що сприймає) – відчуття, які виникають при подразненні рецепторів, розміщених у м'язах і суглобах.

Гіперболізація (гр. – перебільшення) – прийом створення образів уяви, для якого характерне збільшення предмета або кількості його частин.

Глибина мислення – якість мислення, що виявляється в здатності людини проникати в суть явищ, що пізнаються, виділяти їх суттєві характеристики, розкривати їх причини, виявляти їх зв'язки з іншими явищами, передбачати їх подальший розвиток.

Гнучкість мислення – якість мислення, що виявляється у здатності людини легко переходити від одного способу вирішення проблеми до іншого, якщо перший виявився невідповідним, бути вільною від шаблону, швидко реагувати на зміну обставин.

Екстероцептивні відчуття (лат. – зовнішній і – той, що сприймає) – відчуття, що виникають при подразненні рецепторів, розміщених на поверхні тіла.

Загострення – акцентування якоїсь частини образу або певної його властивості.

Інтероцептивні відчуття (лат. – той, що сприймає) – відчуття, які виникають при подразненні рецепторів у внутрішніх органах і тканинах людини.

Коефіцієнт інтелекту (IQ ай к'ю) – відношення розумового віку індивіда до його хронологічного віку, яке виражено у процентах. Розумовий вік визначається за результатами тестування інтелекту за допомогою відповідних вікових норм.

Креативність – здатність до перетворюючої діяльності, творчості, до продукування нових оригінальних образів, ідей, рішень.

Мислення – суспільно зумовлений, нерозривно пов'язаний із мовленням психічний процес пошуків і відкриття суттєво нового, опосередкованого й узагальненого відображення дійсності у процесі її аналізу і синтезу.

Мислення абстрактне (лат. – відтягнення, відвертання) – мислення за допомогою понять, які розкривають суть предметів і виражаються в словах і знаках.

Мислення аутичне (гр. – сам, один) – відірване від дійсності мислення, яке керується лише бажаннями, уявленнями і намірами особистості.

Мислення дискурсивне – розгорнуте мовне мислення людини, опосередковане її попереднім досвідом. Система взаємопов'язаних логічних міркувань, у якій кожна наступна думка зумовлена попередньою.

Мислення інтуїтивне (лат. – уява, споглядання) – швидке, згорнуте і малоусвідомлюване мислення, що не має чітко виражених етапів.

Мислення наочно-дійове – мислення, що ґрунтується на безпосередньому сприйманні предметів у процесі дій із ними.

Мислення патогенне (гр. – біль, страждання і – походження) – мислення, що передбачає роздуми, уявлення, пов'язані з образою, соромом, невдачею, страхом чи Іншими негативними переживаннями, які можуть підсилювати психологічне напруження і призвести до виникнення психічних розладів.

Мислення практичне (гр. – діяльний) – мислення, що спрямоване на вирішення практичних задач або перетворення практичних ситуацій.

Мислення продуктивне (творче) (гр. – створюю) – мислення, продуктом якого є принципово новий або вдосконалений образ певного аспекту дійсності.

Мислення реалістичне (лат. – суттєвий, дійсний) – мислення, що спрямоване на зовнішній світ, відображає його і керується його законами.

Мислення репродуктивне (лат. – знову створюю) – мислення, що виявляється у вирішенні проблем за наявним зразком, віднесенні кожної нової проблеми до вже відомого типу.

Мислення саногенне (лат. – лікування, оздоровлення) – мислення, свідомо спрямоване на подолання негативних емоційних розладів і психічне оздоровлення людини.

Мислення теоретичне (гр. – діяльний, активний) – процес пізнання і створення законів та правил. Здійснюється за допомогою понять без звернення до досвіду чи практичних дій з реальними предметами.

Мрія – особлива форма творчої уяви, за допомогою якої людина створює образи бажаного майбутнього.

Нижній абсолютний поріг чутливості – мінімальна сила подразника, що, діючи на аналізатор, спричиняє ледве помітне відчуття.

Перцептивні дії – система дій, спрямованих на обстеження предмета у процесі сприймання.

Перцепція (лат. – сприймання) – чуттєве сприймання зовнішніх об'єктів.

Уява – процес створення людиною на основі її попереднього досвіду образів об'єктів, яких вона безпосередньо не сприймала і не сприймає.

Уява активна – уява, при якій образи створюються за участю волі. При цьому створені образи спонукають людину до діяльності.

Уява пасивна (лат. – недіяльний) – уява, в якій створюються образи, що не втілюються в життя, намічаються програми поведінки, що не здійснюються або не можуть бути здійснені.

Уява репродуктивна (лат. – знову створюю) – процес створення образів уяви, що відповідають опису.

Уява творча – процес самостійного створення нових образів, які реалізуються в оригінальних і цінних продуктах діяльності.

Семінарське заняття № 2

План

1. Увага.
2. Пам'ять.
3. Відчуття та сприйняття.
4. Мислення.
5. Уява.

Заяпитання для поточного контролю знань

1. Назвіть пізнавальні психічні процеси.
2. У чому різниця та схожість процесів відчуття та сприйняття?
3. Наведіть приклади образів, створених за допомогою різних прийомів уяви.
4. Які види уяви виділяють у психології?
5. Дайте визначення мисленневим операціям.
6. Поясніть криву забування за Еббінгаузом.
7. Які існують індивідуальні особливості пам'яті. У чому сила вашої пам'яті?
8. За допомогою яких прийомів можна покращити запам'ятовування?
9. Як можна визначити свій об'єм уваги?
10. Які є види уваги?

Теми для написання рефератів

1. Характеристика розумових якостей.
2. Проблема виміру інтелекту.
3. Творче мислення.
4. Засоби активізації мислення.

Практичні завдання та рекомендації щодо їх виконання

I. Виконайте обов'язкове практичне завдання № 1 (+2 бала)

Проаналізуйте вплив реклами на пізнавальні психічні процеси споживача.

Орієнтуйтеся на таку схему аналізу

1. Виберіть на власний розсуд яку-небудь телевізійну, друковану, або радіорекламу, опишіть її або вклейте у зошит її зразок (для графічних видів).

2. Які засоби привертання уваги використовуються в рекламі?

3. Які види відчуттів беруть участь у сприйнятті цієї реклами, що є фігурою, а що фоном?

4. Які тези, аргументи, умовиводи наводяться у рекламі та які операції мислення у свідомості споживача вона викликає?

5. Чи запам'ятовується реклама, завдяки яких прийомів?

6. Які образи уяви є в цій рекламі та які асоціації, уявлення, образи виникають у свідомості споживача?

7. Які емоції відображені в цій рекламі, які емоції вона викликає в споживача?

8. На які можливі мотиви споживання рекламованого товару привертають увагу споживача?

9. Які засоби психологічного впливу були використані у цій рекламі (переконування, навіювання, зараження, наслідування, маніпуляції)?

10. На яку групу споживачів розрахована ця реклама?

II. Розв'яжіть задачі (0,5 бала за кожную)

1. *Яка властивість уваги проявляється в описаних випадках?*

Про видатного філософа Лейбніца розповідають такий анекдотичний випадок. Одного разу по дорозі додому вченого осяяла думка з приводу розв'язання задачі, над якою він тривалий час працював. Необхідно було зразу ж записати цю думку і використати її в розрахунках. Паперу в Лейбніца не було, але знайшовся шматочок крейди. Вчений підійшов до фаєтона, що стояв на вулиці, і на задній його стінці почав робити розрахунки. Пройшов певний час. Розрахунки були успішно закінчені, і Лейбніц із задоволенням подумав, що зараз він поїсть і відпочине. Але оглянувшись, він побачив себе далеко за містом, серед поля. Виявилось, що захопившись розв'язанням задачі, Лейбніц не помітив, як фаєтон повільно рушив, а він ішов за ним, займаючись своїми розрахунками.

2. *Визначте, до якої групи досліджуваних належать числові дані експериментів, що характеризують більш повне і міцне запам'ятання.*

Одній групі учнів запропонували запам'ятати зміст тексту шляхом чотирикратного читання підряд, другій – по черзі – двократне читання і двократне відтворення. Виявилось, що повнота і міцність запам'ятання в цих групах неоднакова. Через годину після заучування в одній із груп матеріал було утримано пам'яттю на 75 %, у другій – на 52 %, через 10 днів – відповідно на 72 і 25 %.

3. *У якому із описаних за Л.В. Занковим експериментів було допущено 14 помилок, у якому 52? (заповніть таблицю). На підставі чого ви зробили такі висновки?*

Учні і дорослі повинні були запам'ятати текст Відтворення проходило після одноразового читання; у першому експерименті пропонувалось оповідання, в другому – розрізнені речення.

Виявилось, що як у першому, так і в другому випадках не всі слова були правильно відтворені (див. таблицю).

№ експерименту	Кількість помилок
1	14
2	52

4. *У якому з описаних далі випадків запам'ятання було найбільш ефективним, у якому найменш ефективним? Якою закономірністю це пояснюється?*

За А.О. Смирновим, досліджувався процес запам'ятання в учнів Х класу. В одному випадку текст просто читався три рази; підряд; у другому – учні ознайомилися з планом, відповідно до якого було складено текст, і читали текст один раз; у третьому випадку треба було після одноразового читання тексту скласти до нього план. У всіх випадках перед учнями не ставилося завдання запам'ятати текст. Виявилось, що в кожному випадку ефективність запам'ятання була різною.

5. *Яку розумову операцію виконують учні, коли на основі спостереження певних фактів виводять та формулюють правило:*

а) аналіз; б) синтез; в) узагальнення; г) порівняння.

6. *Який з двох наведених силогізмів правильний:*

а) усі планети обертаються навколо Сонця. Земля обертається навколо Сонця. Земля – планета;

б) усі планети обертаються навколо Сонця. Земля – планета. Земля обертається навколо Сонця.

7. *Перечитайте певний розділ якого-небудь підручника з психології й сформулюйте питання, які спонукали б студентів:*

- а) порівняти факти, що вивчаються;
- б) класифікувати явища чи предмети;
- в) конкретизувати положення;
- г) відтворити вивчений матеріал;
- д) узагальнити наведені факти;
- е) систематизувати правила, закономірності.

8. *Визначте, які прийоми (аглотинація, гіперболізація, загострення, типізація) використані для створення образів творчої уяви. За якими ознаками це можна встановити?*

а) у міфах і легендах давнини описуються різні фантастичні істоти – кентаври (істоти з головою людини і тілом коня), сфінкси (істоти з головою людини і тілом лева), дракони та ін.;

б) говорячи про створення літературних образів, О.М. Горький зазначав: «Вони створюються, звичайно, не портретне, не беруть певної якоїсь людини, а беруть тридцять – п'ятдесят однієї лінії, одного ряду, драного настрою і з них створюють Обломова, Онегіна, Фауста, Гамлета, Отелло та ін.». Він радив молодим письменникам: «Якщо ви описуєте крамаря, то треба робити так, щоб в одному крамареві було описано 30 крамарів, в одному попові – 30 попів, щоб, якщо цю річ читають у Херсоні, бачили херсонського попа, а читають в Арзамасі – арзамаського попа...»;

в) який прийом створення образу уяви використано під час конструювання аеросаней, танка-амфібії, дирижабля, екскаватора, тролейбуса та інших механізмів?

Питання для самостійного вивчення

1. Відчуття та сприйняття.
2. Розвиток творчого мислення та уяви.

**Інформаційні джерела
КОНСПЕКТУВАТИ!**

Основна література

1. Гамезо М.Т., Домашенко І.А. Атлас по психології. – М., 1986. – С. 113–192.
2. Психологія: Підручник / Ю.Л. Трофімов, В.В. Рибалка, П.А. Гончарук та ін. – К.: Либідь, 1999. – С. 181–326.
3. Лозниця В.С. Психологія і педагогіка: Основні положення. – К.: Екс Об, 1999. – С. 126–145.
4. Максименко С.Д. Загальна психологія: Навчальний посібник. – Вид. 2-е. – К.: ЦНЛ, 2004. – С. 141–206.
5. Степанов О.М., Фіцула М.М. Основи психології та педагогіки: Навчальний посібник. – К.: Академвидав, 2005. – С. 109–171.

ОЗНАЙОМИТИСЯ!

Додаткова література

6. Немов Р.С. Психологія. – М.: ВЛАДОС, 1997. – Кн. 1. – С. 16–25.
7. Психология и педагогика: Учебн. пособие / Под ред. Радугина А.А. – М.: ЦЕНТР, 1997. – С. 40–47.
8. Пашукова Т.І. та ін. Практикум із загальної психології / Пашукова Т.І., Допіра А.І., Дьяконов Г.В. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2000. – 204 с.

Тема 3. Емоційно-вольова сфера особистості (*Лекція. – 2 год., семінар – 2 год.*)

Методичні поради до вивчення теми

Студенту слід за рекомендованою літературою зробити конспект питання про *емоції*, з'ясувати, що емоції – це психічне відображення у формі безпосереднього переживання життєвого змісту явищ і ситуацій. Наші потреби розмовляють із нами мовою емоцій. Негативні емоції викликають щоразу, коли задоволення потреби не відбувається, позитивні – реакція на задоволення потреби. Розуміючи потреби людини, можна передбачити її емоції та навпаки, побачивши емоції в той чи іншій ситуації можна виявити потреби людини. Важливо усвідомити, що й негативні, й позитивні емоції виконують надзвичайно важливі біологічну, мотиваційну та соціальну функції. Емоції допомагають організму на фізіологічному енергетичному рівні підготуватися до адекватної реакції, поведінки в наявній ситуації, інформують про значення того чи іншого об'єкта, явища для особистості, спонукають до дій, дають змогу встановити безпосередні контакти з людьми, регулюють соціальну поведінку.

Важливо, щоб студент міг розрізняти три головних компоненти емоцій: *нейрофізіологічний, експресивно-руховий, чуттєвий*, які одночасно проявляють себе на різних рівнях функціонування організму.

Треба на пам'ять вивчити *які базові фундаментальні емоції* виділяє К. Ізард. Подумайте, чому саме цікавість, радість; здивування; страждання; гнів; відраза; презирство; страх; сором; провина названі базовими для людини?

Зверніть увагу на те, що існують різні механізми виникнення емоцій. Так, порівняння себе з іншими, розбіжність між реальністю та очікуваннями можуть призводити до виникнення таких соціальних емоцій та почуттів, як: образа, провина, сором, заздрість, злорада, пиха.

Студент повинен чітко усвідомити, що, в науці між поняттям почуття та емоції розуміють різні психічні процеси та стани. Так, почуття – це специфічно людські, узагальнені переживання ставлення до певних предметів і явищ навколишнього світу, мають культурно-історичний характер. До вищих почуттів відносять: моральні, естетичні, інтелектуальні, практичні.

Ця тема складається з двох частин. Перша присвячена емоційній сфері, друга – вольовій.

Воля – свідомо саморегуляція людиною своєї поведінки і діяльності, здатність активно домагатись свідомо поставленої мети, переборюючи зовнішні та внутрішні перешкоди. Воля виявляється в зусиллі, у внутрішньому напруженні, яке долає людина прагнучи діяти або стримуючи себе.

Функції волі – *спонукальна* – активізація діяльності, спрямованої на мету; *гальмівна* – утримання від небажаних дій, вчинків

Важливо, щоб студент розумів, що воля особливо потрібна у таких випадках:

- у ситуації вибору рівних за значенням мотивів і цілей;
- за відсутності в індивіда актуальних потреб у дії;
- за наявності зовнішніх або внутрішніх перешкод і т. ін.

Складна вольова діяльність вимагає значного напруження сил, терплячості, наполегливості. До вольових якостей особистості відносяться: витримка, ініціативність, наполегливість,

організованість, рішучість, самовладання, самостійність, цілеспрямованість тощо. Для вивчення індивідуальних характеристик волі розроблено кілька тестів, тому студенту слід вивчити свої особливості та надати загальну характеристику своїм вольовим якостям.

Воля тісно пов'язана із відповідальністю людини за свої вчинки. В залежності від того, на кого людина перекладає відповідальність за те, що з нею трапляється, розрізняють людей із зовнішнім та внутрішнім локусом контролю – *екстерналів* та *інтерналів*. Як позитивні, так і негативні якості волі не є вродженими. Вони формуються шляхом виховання та самовиховання. Воля потребує постійних тренувань. Формування в дітей працьовитості, спонукання закінчувати розпочату справу, спорт, змагання сприяють розвитку активності, самовладання, сильної волі.

Семінарське заняття № 3

План

Питання

1. Психологічна характеристика емоційної сфери.
2. Види емоцій, почуттів.
3. Природа та функції волі.
4. Вольові якості особистості, виховання волі.

Теми для написання рефератів

1. Теорії емоцій
2. Стан стресу, його причини і наслідки.
3. Профілактика та шляхи виходу зі стану стресу.
4. Виховання почуттів.
5. Механізми емоційної саморегуляції.
6. Виховання волі.
7. Психологічний зміст вольових дій індивіда.

Термінологічний словник

Абулія (гр. – нерішучість) – психопатологічний синдром, який характеризується загальною в'ялістю, відсутністю будь-якої ініціативи, прагнення до діяльності, послабленням волі.

Амбівалентне почуття (двоїсте) (лат. – обидва і – сила, міць) – складне, суперечливе переживання, в якому полярні емоції переплітаються, зливаються чи переходять одна в одну, утворюючи нову якісну характеристику почуття.

Афект – це короткочасна, бурхлива, надзвичайно інтенсивна емоційна реакція. Для нього є характерною надзвичайна сила прояву, він захоплює людину повністю. Надзвичайна сила та яскравість афекту поєднуються з короткочасністю його прояву.

За афекту (як і гіпнозу) *звужується* обсяг свідомості: вона скерована на обмежене коло сприйнятих предметів і уявлень, пов'язаних із переживанням. *Фізіологічною особливістю* афекту є *звільнення підкоркових центр* від стримувального та регулювального впливу кори, що надає яскравості зовнішнім проявам афекту. Важко приховати бурхливе переживання гніву, відчаю, радості, безутішного горя.

До афектів схильні люди з неврівноваженими процесами збудження і гальмування. Проте афекти найчастіше проявляються у людей невихованих, зухвалих, які не звикли контролювати свої почуття. Морально виховані люди, які мають тривкі навички культурної поведінки в товаристві, уміють гальмувати небажані афекти. Принаймні такими уявляються аристократи середньовіччя, – вибухнути гнівом тоді вважалося моветоном, і таких неврівноважених людей не запрошували до салонів.

Існують афекти, які мають позитивний характер. Наприклад, радість футбольних уболівальників, коли своя команда забиває гол. Їх викликають також приємні події особистого життя, суспільні досягнення. Можливо, що з афектом з організму людини виходить певна надлишкова енергія, яка руйнує її. Постійне стримування, затискання почуттів буває причиною інфарктів. Афект в організмі людини виконує роль клапана, який випускає з котла надлишкову пару, щоб той не вибухнув.

Витримка – вміння гальмувати дії, почуття і думки, що заважають реалізації прийнятого рішення.

Відраза – негативний емоційний стан, що його спричинюють об'єкти (предмети, люди, обставини і т. ін.), зіткнення з якими (фізична взаємодія, спілкування тощо) заходить у суперечність із моральними або естетичними принципами і установками суб'єкта. Відраза, що поєднується з гнівом, в особистих стосунках може мотивувати агресивну поведінку, бажання позбутися когось або чогось.

Вольові якості – відносно стійкі, незалежні від конкретної ситуації психічні утворення, що засвідчують досягнутий особистістю рівень свідомої регуляції поведінки, її влади над собою.

Воля – свідомо організаторська і саморегуляторська людиною своєї діяльності й поведінки, спрямована на подолання труднощів при досягненні поставлених цілей.

Гнів – емоційний стан, який протікає у формі афекту і викликається раптовим виникненням значної перешкоди на шляху задоволення винятково важливої для суб'єкта потреби. Має стеничний характер. Гнів – негативний емоційний стан, однак він дає необхідну енергію для подолання страху, та змушує інших людей рахуватися з нашими потребами.

Емоції астеничні (гр. а і – без сили) – слабо виражені негативні переживання людини, які знижують її активність, загальний фізичний і психічний тонус і негативно впливають на працездатність.

Емоції стеничні (лат – сила) – переживання, що поліпшують самопочуття людини, посилюють її енергію, спонукають до активної діяльності.

Емоційність – властивість темпераменту, яка вказує на швидкість виникнення і перебігу емоцій.

Емоція (лат. – збуджувати, хвилювати) – узагальнена чуттєва реакція, що виникає у відповідь на різні за характером екзогенні (ті, що йдуть із навколишнього середовища) і ендогенні (ті, що виходять із власних органів і тканин) сигнали, які обов'язково викликають певні зміни у фізіологічному стані організму.

Емпатія (гр. – співпереживання) – здатність людини емоційно відгукуватися на переживання інших людей.

Естетична свідомість (гр. – чуттєво сприйманий) – одна з форм суспільної свідомості, що реалізується через художньо-емоційне освоєння дійсності у формі естетичних почуттів, переживань, оцінок, смаків, ідеалів.

Естетичне почуття – особливе почуття насолоди, яке відчуває людина, сприймаючи прекрасне у навколишній дійсності та творах мистецтва.

Здивування – емоційна реакція, яка не має чіткого позитивного чи негативного знаку і гальмує всі попередні емоції, скеровуючи увагу на раптовий об’єкт або обставини. Може переходити у зацікавленість.

Імпульсивність – риса характеру, що виражається в схильності діяти без достатнього свідомого контролю, під впливом зовнішніх обставин або в силу емоційних переживань.

Ініціативність – уміння висувати нові цілі й самостійно здійснювати необхідні дії.

Локус контролю (лат. – місце) – індивідуальна якість людини, яка характеризує її схильність приписувати відповідальність за наслідки своєї діяльності зовнішнім силам (екстернальний локус контролю) чи внутрішнім станам і переживанням (Інтернальний локус контролю).

Навіюваність – це якість людини, протилежна самостійності. Людина легко підпадає під вплив інших людей.

Наполегливість – уміння протягом тривалого часу систематично йти до поставленої мети.

Настрій – це більш або менш тривалий емоційний стан, який забарвлює всі інші переживання і діяльність людини. Настрої вирізняються різною мірою тривалості, виявленості, усвідомлення, тому кажуть про перехідний і стійкий настрій. *Тривалий настрій* може забарвлювати поведінку людини впродовж декількох днів і навіть тижнів. Відомі випадки такого стійкого настрою, що, переростаючи у властивість особистості, він стає характерним для людини. Кажуть: ця людина похмура, або – він веселун і т. д. Навчитися керувати настроєм можна і потрібно, для цього слід його (настрій) аналізувати, контролювати, проводити автогенне тренування.

Невроз – функціональне психічне захворювання, яке розвивається внаслідок тривалого впливу психотравмуючих факторів, емоційного чи розумового перевантаження.

Організованість – уміння планувати свої дії і керуватися виробленим планом.

Презирство – негативний емоційний стан, що виникає в особистих стосунках і породжується неузгодженістю життєвих позицій, поглядів, поведінки з об’єктом почуттів. Останні сприймаються як жалюгідні, що не відповідають естетичним

критеріям і моральним нормам. Один із наслідків презирства – деперсоналізація індивіда або групи, до яких воно (презирство) стосується.

Радість – позитивний емоційний стан, пов'язаний з можливістю досить повно задовольнити актуальну потребу, ймовірність чого до цього моменту була невелика чи принаймні невизначена.

Рішучість – здатність приймати і здійснювати швидкі, обгрунтовані рішення.

Самовладання – мужність, здатність людини себе опанувати, скерувати свою поведінку, навіть якщо виконання завдання пов'язане із ризиком.

Самостійність – здатність критично ставитися до вчинків і дій як своїх власних, так і сторонніх, не підпадати під негативний вплив інших.

Страждання – емоційний стан, пов'язаний з отриманням достовірної або такої, що здається достовірною, інформації про неможливість задоволення важливих життєвих потреб, які досі здавалися більш або менш імовірними. Найчастіше прибирає форму емоційного стресу. Має характер астеничної емоції.

Страх - негативний емоційний стан, що виникає в разі отримання суб'єктом інформації про можливі збитки для його життєвого благополуччя, про реальну чи уявну небезпеку, яка загрожує. Страх блокує важливі потреби людини на основі дійсного чи уявного прогнозу. Має сценічний (дієвий) чи астеничний (розслаблений) характер. Виявляється у вигляді стресових станів, стійкого настрою пригніченості й тривожності або у вигляді афекту (жах).

Сором – негативний емоційний стан, що характеризується усвідомленням невідповідності власних помислів, вчинків і зовнішності не тільки очікуванням інших людей, а й власним уявленням про належну поведінку і зовнішній образ.

Стрес – це емоційний стан, викликаний несподіваною та напруженою ситуацією.

Стресовими станами будуть дії в разі необхідності самому швидко винести рішення, миттєва реакція в разі небезпеки, поведінка в ситуації, що несподівано змінилася. У стресовому стані важко здійснювати цілеспрямовану діяльність,

переключення і розподілення уваги, виникає загроза загального гальмування чи повної дезорганізації діяльності.

При цьому навички і звички залишаються без змін і можуть заступити усвідомлювані дії. За стресу можливі помилки сприйняття (наприклад, визначення чисельності супротивника, що несподівано з'явився), пам'яті (забування добре відомого), неадекватні реакції на несподівані подразники і т. д. А втім у деяких людей незначний стрес може викликати приплив сил, активізацію діяльності, особливу ясність і чіткість думок, стенічні емоції.

Цікавість (зацікавленість, інтерес) – позитивний емоційний стан, який сприяє розвитку навичок і вмінь, здобуванню знань, мотивує навчання.

Цілеспрямованість – уміння висувати особисто значущі цілі й досягати їх, керуватись не випадковими прагненнями, а постійними переконаннями, принципами.

Фрустрація. Крайня невдоволеність, блокада прагнень, що викликають тривке негативне емоційне переживання, можуть стати основою фрустрації, тобто дезорганізації свідомості і діяльності. Не всяке невдоволення бажання, мотиву, мети викликає фрустрацію. Скажімо, студент спізнився на лекцію, не дістав квитка в кіно, отримав догану. Однак, ці випадки не завжди дезорганізують свідомість і діяльність студента.

Фрустрація може виникнути лише тоді, коли ступінь невдоволення вищий від того, що людина може витерпіти. Фрустрація виникає в умовах негативної соціальної оцінки й самооцінки особистості, коли виявляються порушеними особистісно-значимі відносини. Фрустрації найчастіше піддаються емоційні натури, люди з підвищеною збудливістю, відсутністю гальмівних, зрівноважувальних реакцій, незагартовані в «битвах життя», погано підготовлені до незгод, труднощів, з недостатньо розвиненими вольовими рисами характеру. Типовий приклад – розбещені діти. Фрустрація виявляється як озлобленість, пригніченість, повна байдужість до оточення, необмежене самобичування. Фрустрація може слабнути, щезати або посилюватися. Вона відбивається на випадкових людях, друзях, членах сім'ї.

Як показують спостереження, агресивні реакції слабшають, якщо відразу після фрустрації створюються умови (психологічна релаксація) для виконання якоїсь захоплюючої, цікавої справи. У виховній роботі це – головний метод боротьби з агресивними реакціями.

Функція емоцій регулятивна (лат. – впорядковуую) – функція емоцій, яка виражається в тому, що стійкі переживання стимулюють і спрямовують поведінку, змушуючи людину долати труднощі, чи стримують перебіг діяльності, блокують її.

Функція емоцій сигнальна (лат. – знак) – здатність переживань виступати в ролі сигналів, які інформують людину про характер процесу задоволення потреб.

Запитання для поточного контролю знань

1. Які функції виконують емоції?
2. Схарактеризуйте три компоненти емоцій.
3. Коли в людини виникає фрустрація?
4. Що таке стрес? Як він проявляється?
5. Наведіть приклади пристрасті, афекту?
6. Наведіть приклади різних видів почуттів?
7. Про яку властивість почуттів йдеться в уривку з листа юнака до дівчини: «Я не знаю, люблю тебе чи ненавиджу. Мені здається, що ці почуття в мені дивним чином перемішані» (За Левітовим М.Д. [4, с. 184])?
8. Коли людині не потрібна воля?
9. Назвіть та визначте вольові якості людини.
10. Чи є воля у тварин?
11. Наведіть приклади внутрішніх і зовнішніх перешкод на шляху досягнення мети.
12. Які функції виконує воля?
13. З яких стадій складаються вольові дії?
14. Чи можна тренувати волю, в якій спосіб?
15. Які цікаві факти з життя відомих людей про самовиховання волі Ви знаєте?

Практичні завдання та рекомендації до їх виконання

I. Виконайте обов'язкове практичне завдання № 2 (+2 бала)

Проведіть дослідження однієї з основних емоцій людини:

1. Цікавість. 2. Відраза. 3. Радість. 4. Презирство. 5. Здивування.
6. Страх. 7. Страждання. 8. Сором. 9. Гнів. 10. Провина.

Як обрати емоцію для аналізу? Номер емоції відповідає останньої цифрі вашого номера за списком студентів у журналі групи. Так, студенти, що в журналі записані під № 1, 11, 21, 31 – аналізують емоцію «1. Цікавість»; а студенти, що записані під № 2, 12, 22, 32 – аналізують емоцію «2. Відраза» й так далі.

При виконанні аналізу емоції орієнтуйтеся на таку схему

1. Зовнішній прояв обраної емоції у міміці, пантоміміці, голосі. Опишіть словами обличчя, поставу, людини, що переживає цю емоцію, та додайте зображення – малюнок, схему або фотографію.

2. За яких умов зазвичай виникає ця емоція, які біологічні, мотиваційні, соціальні функції вона має?

3. Які фізіологічні зміни супроводжують цю емоцію, як це може вплинути на здоров'я людини, на її діяльність?

4. Чи піддається ця емоція саморегулюванню, як саме людина може контролювати цю емоцію?

5. Чи може менеджер впливати на емоційну сферу підлеглих, як спеціально викликати цю емоцію в людині, та як можна позбавитися від неї?

II. ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ за вибором (+1 бала)

Складіть опитувальник (анкету, питання для бесіди) за допомогою яких можна було би вивчати вольові якості людини, що проходить співбесіду для працевлаштування за вашим фахом.

Порада. При виконанні завдання можете використовувати вже відомі методики дослідження волі. Обов'язково одразу зорієнтуйтеся – які саме властивості волі ви будете виявляти. Які вольові якості є важливими роботи, для виконання обов'язків менеджера, митника, економіста, бухгалтера, маркетолога тощо?

Питання для самостійного вивчення

1. Механізми емоційної саморегуляції.
2. Виховання волі.
3. Підготуватися до *дискусії* на тему: «Чи треба стримувати свої почуття?».

Інформаційні джерела КОНСПЕКТУВАТИ!

Основна література

1. Гамезо М.Т., Домашенко І.А. Атлас по психології. – М., 1986. – С. 193–216.

2. Общая психология: Курс лекций для первой ступени педагогического образования / Сост. Е.И. Рогов. – М.: Владос, 1995. – С. 334–378.
3. Психологія: Підручник / Ю.Л. Трофімов, В.В. Рибалка, П.А. Гончарук та ін. – К.: Либідь, 1999. – С. 337–382.
4. Степанов О.М., Фіцула М.М. Основи психології та педагогіки: Навчальний посібник. – К.: Академвидав, 2005. – С. 172–194.

ОЗНАЙОМИТИСЯ!

Додаткова література

5. Лозниця В.С. Психологія і педагогіка: Основні положення. – К.: Екс Об, 1999. – С. 102–109, 149–152.
6. Изард К.Э. Психология эмоций / Перев. с англ. – СПб.: Питер, 2000. – 464 с.
7. Рожина Л.Н. Развитие эмоционального мира личности: Пособие для учителя и практического психолога. – Минск: ВШ, 2003. – 272 с.
8. Рувинский Л.И., Хохлов С.И. Как воспитать волю и характер: Кн. для учащихся. – 2-е изд. – М.: Просвещение, 188. – 160 с.

Тема 4. Індивідуально-психологічні особливості людини

(Лекція – 2 год., семінар – 2 год.)

Методичні поради до вивчення теми

Студент повинен чітко усвідомити, що в психології використовуються різні поняття для визначення різних властивостей людини. Так, коли кажуть *індивід*, то хочуть підкреслити належність особи до людського роду. *Особистість* – соціальний індивід, суб'єкт пізнання, діяльності, носій свідомості. *Індивідуальність* – своєрідність інтелекту, почуттів, волі, темпераменту, їх комбінації.

Зверніть увагу на те, що і у вітчизняній, і у зарубіжній науці існують різноманітні теорії, які намагаються описати структуру особистості. Наприклад, за К.К. Платоновим у структурі особистості виділяють чотири підструктури різного рівня та накладені на них підструктури здібностей та характеру:

- I Підструктура *спрямованості* особистості: переконання, світогляд, інтереси, бажання. Визначальним для цієї підструктури є суспільне виховання.

- II Підструктура *досвіду*: знання, вміння, навички, звички. Набуває навчання і виховання. Провідним у надбанні досвіду є соціальний
- III Особливості *психічних процесів*: уваги, волі, почуттів, сприйняття емоцій, пам'яті.
- IV Підструктура *біологічних властивостей*: задатки, темперамент зумовлені статтю, віком, станом здоров'я.

До *спрямованості* належать цілі, інтереси, ідеали, переконання та мало усвідомлені мотиви. Їх співвідношення визначає поведінку людини у конкретній життєвій ситуації. Тільки стійке домінування мотиву у значущій ситуації визначає спрямованість особистості.

Спрямованість особистості може проявлятися у відношеннях до себе, суспільства, справи. Іноді надмірно розвинутий інтерес до чого-небудь визначає спрямованість особистості.

Вивчаючи питання про темперамент, студент повинен чітко усвідомити, що він характеризує індивіда зі сторони динамічних особливостей його психічної діяльності, а саме: за показниками темпу, швидкості, ритму, інтенсивності, енергійності, емоційності. Тобто, визначає не сутність особистості, а форму її прояву, її манеру поведінки та реакцій в певних обставинах.

Головні властивості темпераменту:

- ✓ *Сенситивність* – міра чутливості до явищ дійсності.
- ✓ *Реактивність* – особливість реагування особистості на різноманітні подразники.
- ✓ *Пластичність* – здатність швидко пристосовуватися до обставин, що постійно змінюються.
- ✓ *Ригідність* – особливість, протилежна пластичності, це складність або нездатність перебудовуватися, негнучкість, інертність.
- ✓ *Екстравертованість* – переважна орієнтованість на зовні події, на інших.
- ✓ *Інтровертованість* – протилежна екстраверсії, зосередження індивіда на власному внутрішньому світі.
- ✓ *Емоційна збудливість* – показує наскільки слабкі подразники потрібні для того, щоб виникла емоційна реакція.

Студент повинен чітко усвідомити, що в продовж історії уявлення про природу темпераменту змінювалося. Однієї з найбільш відомих є *теорія І.П. Павлова*, що базується на експериментальних дослідженнях вироблення умовних рефлексів. За Павловим, темперамент залежить від типу нервової системи, якій зумовлений певним співвідношенням трьох основних ознак – сили, врівноваженості та рухливості нервових процесів збудження та гальмування.

Зверніть увагу на те, що *сила нервових процесів* означає здатність витримувати, не переходячи в стан гальмування, тривале або часто повторюване збудження. *Врівноваженість* – показник співвідношення сили процесів збудження і гальмування. *Рухливість* – визначається швидкістю переходу нервових клітин від стану збудження до гальмування і навпаки.

Готуючись з цього питання, студенту слід також ознайомитись із теорією Г. Айзенка, якій виділяв дві пари протилежних властивостей людини: емоційну стабільність-нестабільність та інтроверсію-екстраверсію та вважав, що вони дають змогу виявити чотири комбінації цих властивостей і відповідно – чотири типи темпераменту, які мають класичні назви.

Студент повинен чітко усвідомити, що успішність діяльності безпосередньо не залежить від темпераменту. Немає «кращих» або «гірших» темпераментів. Властивості темпераменту є відносно психологічно рівноцінними за умов індивідуального стилю діяльності, який має компенсаторне значення. Однак є коло професій (в першу чергу, екстремальних), якими неможливо успішно оволодіти лише за рахунок індивідуального стилю діяльності. Тут потрібна професійна придатність та професійний відбір, урахування психофізіологічних властивостей та темпераменту.

Важливо, щоб студент міг розрізняти коли мова йде про темперамент, а коли – про характер. Так, *характер* – це особливі прикмети, риси, котрих людина набуває в суспільстві. Характер утворюється із сукупності стійких індивідуальних особливостей особистості, які складаються і виявляються у спілкуванні та спільній діяльності людей. Характер зумовлює типові для особистості засоби поведінки, вчинки у стосунках з іншими. Знаючи характер людини, можна передбачити, як вона буде діяти

за тих чи інших умов; характер – це певна програма поведінки. В ньому можна виділити провідні та другорядні риси. Є цільні, су-перечливі, сильні, вольові та слабкі характери.

Треба на пам'ять вивчити якою є *структура рис характеру*, що виявляється у тому, як людина ставиться:

а) *до інших людей*, демонструючи увагу, принциповість, прихильність, комунікативність, миролюбність, лагідність, альтруїзм, дбайливість, тактовність, коректність або протилежні риси;

б) *до справ*, виявляючи сумлінність, допитливість, ініціативність, рішучість, ретельність, точність, серйозність, ентузіазм, зацікавленість або протилежні риси;

в) *до речей*, демонструючи при цьому бережливість, економність, акуратність, почуття смаку або протилежні риси;

г) *до себе*, виявляючи розумний егоїзм, впевненість у собі, нормальне самолюбство, почуття власної гідності чи протилежні риси.

Зверніть увагу на те, що деякі риси характеру можуть бути розвинуті надміру, і це призводить до формування, так званих, акцентуєваних рис характеру. *Акцентуації характеру* – це крайні варіанти норми характеру як результат підсилення його окремих рис. Акцентуації характеру можуть спричинювати неадекватні дії, вчинки людини. Виділяють такі основні *типи акцентуації характеру*:

– *інтровертний тип*, якому властиві замкненість, утруднення в спілкуванні та налагодженні контактів з оточуючими;

– *екстравертний тип*, якому притаманні жага спілкування та діяльності, балакучість, поверховість;

– *некерований тип* – імпульсивний, конфліктний, категоричний, підозріливий;

– *неврастенічна акцентуація* – з домінуванням хворобливого самопочуття, подразливості, підвищеної втомлюваності;

– *сенситивний тип* – з надмірною чутливістю, лякливою, сором'язливою, вразливою;

– *демонстративний тип*, якому властиві егоцентризм, потреба в постійній увазі до себе, співчутті тощо.

Більш детальна характеристика цих та інших типів акцентуацій дається у працях К. Леонгарда, А. Лічко.

Студент повинен чітко усвідомити, що характер тісно пов'язаний з темпераментом, який може сприяти або протидіяти розвиткові певних рис характеру. Тому важливо знати свій темперамент. Так, холерика або сангвініку легше, ніж меланхоліку чи флегматику, сформувати в собі ініціативність і рішучість. Однак для холерика може стати серйозною проблемою формування стриманості та самоконтролю, а для сангвініка – вимогливості до себе та самокритичності. Меланхоліку важче долати сором'язливість і тривожність, а флегматику – розвивати ініціативність.

У перші роки життя провідним фактором розвитку характеру стають дорослі; у молодшому віці поряд із наслідкуванням на перше місце виступає виховання. А починаючи з підліткового віку, важливу роль у формуванні характеру відіграє самовиховання. Характер може свідомо, цілеспрямовано вдосконалюватися самою людиною завдяки зміні соціальної поведінки, діяльності, спілкуванню з іншими людьми. Треба знати, що характер можна змінювати протягом усього життя людини тобто *характер* – це суспільно-історична категорія.

Коли мова йде про можливості та досягнення людини, студенту слід усвідомити, що саме здібності – це ті індивідуально стійкі властивості людини, що визначають її успіхи в різних видах діяльності. *Здібності* – це потенційні можливості, що виявляються в діяльності. Саме вони визначають динаміку набуття досвіду: швидкість, глибину, легкість, тривалість. Здібності не тотожні знанням, вмінням та навичкам. Це такі психологічні особливості людини, від яких залежить опанування знань, умінь та навичок, «ціна», яку людина сплачує за навчання.

Важливо, щоб студент міг розрізнити різні види здібностей за змістом та рівнем. Так, якщо, *загальні* – визначають успіх людини у різноманітних видах діяльності (розвинена пам'ять, мова, розумові здібності тощо), а *спеціальні* – визначають успіх людини в спеціальних видах діяльності. Для їх здійснення необхідні певні задатки (музичні, математичні тощо). До загальних властивостей особистості, які в умовах діяльності

постають як здібності, відносять також приналежність людини до одного з трьох типів (за І.П. Павловим):

- ✓ «Художнього»;
- ✓ «Мислячого»;
- ✓ «Середнього».

Зверніть увагу на те, що ця класифікація групується на відносному переважанні функціонування першої або другої сигнальних систем. Відносне переважання першої сигнальної системи в психічній діяльності людини дає «художній» тип – яскравість образів, вразливість, емоційність. Відносне переважання другої сигнальної системи дає «мислячий» тип – вміння оперувати абстрактними поняттями, математичними залежностями. Рівновага цих двох сигнальних систем дає «середній» тип.

Зверніть увагу на те, що в літературі поруч із поняттям здібності використовують також *задатки* – природжені анатомо-фізіологічні риси індивіда, природна передумова його розвитку. Для задатків найбільш значущою є структура нервової системи, насамперед головного мозку, органів чуттів. Але, якщо людина, що має навіть особливі задатки, не розвиває їх через відповідну діяльність, здібності у неї не будуть розвиватися.

Студент повинен чітко усвідомити, що головною умовою перетворення задатків у здібності є діяльність, активна взаємодія з навколишньою дійсністю, навчання та виховання.

Студенту слід розрізняти різні рівні прояву здібностей, так, *талант* – обдарованість, вища здатність людини до певного виду діяльності (творчої, наукової, політичної, виробничої). Найталановитіших людей називають геніями (лат.– дух). Про наявність *геніальності* можна говорити лише у разі досягнення індивідом таких результатів творчості, які мають важливе значення для розвитку людства, культури.

Семінарського заняття № 4

План

1 частина заняття

Розгляд теоретичних питань:

1. Спрямованість особистості.
2. Темперамент.
3. Характер.

4. Здібності.

*2 частина заняття***Підсумкова модульна робота № 1. (питання та завдання, зразок білету дивись у частині «Оцінювання знань»)**

Теми для написання рефератів:

1. Самооцінка та рівень домагань особистості.
2. Типології характеру.
3. Фізіологічні основи темпераменту.
4. Темперамент і діяльності.
5. Загальні і спеціальні здібності.
6. Типологія особистості за К.Г. Юнгом.
7. Конституціональні теорії темпераменту.
8. Проблема здібностей до керівної діяльності.

Термінологічний словник

Активність – риса темпераменту, що характеризується енергією впливу людини на навколишній світ і подоланням перешкод на шляху до мети.

Активність характеру – структурна властивість характеру, яка визначається ступенем протидії зовнішнім обставинам.

Акцентуація характеру (лат. – наголос) – граничний варіант норми, наслідок посилення окремих рис характеру.

Геніальність (від лат. – дух) – вищий ступінь прояву творчості. Реалізується в створенні творів, що мають важливе значення для розвитку людства. Для особистості генія характерні такі риси, як творча продуктивність, володіння визначеною методологією, готовність до подолання стереотипів і конвенціональних установлень.

Екстраверсія (лат. – зовні і – повертати) – спрямованість особистості на навколишній світ.

Екстраверт – людина, реакції і поведінку якої в основному визначають зовнішні враження, а не внутрішні переживання.

Екстраверт емоційного типу – людина, почуття якої узгоджуються із загальноприйнятими критеріями і переживаннями і перебувають під впливом традиційних цінностей.

Екстраверт інтуїтивного типу – людина, якій властиво у зовнішньому світі сприймати те, що відбувається за межами подій.

Екстраверт мисленнєвого типу – людина, життєві прояви якої залежать від інтелектуальних висновків, хоча будь-яке її

судження ґрунтується на зовнішніх критеріях (загальноприйнятих поглядах, традиціях).

Екстраверт сенсорного типу – людина, яку завжди притягують ті об'єкти, які викликають сильні відчуття.

Задатки – анатомо-фізіологічні особливості нервової системи, які служать базою для формування здібностей. У якості таких задатків прийнято виділяти:

а) типологічні властивості нервової системи, що визначають швидкість утворення тимчасових нерівних зв'язків, їхню тривкість, легкість диференціювання – утворення різних умовних реакцій у відповідь на схожі подразники;

б) анатомічні особливості будівлі аналізаторів і окремих областей кори головного мозку.

Інтроверсія (лат. — усередину і – повертати) – спрямованість свідомості й уваги, думок, почуттів і переживань людини на свій внутрішній світ.

Інтроверт – людина, яка в діях і вчинках більше керується своїми думками і внутрішніми переживаннями, ніж зовнішніми враженнями і впливами.

Інтроверт емоційного типу – людина, яка зосереджена на собі і всюди керується своїми переживаннями, не враховуючи наявних подій і фактів.

Інтроверт інтуїтивного типу – людина, яка інтуїтивно може проникати в майбутнє, алеї інтуїція звернута на суб'єктивний психічний світ.

Інтроверт мисленнєвого типу – людина, схильна до теоретизування, мислення якої мало залежить від загальноприйнятих ідей і традицій, а керується власними критеріями.

Інтроверт сенсорного типу – людина, яка в своїх діях керується здебільшого власними емоціями і сприйняттям, а нелогічними міркуваннями.

Меланхолік (гр. – чорний і – жовч) – людина, яка має меланхолійний темперамент, що характеризується переважанням процесів гальмування над процесами збудження в корі головного мозку, а також слабкими психічними процесами.

Особистість – суспільна істота, наділена свідомістю і представлена психологічними характеристиками, які є стійкими,

соціально зумовленими і виявляються у суспільних зв'язках, відносинах з навколишнім світом, іншими людьми та визначають поведінку людини.

Пластичність (гр. – мазь, пластир) – риса темпераменту, яка є свідченням гнучкості, легкості пристосування людини до нових умов.

Сангвінік (лат. – кров) – людина, яка має сангвінічний темперамент, що проявляється в енергійності, великій емоційності, легкому пристосуванні до різних обставин і нових людей, хорошому самопочутті та інших якостях особистості.

Сенситивність (лат. – відчуття) – властивість темпераменту, яка визначається найменшою силою зовнішніх впливів, необхідною для виникнення психічної реакції людини.

Темперамент (лат. – устрій, узгодженість) – сукупність індивідуально-психологічних якостей, яка характеризує динамічний та емоційний аспекти поведінки людини і виявляється в її діяльності та спілкуванні.

Флегматик (гр. – слиз) – людина, яка має флегматичний темперамент, що характеризується спокійністю, врівноваженістю, малою емоційною збудливістю, сповільненістю рухових і мовленнєвих реакцій, високою працездатністю і малою комунікабельністю.

Френологія (гр. – розум і – слово, вчення) – вчення про локалізацію здібностей у певних ділянках мозку. Наукові дослідження мозку не підтвердили ідей френології.

Характер (гр. – прикметна риса, ознака) – складне й індивідуально-своєрідне поєднання рис людини, яке формується в процесі її розвитку під впливом умов життя та виховання і виявляється в її поведінці.

Характер типовий (гр. – відбиток, форма) – характер, у якому втілені основні риси й особливі прикмети, властиві певному народу, нації, верстві населення тощо.

Холерик (гр. – жовч) – людина, що має холеричний темперамент, якому властивий сильний, рухливий, але не врівноважений тип вищої нервової діяльності.

Я-концепція – динамічна система уявлень людини про себе, на основі якої вона вибудовує взаємовідносини з іншими людьми.

Запитання для поточного контролю знань

1. Які бувають спрямованості за домінуючою в діяльності мотивацією?
2. Поясніть, чому спрямованість вважають стержнем особистості?
3. Які сильні та слабкі властивості має кожний тип темпераменту?
4. Сформулюйте основний психологічний підхід до кожного типу темпераменту.
5. Назвіть складові темпераменту, в чому він проявляється?
6. Як себе поводять люди різного темпераменту у стресових ситуаціях?
7. Назвіть властивості нервових процесів, які визначають темперамент за І.П. Павловим.
8. Складіть схему опису характеру людини.
9. Який характер називають акцентуїтованим?
10. Чи правильно, що характер унаслідкується? Докажіть.
11. Які є рівні розвитку здібностей?
12. Що таке загальні та спеціальні здібності?
13. Чим відрізняється людина «художнього» типу від людини «мисленнєвого» типу?
14. Від чого залежать здібності людини?
15. Дайте визначення поняттю здібності.

Практичні завдання та рекомендації до їх виконання

I. ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ за вибором (кожне завдання +1 б.)

1. Напишіть ґрунтовну психологічну характеристику на людину (можна на себе), в якій були б представлені усі блоки її особистості – спрямованість, темперамент, характер, здібності.
2. Складіть опитувальник (анкету, питання для бесіди) за допомогою яких можна було би вивчати спрямованість людини, що проходить співбесіду для працевлаштування за вашим фахом.
Порада. При виконанні завдання можете використовувати вже відомі методики дослідження спрямованості, мотивації. Обов'язково зорієнтуйтеся – які саме особливості спрямованості будете виявляти. Напишіть, які характеристики спрямованості є важливими в роботі менеджера, митника, економіста, бухгалтера, маркетолога, товарознавця, фінансиста тощо? Людей якої

спрямованості, на вашу думку, не бажано брати на роботу за вашим фахом?

II. Розв'яжіть задачі (кожна ґрунтовна на відповідь + 0,5 б.):

1. *Перевірте, чи є помилки у наведеному тексті. Відповідь обґрунтуйте.*

«Якщо спробувати коротко виразити суть відмінностей між темпераментом, характером і особистістю, то можна сказати, що властивості темпераменту відображають те, чому людина діє певним чином, риси характеру – що саме вона робить, а якості особистості – те, як вона це робить».

2. *Проаналізуйте подані нижче психолого-педагогічні характеристики школярів 6-го класу і визначте тип темпераменту кожного. Які властивості нервової системи описано в характеристиках?*

1. Сергійко Т. Дуже жвавий підліток. У класі ні хвилини не сидить спокійно, постійно міняє позу, крутить щось у руках, тягне руку, розмовляє із сусідом. Легка хода, підстрибцем, швидкий темп мови. Дуже вразливий і легко захоплюється. Емоційно і збуджено розповідає про переглянутий фільм, прочитану книгу.

На уроках жваво відгукується на кожен новий факт або нове завдання. А втім, його інтереси й захоплення дуже непостійні та нетривкі: розпочавши нову справу, швидко втрачає інтерес до неї. У нього живе, рухоме, виразне обличчя. З його обличчя легко здогадатися, який у нього настрій, яке його ставлення до предмета чи людини.

На цікавих для нього уроках виявляє високу працездатність. На решті уроків майже не слухає вчителя, розмовляє із сусідом, позіхає. Почуття і настрої його дуже мінливі. Отримавши двійку, він ладен розплакатись і ледве стримується. Та не минає й півгодини, як він забуває про погану оцінку і на перерві бурхливо й весело гасає коридорами.

Попри жвавість і непосидючість, його легко дисциплінувати: у досвідченого вчителя він прекрасно сидить на уроках і ніколи не заважає роботі класу. Швидко звикає до нової ситуації та нових вимог. У цій школі він вчиться перший рік, але вже звик до нових учителів, зійшовся з хлопцями, подружився з багатьма, увійшов до активу класу.

2. Сашко П. Вирізняється з-поміж однокласників своєю рвучкістю. Захопившись розповіддю вчителя, легко збуджується і перериває її різними вигуками.

На будь-яке запитання викладача відповідає не подумавши, тому часто – не до ладу. У прикrostі й роздратованості легко втрачає витримку, кидається в бійку. Пояснення вчителя слухає дуже зосереджено, не відволікаючись. Так само зосереджено виконує класну і домашню роботу.

На перервах ніколи не сидить на місці, бігає коридорами чи бореться з кимсь. Розмовляє голосно, швидко. Пише швидко, розгонисто, почерк нерівний. Дуже виразне обличчя. У виконанні домашніх доручень, а також у спортивних заняттях виявляє захопленість, наполегливість. Його інтереси досить постійні й тривкі. Не лякається труднощів і з великою енергією їх долає.

3. Миколка М. На уроках спокійний, сидить завжди в одному положенні, щось крутить у руках; настрої міняється з незначних причин. Він дуже чутливий. Коли вчитель пересадив його з однієї парти за іншу, довго міркував, чому його пересадили, і того дня на всіх уроках сидів засмучений і пригнічений.

А втім, почуття в нього пробуджуються повільно. Дивлячись циркову виставу, він довго сидить мовчки, з нерухомим обличчям; згодом починає «танути» – усміхатися, сміятися, вступати в розмову із сусідами. Легко розгублюється. Якщо вчитель зробив йому навіть найм'якше зауваження, хлопець ніяковіє, голос його стає глухим, тихим.

Дуже стриманий у почуттях. Отримавши двійку, зовсім не змінюється на обличчі, іде на місце й сідає, але вдома, за словами батьків, довго не може заспокоїтися, не в змозі взятися до роботи. Відповідає на уроці невпевнено, затиноючись, навіть якщо ретельно підготувався до уроку. Свої здібності й знання оцінює низько, тоді як насправді вони дещо вищі від середнього рівня. Якщо під час виконання якогось навчального завдання трапляються труднощі, він губиться і не доводить роботу до кінця.

Рухи кволі, слабкі, говорить повільно, трохи протяжно.

4. Віктор М. Відзначається неспішністю і спокоєм. На запитання відповідає не відразу і без жодної жвавості, як би добре не знав матеріал.

Для нього характерна невтомлюваність: він не уникає додаткового розумового навантаження, хоч би яким значним воно було, і ніколи не виглядає стомленим. Він прагне до логічно розгорнутих, просторих висловлювань: вимовляє слова рівним голосом, не боячись збитися, начебто на початку довгої побудови знає, яким чином буде закінчена почата думка. Зовні він не збуджується і нічому не дивується на уроці, що б не відбувалось у класі. З молодших класів він любить заняття з математики й фізкультури, залишаючись вірним своїм уподобанням. Він бере участь у спортивних змаганнях (гімнастика), не виявляючи, на відміну від більшості учасників, якогось азарту чи хвилювання. Він не буває ні метушливим, ні веселеньким, ні сумним.

5. Учень 6 класу Василь Н. Гарячий, дуже вразливий і запальний. Бувають емоційні зриви, коли зачіпають його самовпевненість. Зробивши помилку в зошиті під час написання контрольної роботи, він одразу вирвав аркуш, порвав його на дрібні шматочки і демонстративно кинув під парту. Заспокоївшись після цього, шкодував про вчинене.

Пізнавальні психічні процеси в нього протікають швидко й енергійно. Мова виразна, емоційна, криклива. Дуже швидкий і енергійний в рухах, любить при цьому показувати свою фізичну силу. Часто виступає як ініціатор колективних спортивних ігор, претендуючи в них зайняти роль лідера. Зміна настрою проходить дуже різко і швидко. Засвоює новий матеріал уроку швидко і правильно, але, поспішаючи, дає плутані відповіді.

Питання для самостійного вивчення

1. Задатки та здібності до професійної діяльності за фахом підготовки.

2. Підготуватися до *дискусії* на тему: «Якій темперамент краще? Чи є на це наукова відповідь?»

Інформаційні джерела

Основна література

1. Общая психология: Курс лекций для первой ступени педагогического образования / Сост. Е.И. Рогов. – М.: Владос, 1995. – С. 311–443.
2. Общая психология: Учебник для студентов педагогических институтов / Под ред. А.В. Петровского. – 3-е изд. – М.: Просвещение, 1986. – С. 401–452.

3. Психологія: Підручник / Ю.Л. Трофімов, В.В. Рибалка, П.А. Гончарук та ін. – К.: Либідь, 1999. – С. 100–121.
4. Степанов О.М., Фіцула М.М. Основи психології та педагогіки: Навчальний посібник. – К.: Академвидав, 2005. – С. 82–96, 194–228.
5. Моргун В.Ф. Схема монистической структуры личности // Гамезо М.Т., Домашенко И.А. Атлас по психологии. – М., 1986. – С. 70.

Додаткова література

6. Максименко С.Д. Загальна психологія: Навчальний посібник. – Вид. 2-е.-К.:ЦНЛ, 2004. – С. 235–269.
7. Моргун В.Ф., Колінько В.В., Коломієць О.П. Багатовимірний опитувальник професійно важливих якостей особистості.: Методична розробка з психодіагностики для психологів та спеціалістів у галузі управління персоналом. – Полтава, 2006. – 32 с.
8. Немов Р.С. Психология. – М.: ВЛАДОС, 1997. – Кн. 1. – С. 394–402;
9. Фрейджер Р., Фейдимен Д. Личность. Теории, упражнения, эксперименты / Пер. с англ. – Спб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2004. – С. 28–53, 84–155, 292–375.
10. Шарп Д. Типы личности: Юнговская типологическая модель / Пер. с англ. – Воронеж: НПО Мадек, 1994. – 128 с.

Тема 5. Діяльність особистості

На самостійне вивчення (*Лекції – 2 год., Семінарів – 0 год.*)

Вивчення цієї теми ускладнюється тим, що семінару з теми не передбачено, тому студенту слід самостійно ознайомитись із основними питаннями та поняттями теми, усвідомити її значення в системі професійної підготовки. Вивчаючи *перше питання* теми, слід виходити з того, що *діяльність* – це активна взаємодія людини із навколишнім світом, у якій вона досягає свідомо поставленої цілі, що виникла в результаті появи в ній певної потреби, мотиву.

Зверніть увагу на те, що діяльність вивчається багатьма суспільними, природничими та технічними науками: філософією, соціологією, історією, економікою, менеджментом, фізіологією, науковою організацією праці та ін. Суспільна природа діяльності людини проявляється перш за все у тому, що вона оволодіває

суспільно виробленими знаряддями праці та засобами їх використання. Людина як член суспільства включена у систему суспільних відносин безпосередньо своєю діяльністю.

Слід зрозуміти, що *діяльність* – вирішальний чинник формування та розвитку особистості. Свідомість виникає, формується, проявляється у діяльності. Розвиток видів діяльності здійснюється у нерозривній єдності з розвитком потреб. Збільшення потреб людей пов'язано із збільшенням та розвитком видів діяльності, за допомогою яких ці потреби задовольняються. Будь-яка діяльність спрямована на задоволення потреб суспільства та індивідів як членів суспільства.

Також, зверніть увагу на те, що основною, генетично вихідною є *зовнішня*, предметна діяльність, яка породжує всі види *внутрішньої* психологічної діяльності. Саме предметність є конституційною характеристикою діяльності: спочатку діяльність визначається предметом, потім вона опосередковується та регулюється його образом як суб'єктивним продуктом.

Головними процесами діяльності виступають *інтеріоризація* її зовнішньої форми та *екстеріоризація* внутрішньої; перша веде до створення образу дійсності, друга – до упредметнення образу.

Треба чітко зрозуміти та на пам'ять вивчити які є складові діяльності, чим різняться дії та операції, як співвідносяться потреби, мотиви, цілі, задачі.

Зверніть увагу, що у кожній діяльності можна вирізнити:

- суб'єкт діяльності;
- процес діяльності;
- предмет діяльності;
- умови діяльності;
- продукти діяльності.

Студенту слід використати та закріпити ці відомості під час виконання практичних завдань. Зверніть увагу на те, що за іншими дослідженнями у складі діяльності виділяють потребнісно-мотиваційну, операціональну, інформаційну та регуляторну підсистеми. Ретельно опрацюйте цю схему за рекомендованою літературою.

Складність діяльності залежить від того, наскільки ціль віддалена від предмету. Звичайно, діяльність реалізується як система послідовних дій, кожна з яких вирішує часткову задачу, є

окремим кроком у напрямку до кінцевої мети – задоволення потреби, яка викликала цю діяльність. Мотиви і цілі можуть не співпадати. Те, чому людина діє певним чином, часто не збігається з тим, для чого вона діє. Роз'єднання мотиву і цілі в діяльності, перш за все обумовлено суспільним поділом праці.

Дію, яку забезпечує виконання однієї простої задачі, у психології прийнято вважати одиницею або елементом діяльності.

Дії класифікуються за рядом ознак:

1) видом діяльності: трудові, навчальні, дії спілкування, ігрові;

2) змістом та способом виконання: чуттєво-практичні та предметно-знаряддеві;

3) співвідношенням предметного та розумового плану – графічні, предметно-просторові, словесно-описові;

4) особливостями мети – моторні (рухові), гностичні (перцептивні, мнемічні, розумові), комунікативні, організуючі (накази, прохання, схвалення тощо);

5) нормативністю – пошуковістю – репродуктивні, стандартні, пошукові і творчі; за формою вони можуть бути індивідуальні, групові, сумісні.

Дія є складною організацією цілої низки когнітивних, виконавських, цілеутворюючих, емоційно-оцінювальних процесів.

Студент повинен чітко усвідомити, що за руховими актами, які можна зовнішньо спостерігати в кожній діяльності, приховується велика та складна система процесів формування мотивів, цілей, планів, образів, прийняття рішення, аналізу та синтезу поточної інформації, сигналів зворотного зв'язку. Саме вона і є предметом психологічного дослідження діяльності. Успіх будь-якої діяльності залежить від уміння її виконувати.

Зверніть увагу на те, що *уміння* – це готовність людини, що ґрунтується на знаннях і навичках, успішно виконувати певну діяльність. До загальних умов, що сприяють найбільшій ефективності формування уміння відносять: а) розуміння людиною узагальненого правила; б) зворотній зв'язок у процесі розв'язання нових завдань.

Уміння – використання суб'єктом наявних знань і навичок для вибору і здійснення способу дій відповідно до поставленої мети. Сутність вміння як психологічного новоутворення є

готовність до продуктивного виконання значною мірою нових завдань. Сформоване вміння може стати властивістю особистості та умовою набуття нових знань, умінь і навичок, тобто показником інтелектуального розвитку особистості. Узагальненість умінь виявляється у способах діяльності (навчальної, трудової, професійної) та визначається перенесенням способів дій під час виконання подібних чи різних видів діяльності.

Студенту слід зрозуміти, що *навички* – дії, які виконуються автоматично, з належною точністю і швидкістю, без зайвих витрат фізичної та нервово-психічної енергії, без істотної участі свідомості в їх регулюванні. Вироблення навички відбувається під контролем свідомості. Після засвоєння навичка функціонує вже без істотної участі свідомості. Зверніть увагу на те, що навички створюються у три етапи у процесі автоматизації дій. *Аналітичний*: аналіз та оволодіння окремими елементами дії. *Синтетичний*: об'єднання елементів у цілісну дію. *Автоматизація*: вправлення з метою надання дії плавності, швидкості, зняття постійного свідомого контролю та напруження.

Позитивний вплив раніше утворених навичок на процес формування нових навичок називається *перенесенням*. Воно зумовлюється наявністю схожих і тотожних рис у старих та нових навичках. У випадку, коли раніше утворені навички справляють негативний, гальмівний вплив на утворення нових навичок, мова йде про *інтерференцію*.

Вивчаючи **друге питання**, слід виходити з того, що джерелом активності людини є її мотиваційна сфера, тому у дослідженні діяльності психологію цікавлять перш за все мотиви та цілі. Немотивованої діяльності не може бути. Коли маємо справу з активністю, у якій відсутня ціль, тут немає діяльності, а має місце *імпульсивна поведінка*, що управляється безпосередньо потребами, потягами й емоціями.

У загальному вигляді *мотив* є відображенням потреби, яка постає, як об'єктивна необхідність. Потреби людей диктують їх поведінку так само, як сила тяжіння рухи фізичних тіл.

Основу мотиваційної сфери особистості становлять потреби, що виражають її залежність від умов існування і породжують діяльність, спрямовану на зняття цієї залежності. *Потреби* –

рушійна сила розвитку особистості. Зверніть увагу на те, що існують різні *класифікації потреб, зокрема така:*

1) *базові* потреби – це потреби у матеріальних умовах і засобах життя, у спілкуванні, пізнанні, діяльності та відпочинку.

2) *похідні* потреби формуються на основі базових – це естетичні потреби, потреба у навчанні.

3) *вищі* потреби включають, насамперед, потреби у творчості, самовизначенні.

Запам'ятайте, що до складу мотиваційної сфери входять також установки, переконання, прагнення, інтереси. *Інтереси* – емоційно забарвлена інтелектуальна вибірковість, виникає тоді, коли об'єкт викликає емоційний відгук. Інтереси розрізняються за широтою, глибиною та стійкістю.

Прагнення – це мотиви, в яких виявляються потреби особистості в умовах спеціально організованої її діяльності, можливо протягом тривалого часу життя (закінчити навчальний заклад, працювати за фахом).

Розрізняють такі *види* прагнення:

– *потяг* має невисокий рівень усвідомлення цілі, відчувається як емоційний порив, незадоволення існуючим станом речей;

– *бажання* – цілі більш усвідомлені, спонукають до вольових дій.

Прагнення досягти цілей того ступеня складності, на який людина вважає себе здатною, визначає рівень її домагань. Він залежить від самооцінки та співвідношення двох протилежних тенденцій – прагнення до успіху та уникнення невдачі.

Переконання – уявлення, знання, ідеї, які набули роль мотивів поведінки. Сукупність переконань про суспільство, людей, природу становить світогляд людини. Переконання містять *три головні компоненти:*

- ✓ когнітивний – знання;
- ✓ емоційний – оцінка, ставлення, почуття;
- ✓ поведінковий – воля.

Зверніть увагу на те, що про наявність переконання свідчить не тільки знання, але й емоційне переживання та потреба діяти відповідно до нього.

Установка – готовність людини, її стійка схильність реагувати та діяти певним чином; забезпечує легкість, майже автоматичність вибору поведінки.

При підготовці до розгляду **третього питання**, слід пам'ятати, що в нашій психології прийнято розрізняти чотири основні види людської діяльності: спілкування, гру, навчання та працю. Кожному віковому етапу психологічного розвитку властива своя *провідна* діяльність, у якій задовольняються актуальні потреби індивіда, розвиваються мотиваційні, пізнавальні, операційні, емоційні, вольові процеси, формується особистість. *Спілкування* виступає як форма спільної діяльності, у ході якої внутрішній світ однієї людини розкривається для іншої, відбувається обмін інформацією, діями, почуттями, завдяки чому з'являється можливість узгодження індивідуальних мотивів та планів, координації діяльності окремих учасників.

Гра – це вид діяльності, який спрямований на умовне моделювання реальних життєвих ситуацій, які виникають під час спілкування, навчання, праці. Розрізняють види ігор за кількістю учасників, їх віком, тією головною функцією, яку та чи інша гра виконує в житті людини тощо.

Часто у житті зустрічаються змішані види ігор – предметно-рольові, сюжетні ігри з правилами, ділові-рольові та ін. Ігри мають велике значення для людей. У дітей вони мають переважно розвиваюче значення, хоча суб'єктивно сприймаються як задоволення. У дорослих – ігри служать засобом спілкування, розрядки, навчання та аматорства. *Перевага гри* в тому, що вона не вимагає від людини значних вольових зусиль, сприяє появі позитивних емоцій, дозволяє легко засвоїти велику кількість інформації та без значного ризику опанувати складними навичками та вміннями у всіх сферах життя.

Студент повинен чітко усвідомити, що до ігри слід ставитися уважно, тому що, ігрова діяльність дітей є процесом їх соціалізації, підготовки до майбутнього дорослого життя, входження у соціальні ролі, оволодіння соціальним досвідом людства. Вона поступово розвивається, стає більш складною, за своєю структурою наближаючись до учення та праці.

У ділових іграх беруть участь дорослі, відшліфовуючи певні вміння і навички, скажімо в технологічному чи організаційному

управлінні. Багато спортивних змагань відбувається у вигляді групових ігор (футбол, хокей, волейбол тощо).

Зверніть увагу на те, що *навчання* – діяльність, яка спрямована на передавання і засвоєння суспільно-історичного досвіду. На відміну від гри, ця діяльність має два внутрішньо пов'язані моменти – викладання та учіння.

Викладання – цілеспрямований вид діяльності, здійснюваний педагогом, організатором педагогічного процесу. *Учіння* – цілеспрямоване засвоєння знань, умінь, навичок, соціального досвіду з метою наступного використання їх у практичному житті. Учіння є однією зі складових педагогічного процесу, що охоплює діяльність учня (студента) під керівництвом учителя (викладача). Зміст учіння зумовлюється потребами суспільства, станом розвитку науки, навчальними програмами, підручниками і посібниками, а методи і форми – специфікою матеріалу, індивідуальними особливостями учня та вчителя тощо.

З власного досвіду студенту відомо, що конкретно учіння виступає у формі інтелектуальних дій учня наприклад, читання літератури, слухання й засвоєння того, що викладає вчитель, власних спостережень та експерименту, розв'язання різних навчальних задач тощо, а також у формі фізичних дій (уроки праці, робота у майстернях, на пришкольній ділянці, посильна праця у промисловості чи сільському господарстві).

Слід також зрозуміти, що *праця* – цілеспрямована діяльність людини на перетворення і освоєння навколишнього світу з метою задоволення потреб, унаслідок якої створюються матеріальні й духовні цінності, формується сама людина.

Процес праці складається з трудової діяльності, предмета праці (над чим працюють) і знарядь праці (чим працюють). Під час праці люди вступають у відносини – виробничі й міжособові. У праці людина самостверджується, реалізує свій фізичний, духовний, соціальний потенціал. У психологічному розумінні праця потребує всебічної відображально-регулятивної діяльності – уваги й терпіння, вміння планувати й передбачати, аналізувати й узагальнювати, формувати мету і послідовно її досягати, усвідомлювати процес і результати праці.

Зверніть увагу на те, що працю у психології розглядають як репродуктивну, продуктивну та творчу під кутом зору

психологічних механізмів і досягнутих матеріальних чи ідеальних результатів. Так, *репродуктивною працею* не створюється нічого нового, а відтворюється у кількісному вимірі вже відоме. Наприклад, робота на конвеєрі, копання канави, переписування декілька разів того самого тексту і т.д. *Продуктивна праця* як у психологічному плані, так і за результатами діяльності передбачає під час відтворення вже відомого внесення елементів новизни, тобто вищий ступінь мислення та якісніший результат. Наприклад, під час продуктивної праці замість серійного стандартного столу з прямими ніжками зробили стіл із фігурними ніжками. Переписуючи текст, виправляти граматичні помилки і вдаліше компонувати деякі речення. *Творча праця* – це створення нового, яке суттєво відрізняється від уже відомого або є таким, якого ще не існувало взагалі. У даному випадку «підключено» найскладніші механізми мислення та уяви. Прикладами творчої праці може бути праця винахідників, учених, художників, педагогів, письменників, артистів, архітекторів, раціоналізаторів тощо.

Подумайте, до якого типу праці, на вашу думку, належить робота за фахом вашої підготовки, які вона матиме характеристики за класифікацією Є.О. Климова? (табл. 4) У запропонованій ним класифікації професій провідними є такі ознаки праці як: предмет, ціль, знаряддя, умови [25, с. 415].

ДОВІДКОВА ІНФОРМАЦІЯ

Таблиця 4. Класифікаційна схема орієнтування у світі професій і спеціальностей (за Є.О. Климовим)

Ознака класифікації спеціальностей	Ступінь класифікації	Характеристика спеціальностей
Предмет праці	Тип	«людина-природа» «людина-техніка» «людина-людина» «людина-знакова система» «людина-художній образ»
Цілі праці	Клас	– гностичні (розпізнавання, розрізнення) – перетворювальні (обробка, впорядкування, вплив, переміщення, обслуговування) – пошукові (знаходження, відкриття, винаходи)

Знаряддя праці	Відділ	<ul style="list-style-type: none"> – ручна праця – оператори механізмів із з ручним у – оператори автоматизованих систем – праця з використанням власних фу (актор, вчитель, акробат)
Умови праці	Група	<ul style="list-style-type: none"> – із підвищеними вимогами до відпо – з незвичайними умовами або мікро – із побутовим типом мікроклімату – з умовами праці на «відкритому по

Теми для написання рефератів

1. Діяльнісний підхід до розуміння психіки людини.
2. Структура діяльності. Компоненти дії.
3. Психологічна характеристика умінь і навичок.
4. Види професійної діяльності та їх порівняльна характеристика.
5. Мотив в структурі учбової діяльності.
6. Психологічний аналіз комерційної діяльності.
7. Роль психології в оптимізації професійної діяльності.

Термінологічний словник

Вправління – багаторазове виконання певних дій чи видів діяльності з метою їх освоєння, яке ґрунтується на розумінні й супроводжується свідомим контролем і коригуванням. У педагогіці – метод виховання, що полягає у поступовому створенні умов, у яких вихованець виконує певні дії з метою вироблення і закріплення позитивних форм поведінки.

Вчинок – дія, виконуючи яку людина усвідомлює її значення для інших людей, тобто її соціальний зміст.

Гальмування позамежне (охоронне) – гальмування окремих ділянок кори головного мозку, яке виникає при перенапруженні відповідних нервових клітин. **Гальмування проактивне** (лат. – раніше і – діяльний) – вплив передньої діяльності на утворення тимчасових нервових зв'язків у наступній діяльності, який проявляється у зниженні ефективності запам'ятовування або послабленні раніше утворених тимчасових нервових зв'язків, що призводить до забування. Гальмування ретроактивне (лат. – назад і – діяльний – негативний вплив наступної діяльності на зв'язки, що утворилися раніше.

Гра – активність індивіда спрямована на умовне моделювання тієї або іншої розгорнутої діяльності. Виникнення гри в процесі еволюції тваринного світу обумовлено ускладненням видової життєдіяльності і необхідністю засвоєння досвіду видового співтовариства молодими тваринами. Вперше німецький вчений К.Гросс відзначив, що гра і тварин, і дітей має функцію вправлення. У індивідуальному розвитку дитини гра стає головною діяльністю в дошкільному віці, саме в зв'язку з її розвитком відбуваються найбільш важливі зміни в психіці дитини і відбувається підготування до переходу на новий щабель розвитку.

Дія – основний елемент у структурі діяльності. Суб'єкта спонукає до дії певний мотив (або сукупність мотивів). Кожна дія спрямована на досягнення певної мети суб'єкта. **Предмет дії** – може бути не лише матеріальним, а й ідеальним, зокрема в пізнавальних або в комунікативних діях, орієнтованих на передавання інформації іншому суб'єктові, як-от: написати на дошці формулу, переставити стілець, перейти в іншу аудиторію, закріпити деталь у токарному верстаті і т.д.

Діяльнісний підхід у психології. Він був властивий радянській психологічній науці, яка зробила значний внесок у розвиток світової психології, про що свідчить її визнання багатьма зарубіжними вченими. Так, сучасний американський наукознавець Л. Грехем у своїй праці «Природознавство, філософія і науки про людську поведінку в Радянському Союзі» писав, що радянські вчені створювали інтелектуальні конструкції, які становлять величезний інтерес як видатні досягнення філософського матеріалізму. Представники діяльнісного підходу розглядали психіку як функцію мозку, спрямовану на відображення об'єктивної дійсності в процесі активної взаємодії людини із зовнішнім світом, тобто в процесі діяльності.

У психології поняття «діяльнісний підхід» найчастіше використовують у двох значеннях. У широкому сенсі воно означає методологічний напрям досліджень, в основу яких покладено категорію предметної діяльності. У розвитку цього напрямку найпомітнішими є наукові доробки російських, українських та зарубіжних дослідників (Л. Виготського, С. Рубінштейна,

Б. Ломова (1927–1989), Г. Костюка, П. Зінченка, Анрі Валлона (1879–1962) та ін.).

У вузькому сенсі цей термін вживає О. Леонт'єв, який розглядає психологію як науку про виникнення, функціонування і структуру психічного відображення у процесах діяльності людей. На його думку, через аналіз системи видів діяльності, у яких бере участь людина як суспільна істота, можна розкрити таке системне утворення, як особистість.

Розроблення діяльнісного підходу у вітчизняній психології започаткував Л. Виготський. Створюючи культурно-історичну концепцію психічного розвитку людини, він обґрунтував поняття «*вищі психічні функції*» (мислення в поняттях, розумне мовлення, логічна пам'ять, довільна увага) як суто людські, соціально зумовлені форми психіки. Ці функції виникають і розвиваються як форми зовнішньої діяльності і тільки пізніше, опосередковані знаками, поступово інтеріоризуються. У знаках втілено мовні значення. Вони спочатку виступають як зовнішні засоби, що опосередковують спілкування дитини з дорослим, потім стають внутрішнім інструментом, що дає людині змогу керувати своєю психікою.

Система знаків визначає поведінку більшою мірою, ніж навколишня дійсність, оскільки знак у згорнутому вигляді містить програму поведінки. Отже, на думку Виготського, вищі психічні функції – це сформовані протягом життя психічні процеси, які виникають як форма взаємодії між людьми, а пізніше перетворюються на інтеріоризовані процеси, що свідчать про суспільний характер людської психіки. Розвиваються вони в процесі навчання, тобто спільної діяльності дитини і дорослого.

Подальший розвиток ідеї Л. Виготського отримали у працях Л. Божович, П. Гальперіна, Д. Ельконіна, О. Запорожця та ін.

Діяльність – активна взаємодія людини з навколишнім світом, у ході якій вона цілеспрямовано впливає на об'єкти і за рахунок цього задовольняє свої потреби. Якщо для тварин характерно те, що вони спроможні орієнтуватися тільки на зовнішні, безпосередньо сприймані аспекти навколишнього, то для людської діяльності, у силу розвитку колективної праці, характерно, що вона може ґрунтуватися на символічних формах уявлення предметних взаємовідносин. У структурі діяльності

виділяють: мотиви, що спонукають суб'єкта до діяльності, цілі як прогнозовані результати цієї діяльності; дії та операції, за допомогою яких діяльність реалізується.

Екстеріоризація (від лат. exterior – зовнішній) – перехід внутрішніх актів у зовнішній план, у конкретні зовнішні реакції, в дії людини.

Звичка – дія або елемент поведінки, виконання якої стало потребою. Неможливість здійснювати звичні дії викликає незадоволення, негативні емоції.

Знання – це сукупність засвоєних людиною відомостей, понять і уявлень про предмети і явища об'єктивної дійсності.

Інтеріоризація (від лат. interior – внутрішній) – процес перетворення зовнішніх, реальних дій з предметами на внутрішні, ідеальні.

Інтерференція навичок (лат. – перебування поміж, знищення і – той, хто несе, приносить) – негативний вплив наявної навички на формування нової.

Мотив – предмет діяльності, те заради чого людина діє. Діяльність полімотивована, тому важливо виявити домінуючий мотив.

Навички – це засвоєні автоматизовані рухові, сенсорні і розумові дії, які виконуються точно, легко і швидко при незначній напрузі свідомості й забезпечують ефективність діяльності людини.

Навчання – це особлива колективна соціальна діяльність по організації засвоєння молодим поколінням накопиченого суспільством досвіду, утіленого відповідно до соціального замовлення в змісті освіти. Ця діяльність має два внутрішньо пов'язані моменти – викладання та учіння. *Викладання* – цілеспрямований вид діяльності, здійснюваний педагогом, організатором педагогічного процесу. *Учіння* – цілеспрямоване засвоєння знань, умінь, навичок, соціального досвіду з метою наступного використання їх у практичному житті. Учіння є однією зі складових педагогічного процесу, що охоплює діяльність учня (студента) під керівництвом учителя (викладача). Зміст учіння зумовлюється потребами суспільства, станом розвитку науки, навчальними програмами, підручниками і посібниками, а методи і форми – специфікою матеріалу, індивідуальними особливостями

учня та вчителя тощо. Конкретно учіння виступає у формі інтелектуальних дій учня наприклад, читання літератури, слухання й засвоєння того, що викладає вчитель, власних спостережень та експерименту, розв'язання різних навчальних задач тощо, а також у формі фізичних дій (уроки праці, робота у майстернях, на пришкольній ділянці, посильна праця у промисловості чи сільському господарстві).

Операція – елемент функціонування активної системи, елемент діяльності; сукупність дій, спрямованих на розв'язання завдання. Наприклад, щоб переставити стілець, треба: підняти його, перейти з ним в інше місце, опустити. *Операція* – спосіб виконання дії, характеризує технічний бік діяльності. Залежить від можливостей суб'єкта та умов, у яких знаходиться мета. Одна і та ж дія, наприклад, множення, може виконуватися у стовпчик, письмово або усно, тобто різними способами або операціями. Рівень операції – це рівень автоматизованих дій, за допомогою яких вирішується *задача* – ціль, яка дана у певних конкретних умовах.

Переконання – система мотивів, що спонукають особистість діяти відповідно до своїх поглядів, принципів, світогляду.

Праця – цілеспрямована діяльність людини на перетворення і освоєння навколишнього світу з метою задоволення потреб, унаслідок якої створюються матеріальні й духовні цінності, формується сама людина.

Праця творча – це створення нового, яке суттєво відрізняється від уже відомого або є таким, якого ще не існувало взагалі. У даному випадку «підключено» найскладніші механізми мислення та уяви. Прикладами творчої праці може бути праця винахідників, учених, художників, педагогів, письменників, артистів, архітекторів, раціоналізаторів тощо

Праця продуктивна як у психологічному плані, так і за результатами діяльності передбачає під час відтворення вже відомого внесення елементів новизни, тобто вищий ступінь мислення та якісніший результат. Наприклад, під час продуктивної праці замість серійного стандартного столу з прямими ніжками зробили стіл із фігурними ніжками.

Перепишучи текст, виправляти граматичні помилки і вдаліше компонувати деякі речення.

Праця репродуктивна – не створюється нічого нового, а відтворюється у кількісному вимірі вже відоме. Наприклад, робота на конвеєрі, копання канами, переписування декілька разів того самого тексту і т.д.

Потреба – необхідність у чомусь. Їх розрізняють як реальні та ілюзорні.

Установка – неусвідомлювана готовність особистості до діяльності, за допомогою якої може бути задоволена потреба.

Ціль (мета) – ідеальне уявлення результату, що його належить досягти завдяки діяльності. Ціль одночасно є: наперед визначеним ідеалом; внутрішнім спонукальним мотивом діяльності; здобутим результатом на кінцевому відрізку діяльності.

Запитання для поточного контролю знань

1. Які є складові структури діяльності?
2. Дайте характеристику мотиваційної основи діяльності.
3. Що таке навик, вміння, звичка? Порівняйте їх.
4. Що таке імпульсивна поведінка?
5. Що впливає на формування навичок?
6. Яких видів можуть бути дії?
7. За якими ознаками можна з'ясувати якими є переконання в людині?
8. Які є види ігор?
9. Яким чином можна класифікувати професії?
10. Схарактеризуйте основні види людської діяльності.
11. У чому є різниця між дією та вчинком?

Практичні завдання та рекомендації до їх виконання

I. ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ. Виконайте обов'язкове практичне завдання № 4 (+2 б.)

Проведіть психологічний аналіз вашої майбутньої професійної діяльності за фахом підготовки.

Орієнтуйтеся на такий план

1. Що є *предметом цієї діяльності* – з чим, або з ким зазвичай працює людина.
2. *Знаряддя праці* – за допомогою чого працює людина.

3. *Процес діяльності* – з яких основних дій складається робота за обраною спеціальністю.

4. *Мета*, значення цієї професійної діяльності.

5. *Продукт діяльності* – які матеріальні або духовні цінності з'являються завдяки цієї діяльності.

6. *Суб'єкт діяльності* – хто має право здійснювати цю діяльність, які професійно значущі якості – знання, вміння, навички; риси характеру; моральні переконання повинні в нього бути.

II. Розв'яжіть задачі (0,5 б. за кожну)

1. З наведених нижче ознак, які характеризують будь-яку діяльність, виберіть ті, які визначають тільки гру, тільки навчання, тільки працю:

а) умова розвитку психіки;

б) діяльність, спрямована на засвоєння способів виконання дій;

в) умова прояву всіх психічних реакцій;

г) діяльність, спрямована на одержання результату, що задовольняє матеріальні й духовні потреби людей;

д) діяльність, спрямована на засвоєння і застосування системи понять;

е) діяльність, що задовольняється самим процесом виконання.

2. У якому з наведених прикладів виділено операції, а в якому – дії?

А. Щоб обточити деталь на металорізному верстаті, робітник спочатку повинен установити заготовку; закріпити різальний інструмент, налагодити верстат відповідно до виробничого завдання.

Б. Під час навчання роботи на металорізному верстаті учні виконують спеціальні вправи на установи заготовки, закріплення різального інструмента і налагодження верстата.

3. У яких прикладах виявляються вміння, навички, звички?

А. У цеху працює мостовий кран. Кранівник важелем піднімає чи опускає гак з вантажем, інший важіль пересуває кран уперек цеху, нарешті, ще один важіль переміщує увесь міст крана вздовж осі. Інакше кажучи, цими важелями можна переміщувати ванта? усіма трьома осями.

Б. Недосвідчений кранівник пересуває вантаж послідовно кожною віссю, працюючи по черзі, кожним важелем. Вантаж рухається начебто стрибками і поламаний лінії: піде, зупиниться, потім піде в іншому напрямі.

В. Коли спортсмен-початківець вчиться перезаряджати гвинтівку, він нерідко шепоче: «Раз – поверну ти вліво, два – потягнути до себе, три – штовхнути від себе, чотири – повернути вправо».

Г. Переходячи вулицю з одnobічним рухом і поглянувши ліворуч назустріч рухові транспорту, ви, дійшовши до середини, відчуєте потребу глянути праворуч, хоч і знаєте, що звідси транспорту бути не може.

Д. Спершу учень думає над тим, ставити чи не ставити кому в реченні. Для цього він пригадує правил пунктуації, вибирає в них ті, що підходять до цього випадку. Зараз йому важко визначити, потрібна чи не потрібна кома в реченні.

Е. В міру навчання учень швидко, не витрачаючи часу на визначення типу речення, безпомилково ставить розділові знаки.

5. *Який закономірний зв'язок між психікою і діяльністю виявляється в такому описі?*

Вивчення людей похилого віку та довгожителів показує, що постійний зв'язок з довколишнім життям і посильна праця сприяють збереженню особистості на довгі роки. Якщо ж людина з тих чи інших причин припиняє професійну, громадську діяльність, вивільнена від обов'язків і пов'язаних з ними функцій, то це призводить до занепаду сил, прискорює старіння і викликає глибокі зміни в структурі її особистості.

6. *Поясніть причину відмінностей у відповідях майстрів, чим зумовлене це явище?*

Відома давня легенда про майстрів, які зносили каміння на місце майбутнього будівництва. Коли одного з них запитали, що він робить, той сказав: «Хіба не бачите, я тягаю каміння». Другий на це запитання відповів: «Я стараюся заробити собі на хліб». Третій відповів: «Я будую дім, де житимуть люди» [2, С. 70].

Питання для самостійного вивчення

1. Діяльність та її структура.
2. Мотивація діяльності.
3. Види діяльності.

Інформаційні джерела КОНСПЕКТУВАТИ!

Основна література

1. Максименко С.Д. Загальна психологія: Навчальний посібник. – Вид. 2-е. – К.: ЦНЛ, 2004. – С. 77–140.
2. Степанов О.М., Фіцула М.М. Основи психології та педагогіки: Навчальний посібник. – К.: Академвидав, 2005. – С. 58–70.
3. Гамезо М.Т., Домашенко И.А. Атлас по психологии. – М., 1986. – С. 67–72, 93–96.
4. Общая психология: Курс лекций для первой ступени педагогического образования / Сост. Е.И. Рогов. – М.: Владос, 1995. – С. 102–129.
5. Психологія: Підручник / Ю.Л. Трофімов, В.В. Рибалка, П.А. Гончарук та ін. – К.: Либідь, 1999. – С. 383–445.

ОЗНАЙОМИТИСЯ!

Додаткова література

6. Лозниця В.С. Психологія і педагогіка: Основні положення. – К.: Екс Об, 1999. – С. 24–44.
7. Гиппенрейтер Ю.Б. Введение в общую психологию: Курс лекций. – М.: МГУ, 1988. – С. 116–127, 138–154, 387–429.
8. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. – СПб: «Питер», 2000. – С. 21–46, 143–184, 264–2279.

Змістовий модуль 2. «Проблеми соціальної психології»

Тема 6 Психологія групи (*Лекція – 2 год., семінар – 2 год.*)

Методичні поради до вивчення теми

При розгляді цієї теми не ставиться завдання надати ретельну характеристику усім видам груп, оскільки ця проблема розглядається в інших дисциплінах, що вивчають студенти. Однак слід усвідомити, що *група* – це спільність людей, об'єднаних за будь-якими ознаками.

Студент повинен навчитися розрізняти види груп. Так, *великі групи* характеризуються опосередкованим, здебільшого анонімним характером спілкування. В окремих випадках велика група збігається з умовною. *Малі соціальні групи* – кількісно невеликі групи, де люди об'єднані спільною діяльністю, безпосередньо контактують один із одним, мають спільну мету та

інтереси, які визначають певну організацію, тривалість існування та деяку однорідність поведінки їх членів.

Реальні групи – це об'єднання людей на ґрунті реальних відносин – ділових або особистих – учнівський клас, сім'я, натовп, аудиторія. *Умовні групи* – об'єднує людей за певною формальною ознакою (освіта, вік, стать, професія, політична, етнічна чи релігійна приналежність). Члени умовної групи не підтримують між собою реальних контактів і це радше статистична, ніж психологічна група.

Формальні (офіційні) групи – створюються як структурні одиниці на підставі штатного регламенту, інструкцій та інших документів. Ділові стосунки між їх членами визначаються посадовими обов'язками кожного й регулюються керівником. *Неформальні групи* – це спільності людей, що виникають нерегульованим шляхом, стихійно, на підставі спільності інтересів, поглядів, симпатій, як усередині формальних груп, так і поза ними.

Референтна група – це реально існуюча чи уявна група людей, погляди, норми та цінності якої постають як взірць для особистості, і за ними вона формує свої життєві ідеали, звіряє дії та вчинки.

Основна увага в темі повернута до вивчення *малої соціальної групи*, що має складну систему спілкування та структуру взаємин між її членами

Спробуйте розібратися у тім, що як формується *формальна* структура групи – сукупність взаємовідносин, які побудовані за адміністративними, технологічними чи правовими принципами, незалежно від симпатій-антипатій та *неформальна* структура групи, що спонтанно виникає у межах офіційної структури, зумовлена діловими, моральними, духовними якостями людей, залежить від їх симпатій-антипатій.

Зверніть увагу на те, що неформальна структура складається із емоційної та ділової. Оптимальне управління малою групою здійснюється за принципом доповнюваності, коли усі підструктури групи функціонують як певна єдність.

Ефективним інструментом вивчення міжособистісних відносин є запропонований Дж. Морено метод *соціометрії*. Процедура соціометричного дослідження полягає в тому, що

кожному члену групи пропонується відповісти на запитання «Кого з групи ти обираєш для дозвілля, роботи, спілкування та інше?».

Отримані результати – вибори – занотовуються до соціометричної матриці й аналізуються шляхом підрахунку кількості виборів щодо кожного члена групи, та їх взаємністю. Метод дає кількісні виміри популярності кожного у групі, дозволяє графічно відобразити неофіційні відносини у групі – змалювати соціограму.

Зверніть увагу що диференціація членів групи за їх статусом має такий вигляд:

1. «Зірки» – їх обирають найчастіше, мають більше половини можливих виборів.
2. «Бажані» – мають по 3–4 вибори.
3. «Мало бажані» – 1–2 вибори.
4. «Ізольовані» – не мають жодного вибору.
5. «Знехтувані» – їх активно виштовхують з групи, вони мають тільки негативні вибори.

На підставі даних соціометричного аналізу робляться висновки про рівень згуртованості групи, наявність угруповань, лідерів та їх взаємодію.

Ретельно опрацюйте основні поняття теми. У системі міжособистісних стосунків кожен має певний *статус*, що зумовлює його права, обов'язки, привілеї. Найвищий статус має лідер. Зі статусу випливає певна *роль*, яка задає очікувані від людини вчинки, що відповідають її позиції у колективі.

Цінності – це вироблені в процесі становлення спільності еталонні, колективні уявлення про дійсність; виконують функцію бажаної мети, ідеалу.

Групові норми – неписані правила, яким повинна підпорядковуватися поведінка кожного члена групи. Групові норми регулюють діяльність групи як організованої одиниці в її рухові до певної мети. Норми забезпечують індивіда сукупністю орієнтирів у навколишній дійсності, виконують функції оцінки та контролю. В трудових групах часто виникають неписані стандарти щодо рівня продуктивності праці, які не варто перевищувати. Дотримання цих стандартів, норм продуктивності праці регулюються позитивними та негативними санкціями з боку колег.

У разі, коли поведінка індивіда не узгоджується із очікуваннями та нормами спільності, до нього застосовують *санкції* – засоби соціального контролю за поведінкою. Це може бути покарання, ізолювання, осуд та інші.

Індивід не може вважатися повноцінним членом групи, доки він *психологічно не включений* до неї, тобто доки він не прийняв групові норми за стандарти своєї власної поведінки, не знайшов свого місця у групі.

Вплив групи на індивіда інколи призводить до *конформізму* – пасивному, пристосовницькому прийняттю групових стандартів, безапеляційному визнанню існуючих порядків, норм, правил, безумовному схилянню перед авторитетами.

Під час експериментів із залученням групи підставних осіб, які навмисно дають невірну інформацію, 25–30 % досліджуваних погоджуються з нею, хоча вона й суперечить тому, що вони бачать.

Нонконформізм – поведіння всупереч спільності, негативізм, нехтування будь-якими груповими нормами, зворотній бік конформізму.

Справжньою альтернативою конформізму є *самовизначення* – вибіркове ставлення людини до будь-якого впливу групи, рішення приймаються нею самостійно із особистою відповідальністю.

Конформність – риса, особливість індивіда, яка виявляється у його схильності піддаватися реальному чи уявному тискові групи, готовність змінювати власну поведінку, думки.

Лідер – це особистість, що користується визнанням та авторитетом групи і за якою група визнає право приймати рішення, бути організатором діяльності і регулювати відносини. Зверніть увагу на те, що у групі можуть бути різні типи лідерів за функцією у діяльності, за стилем організації діяльності.

Зверніть увагу на те, що питання про стадії групи винесено в окремий семінар. Процес групоутворення має певні стадії, які розглядаються як рівні групового розвитку. Існує чимало різних теорій, експериментальних досліджень закономірностей та стадій розвитку групи.

Так, за теорією А.В. Петровського критеріями розвитку групи є міра опосередкованості міжособистісних стосунків у групі змістом спільної діяльності та її суспільна значущість.

Спробуйте розібратися чім на думку автора відрізняються групи, що знаходяться на різних стадіях розвитку. *Дифузна група* – короткочасне об'єднання індивідів, які малознайомі і мають незначний досвід спілкування, а головне – в групі відсутня спільна діяльність. Міжособистісні стосунки є безпосередніми: будуються на першому враженні, емоціях.

Асоціація – група, яка виникла на ґрунті спільної діяльності, однак ця діяльність опосередковує міжособистісні стосунки незначною мірою. Ролі, статуси, норми визначені.

Залежно від характеру спрямованості асоціації поділяють на *просоціальні* і *асоціальні*. Просоціальні групи – цінності, та діяльність яких не суперечать цінностям суспільства. Асоціальні – групи з антисуспільними цінностями.

Корпорація – спільність, міжособистісні стосунки в якій опосередковуються асоціальним змістом спільної діяльності. Ця група протиставляє себе суспільству, порушує норми моралі і права, дбає лише про групові інтереси. Така група досить згуртована, має сильного лідера, що найчастіше застосовує авторитарний стиль спілкування.

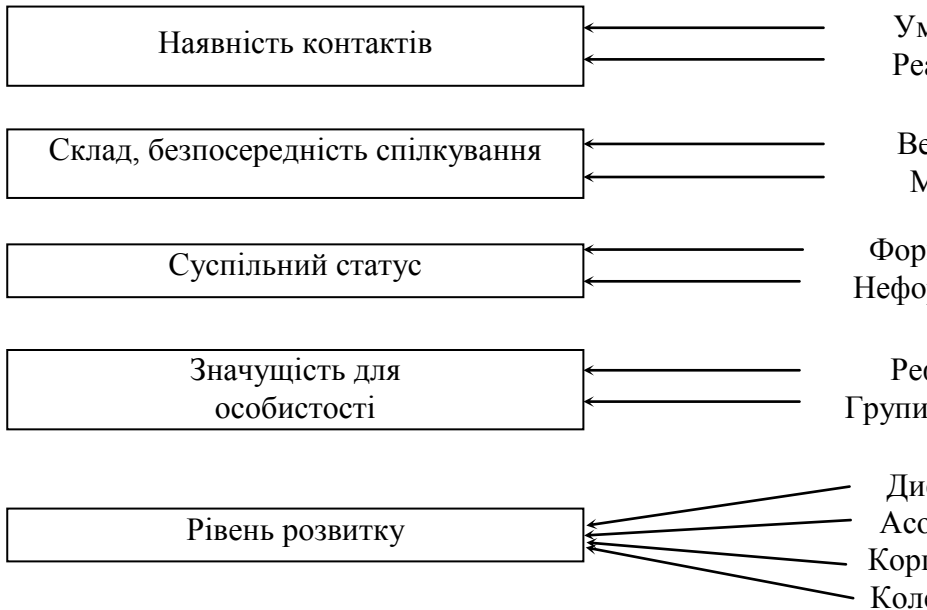
Колектив – вищий рівень розвитку спільності, стосунки в якій опосередковуються особисто значущим і суспільно цінним змістом спільної діяльності.

Важливо, щоб студент добре зрозумів що, з переходом групи на вищий рівень розвитку, змінюється й характер стосунків її членів, виникають *явища, притаманні колективу*:

- згуртованість як ціннісно-орієнтаційна єдність;
- колективістське самовизначення – на відміну від конформізму, свідоме дотримання цілей та цінностей групи, відстоювання їх;
- колективістська ідентифікація – дійова взаємодопомога;
- соціально цінний характер мотивації міжособистісних виборів;
- висока референтність колективу для його членів;

- об'єктивність у покладанні і прийнятті відповідальності за результати спільної діяльності, члени групи не перекладають на інших свою провину та не привласнюють чужі досягнення;
- висока ефективність суспільно цінної діяльності.

ДОВІДКОВА ІНФОРМАЦІЯ
Класифікація соціальних груп

План семінарського заняття № 5

Питання

1. Поняття групи, види груп.
2. Аналіз взаємовідносин у малій групі.
3. Етапи розвитку групи.
4. Психологічні ознаки колективу.

Теми для написання рефератів

1. Нормативна поведінка в студентській групі.

2. Вплив групи на особистість.
3. Методи вивчення міжособистісних відносин в малій групі.
4. Роль і рольова поведінка в групі.
5. Проблема конформізму в психології.
6. Етапи формування колективу.
7. Соціально-психологічний клімат учбової групи.
8. Етапи формування колективу.
9. Типи лідерів у групі.

Термінологічний словник

Асоціація (лат. – приедную, з'єдную) – група, в якій міжособистісні стосунки опосередковує особистісно значущий для кожного зміст спільної діяльності.

Група – поняття, що позначає певне число осіб, об'єднаних по якій-небудь ознаці і пов'язаних між собою відношеннями, регульованими спільними цілями і ціннісними орієнтаціями.

Група мала – порівняно невелике об'єднання людей чисельністю до 20–30 чоловік, що мають спільну мету і знаходяться в безпосередньому спілкуванні один з одним.

Ідентифікація особистості з групою (колективом) – процес і результат ототожнення індивідом себе самого, своїх інтересів з інтересами групи або колективу, прийняття їм як своїх власних групових або колективних цілей, моральних цінностей і норм, формування почуття особистої приналежності до групи або колективу (почуття «ми»).

Канали комунікацій – поняття, що характеризує структуру і спрямованість міжособистісних взаємодій, обміну діями й інформацією між учасниками в процесі спільної роботи в малих групах.

Клімат психологічний – поняття, що характеризує взаємодії і взаємовідносин членів групи, їх домінуючий діловою настрою.

Колектив – група людей вищого рівня соціально-психологічного розвитку, максимально ефективно виконуюча суспільно корисні завдання і яка має відношення, що відповідають вимогам гуманістичної моралі.

Колектив первинний – елементарне, мінімальне і далі не розкладене на більш дрібні групи об'єднання людей, між якими є

безпосередні особистісні і ділові взаємовідносини. Є елементарним соціально-психологічним осередком різноманітних організацій і установ.

Конформність (лат. – подібний, відповідний) – здатність людини за внутрішньої незгоди піддаватися тиску групи, що проявляється у зміні її поведінки відповідно до вимог групи.

Корпорація (лат. – зв'язок) – група, в якій міжособистісні стосунки опосередковує особистісне значущий для її індивідів, але асоціальний зміст групової діяльності.

Лідер – член групи, що користується в ній авторитетом і спроможний робити істотний вплив на поведінку і свідомість інших учасників.

Лідер авторитарний (гр. – влада) – лідер, який на практиці застосовує владний одноосібний стиль управління.

Лідер демократичний (гр. – народ) – лідер, який використовує стиль управління, що характеризується розподілом владних повноважень між ним і членами групи, спільним прийняттям рішень і взаємною повагою.

Очікування соціальні – дії і вчинки, очікувані від людей відповідно до встановлених соціальних норм.

Рівень соціально-психологічного розвитку колективу – цілісна характеристика соціально-психологічної сформованості групи як колективу, що включає характер міжособистісних відношень, ставлення до праці, суспільну спрямованість спільної діяльності і її ефективність.

Роль – очікувані від людини вчинки, що відповідають посаді, тому або іншому положенню в колективі, у товаристві.

Соціометрична методика – стандартизований засіб вивчення кількісної оцінки і графічного представлення структури особистих взаємовідносин, що існують між людьми в різноманітних групах і колективах.

Статус психологічний – положення, що займає людина в системі міжіндивідуальних взаємодій і взаємовідносин у групі.

Стиль організаторської діяльності (керівництва, лідерства) – сукупність прийомів, які застосовує організатор (керівник, лідер) для надання потрібного впливу на інших членів групи або колективу.

Стиль керівництва анархічний (гр. – безладдя) – стиль керівництва, при якому керівник існує лише номінально, а фактично група постійно піддається різноманітним випадковим управлінським впливам.

Стратометрична концепція колективу – теорія колективу А. В. Петровського, згідно з якою міжособистісні стосунки в колективі утворюють багаторівневу структуру, що має в основі спільну діяльність, а компонентами є різні страти (шари) з відображеними в них різними характеристиками міжособистісних стосунків.

Харизма – особистісна властивість, що надає можливість мати сильний вплив на інших людей, переконувати їх, схилити до своєї думки, ідеї, повести їх за собою. «Харизматичний лідер» веде за собою не стільки глибиною та силою переконання, скільки власним надихаючим прикладом.

Ціннісно-орієнтаційна єдність – інтегральний показник згуртованості колективу, що відображає ступінь збігу думок, оцінок, позицій його членів стосовно того, що істотно для успішного виконання покладених на колектив завдань.

Запитання для поточного контролю знань

1. Розкажіть про класифікацію груп.
2. Що таке групова роль, які є ролі вашої студентської групи?
3. Кого звуть «зіркою» в групі?
4. Які є типи лідерів?
5. Що можна з'ясувати за допомогою методу соціометрії?
6. Які групи називаються реальними? Умовними? Референтними? Наведіть приклади.
7. Охарактеризуйте ділові та міжособистісні відносини в групі.
8. Поясніть поняття: мала група, статус, роль, групова норма, санкції.
9. Наведіть приклади позитивних та негативних санкцій у групі.
10. Як утворюються групові норми?
11. Кого називають неформальним лідером групи?
12. Яке явище називається конформізмом?
13. Які явища притаманні колективу?

14. Складіть схему характеристики групи
15. Назвіть та охарактеризуйте етапи формування колективу.

Практичні завдання та рекомендації до їх виконання

I. ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ за вибором (+2 б.). Складіть схему дослідження рівня розвитку групи, підберіть з літератури методики, за допомогою яких можна визначити рівень розвитку групи.

II. ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ за вибором (+2 б.). За допомогою методик проведіть вивчення психології однієї зі студентських груп. Напишіть звіт та рекомендації щодо виховної роботи із групою. *Порада.* Можна скористатися методикою Р.С. Немова, Дж. Морено, або іншими, що є у рекомендованій літературі [9].

Питання для самостійного вивчення

1. Конформізм і груповий тиск.
2. Проблема прийняття групового рішення
3. Проблема управління розвитком групи.
4. Підготовка до *дискусії на тему:* «Якім є психологічний клімат в нашій групі? Чи можна нашу групу вважати колективом?»

Інформаційні джерела КОНСПЕКТУВАТИ!

Основна

1. Корнев М.Н., Коваленко А.Б. Соціальна психологія: Підручник. – К.: Либідь, 1995. – С. 124–128, 149–152, 205–233.
2. Психология: Учебник для экономических вузов / Под общ. ред. В.Н. Дружинина. – СПб.: Питер, 2000. – С. 360–374.
3. Психология: Підручник / Ю.Л. Трофімов, В.В. Рибалка, П.А. Гончарук та ін. – К.: Либідь, 1999. – С. 453–462.
4. Немов Р.С. Психология. – М.: ВЛАДОС, 1997. – Кн. 1. – С. 528–569.
5. Степанов О.М., Фіцула М.М. Основи психології та педагогіки: Навчальний посібник. – К.: Академвидав, 2005. – С. 97–109.

ОЗНАЙОМИТИСЯ!

Додаткова

6. Общая психология: Курс лекций для первой ступени педагогического образования / Сост. Е.И. Рогов. – М.: Владос, 1995. – С. 159–184.

7. Общая психология: Учебник для студентов педагогических институтов / Под ред. А.В. Петровского. – 3-е изд. – М.: Просвещение, 1986. – С. 129–160.
8. Майерс Д. Социальная психология. – СПб.: Питер, 2000. – С. 268–309, 354–397.
9. Немов Р.С. Психология. – М.: ВЛАДОС, 1998. – Кн. 3. – С. 380–407.
10. Винославська О.В. Психологічні особливості студентської групи // Практична психологія та соціальна робота. – 2005. – № 7. – С. 65–74.

Тема 7. Психологія спілкування

(Лекція – 4 год., семінар 2)

Методичні поради до вивчення теми

При вивченні теми зверніть увагу на основні поняття теми, в першу чергу, на те, що *спілкування* – це взаємодія, здійснювана за допомогою засобів мовного і немовного впливу, яка має за мету досягнення змін у мотиваційній, пізнавальній, емоційно-вольовій і поведінковій сферах людей, що беруть участь у спілкуванні. При вивченні питання слід ретельно зсувати функції спілкування, та основні характеристики різних видів спілкування. Самостійно вивчіть питання про стадії процесу спілкування.

Студент має запам'ятати, що у спілкуванні виділяють такі взаємопов'язані сторони:

- *комунікативна*, полягає в обміні інформацією;
- *інтерактивна*, полягає в обміні діями;
- *перцептивна*, передбачає сприймання і розуміння

партнерами один одного.

При розгляді питання про спілкування як обмін інформацією слід згадати, що *комунікація* (від лат. – з'єдную, спілкуюсь) у психології – повідомлення, передача, обмін інформації засобами мови або знакових систем у процесі спілкування.

Зверніть увагу на те, що специфіка людської комунікації полягає у тому, що вона:

- можлива за умов активності обох партнерів;
- за допомогою системи знаків партнери впливають один на одного, змінюють поведінку;

– комунікаційний вплив можливий лише за умов володіння партнерами мовою, єдиного системного розуміння знаків.

Навіть знаючи значення одних і тих слів, люди іноді по різному їх розуміють. Тому, у людей, що спілкуються, має бути однакове розуміння не тільки *значень*, а й *смислу* слів. *Значення* – це об'єктивний, відносно постійний, нормативний зміст слова. *Смисл* – це той суб'єктивний зміст, якого набуває слово в конкретному контексті, ситуації.

Слід усвідомити, що структура комунікативного процесу (за Г. Лассуелом) має такий вигляд:

1. *Хто* передає інформацію (комунікатор, передавач).
2. *Що* передається (повідомлення, тест).
3. *Як* (за допомогою якого каналу).
4. *Кому* (аудиторія, реципієнт).
5. *З яким* результатом (ефект впливу).

Засоби комунікації

Вербальна комунікація (від лат. – слово, усний) – мова, найбільш універсальний засіб людського спілкування.

Невербальна комунікація (без слів) – включає різні знакові системи:

- жести, міміку, пантоміміку;
- якість, діапазон, тональність голосу;
- паузи, сміх, темп, покашлювання;
- розміщення партнерів у просторі, часова організація спілкування (запізнення, своєчасний прихід);
- дотик;
- контакт «очі в очі».

Під час передачі й прийому інформації відбуваються її суттєві втрати за рахунок різних бар'єрів спілкування, до яких можна віднести:

- межа нашої уяви в процесі перекодування думок, образів, почуттів у слова;
- словниковий запас комунікатора і словниковий запас реципієнта;
- здатність реципієнта розуміти значення слів;
- обмеженість обсягу пам'яті тощо.

Зверніть увагу, що завдяки бар'ерам у ході монологічного спілкування зазвичай у слухачів залишається в пам'яті близько 20 % інформації. Бар'єри можуть виникати через відсутність єдиного розуміння ситуації та предмету спілкування, яке зумовлено соціальними, політичними, релігійними, професійними або статевими відмінностями тощо.

Розгляд питання про соціальну перцепцію слід почати з усвідомлення змісту самого поняття, що означає – сприймання та пізнання соціальних об'єктів, до яких належать особистості, групи, великі соціальні спільноти. У зміст поняття «соціальна перцепція» включають сприймання не тільки фізичних властивостей соціального суб'єкта, а і його внутрішніх характеристик: намірів, думок, здібностей, емоцій, ставлення до того, хто сприймає.

Важливим аспектом соціальної перцепції є дослідження факторів, від яких залежить перше враження. За О.О. Бодалевим є три головних фактори першого враження, це:

1. Об'єктивні характеристики зовнішнього вигляду того, кого сприймають:

- фізичні данні, тип конституції, вікові, расові, національні ознаки;
- експресивна поведінка – міміка, жести, хода, голос, осанка;
- оформлення зовнішності – одяг, макіяж, парфуми, зачіска.

2. Особистісні якості, емоційний стан, переконання, установки, досвід того, хто сприймає.

3. Соціальний фон сприймання: де, коли, поруч з ким, або з чим знаходиться людина, яку оцінюють.

Особистісні характеристики людини, яку ми сприймаємо, відкриваються нам не безпосередньо, а встановлюються завдяки *інтерпретації* елементів її зовнішності, поведінки, діяльності.

Іноді пізнання іншої людини спрощується й зводиться до віднесення її за зовнішніми формальними ознаками до певної категорії людей, соціальної групи, по відношенню до котрої існує стереотипна думка. Найчастіше зустрічаються стереотипи стосовно *професійних, естетичних, статевих, вікових* груп.

На ґрунті стереотипів формуються *ефекти міжособистісного сприймання*, які відображають тенденцію сприймати соціальні об'єкти максимально однорідними і несуперечливими.

- *Ефект ореолу* – загальне позитивне враження веде до позитивної оцінки всіх інших якостей людини. І, навпаки, загальне несприятливе враження сприяє формуванню негативних оцінок її окремих рис, вчинків.

- *Ефект первинності* – коли сприймається *незнайома* людина, та інформація, яка надійшла про неї першою, відіграє вирішальну роль у сприйманні.

- *Ефект новизни* – у ситуації пізнання *знайомої* людини навпаки, остання, новітня інформація є найбільш значущою.

- *Ефект проєкції* – приписування іншим тих своїх якостей, яких в собі не визнаємо, не хочемо бачити.

При розгляді питання про механізми взаєморозуміння, зверніть увагу на те, що заважає взаєморозумінню – *егоцентризм* – зосередженість індивіда тільки на власних інтересах та переживаннях і, як наслідок, нездатність розуміти іншу людину як особистість, відмінну від нього.

Точність і адекватність сприймання людини людиною є необхідною умовою ефективності спільної діяльності. Тому необхідно розвивати свої вміння об'єктивно, неупереджено пізнавати інших людей, спілкуватися з ними.

Семінарське заняття № 6

План

1. Поняття, види, структура та функції спілкування.
2. Спілкування як обмін інформацією.
3. Характеристика процесу та механізмів пізнання людьми один одного.

Теми для написання рефератів

1. Невербальні засоби комунікації.
2. Механізми взаєморозуміння.
3. Засоби впливу людей один на одного.
4. Міжособистісна атракція.
5. Механізми пізнання людьми один одного.

6. Проблема розвитку точності соціальної перцепції у процесі тренінгу.

7. Експериментальні дослідження атракції.

Термінологічний словник

Атракція (лат. – притягування) – привабливість одного партнера по спілкуванню для іншого.

Вербальний – мовний, словесний.

Верніке центр – слухово-мовна ділянка кори головного мозку. При її ураженні людина ще може вимовляти окремі слова, але не розуміє мови інших людей.

Дружба – особистісні відношення між людьми, обумовлені духовної близькістю, спільністю інтересів. У силу того, що в дружбі дуже велику роль грають емоційні переживання, її формування і розвиток залежить від частоти контактів, приналежності до однієї групи, спільної діяльності. Якщо дитяча дружба, що характеризується емоційним уподобанням, заснована, насамперед, на спільній діяльності, то з віком формується справжня потреба в іншій людині як особистості, заснована на розвитку потреби усвідомити самого себе, співвіднести свої переживання з переживаннями іншої людини.

Емпатія – співпереживання, розуміння переживань іншої людини і відповідний вияв свого розуміння її почуттів, співчуття до неї.

Ефект ореолу (гр. – виконання, дія і франц. – сяяння) – вплив загального враження про людину чи раніше одержаної інформації про неї на сприймання і оцінку її як особистості.

Зараження – пряме, безпосереднє, неусвідомлюване передавання однією людиною іншій переживань, образів, спонукань тощо.

Ідентифікація – один з найпростіших способів розуміння іншої людини шляхом уподібнення себе до неї, спроба поставити себе на місце партнера.

Каузальна атрибуція (лат. – причина і – приписування) – причинне пояснення вчинків партнера шляхом «приписування» йому почуттів, намірів і мотивів поведінки.

Навіювання – психологічний вплив однієї людини на іншу, який частково або й повністю не усвідомлюється як тим, хто його здійснює, так і тим, хто йому піддається.

Невербальні засоби спілкування – (без слів) – включає різні знакові системи: жести, міміку, пантоміміку; якість, діапазон, тональність голосу; паузи, сміх, темп, покашлювання; розміщення партнерів у просторі, часова організація спілкування (запізнення, своєчасний прихід); дотик; контакт «очі в очі».

Перцепція соціальна – сприймання, розуміння й оцінювання людьми соціальних об'єктів (інших людей, груп, соціальних спільнот).

Проекція (лат. – викидання) – неусвідомлене перенесення власних бажань і переживань, у яких людина не хоче зізнатися собі через їх соціальну неприйнятність, на інших людей.

Рефлексія – розуміння індивідом того, як він сприймається партнером по спілкуванню.

Соціальна установка – відносно стійке припущення людини до чого-небудь, що виражається в схильності певним чином реагувати на предмети, події, людей що оточують і т.п.

Спілкування – взаємодія двох або більше суб'єктів, що складається в обміні між ними повідомленнями, що мають предметний і емоційний аспекти. Спілкування засноване на реалізації особою потреби в контакті з іншими суб'єктами, про задоволення якої свідчить виникнення радості спілкування. Порушення спілкування викликають зміни особистості.

Сприйняття людини людиною – поняття, що використовується в соціальній психології для позначення процесу побудови образу іншої людини, при безпосередньому спілкуванні з нею. Спочатку, при сприйнятті незнайомої людини основна увага приділяється її зовнішності (експресія, очі, зачіска, виразні рухи тіла). При розгортанні процесу сприйняття людини формуються уявлення про її риси характеру, здібності, інтереси, емоційний стан. Можна виділити чотири основні *стратегії* у сприйнятті іншої людини:

1. **Аналітична**, при котрій кожний елемент зовнішності інтерпретується як форма прояву властивості особистості.

2. **Емоційна**, при котрій властивості особистості інтерпретуються в залежності від її загальної привабливості або непривабливості.

3. **Перцептивно-асоціативна**, при якій приписуються властивості іншої людини, зовнішньо схожої.

4. **Соціально-асоціативна**, при якій приписуються властивості тієї соціальної групи, до якій людина може бути віднесена.

Стереотипізація – привнесення в образ партнера по спілкуванню рис, якими наділяють представників певної соціальної, професійної чи національної групи.

Запитання для поточного контролю знань

1. Для чого люди спілкуються?
2. Які види спілкування ви знаєте?
3. Яке розуміння має термін «комунікація»?
4. Втрати інформації у ході її передачі й прийому.
5. Який процес позначають терміном «соціальна перцепція»?
6. Якою є структура комунікативного процесу?
7. Від чого залежить перше враження про людину?
8. Наведіть приклади прояву ефектів «ореолу», первинності, новизни, проекції.
9. Які існують механізми взаєморозуміння?
10. Які є методи підвищення точності соціальної перцепції?
11. Яким чином стереотипи впливають на процес сприйняття інших людей?
12. Як емпатія та рефлексія допомагають взаєморозумінню?

Практичні завдання та рекомендації до їх виконання

I. ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ за вибором (+1 б.).

Проведіть експериментальне дослідження бар'єрів інформаційного обміну в навчальній або трудовій діяльності. Напишіть звіт, в якому запропонуйте шляхи покращення комунікативного обміну в ситуаціях, що досліджувались.

II. ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ за вибором (+1 б.).

Проведіть дослідження соціальної перцепції або атракції за схемою відомих експериментів, що описані в рекомендованій до теми літературі. Зробіть висновки про надійність даних, якими користується соціальна психологія.

III. Розв'яжіть задачу (+2 бала).

Проаналізуйте текст оповідання *Аверченко А.Т. ЛЮДИ, БЛИЗКИЕ К НАСЕЛЕНИЮ // Мелочи жизни. Русская сатира и*

юмор второй половины XIX – начала XX в. – М.: Худож. лит., 1988. – С. 374–376, дайте відповіді на питання: Про яку психологічну проблему йдеться в оповіданні; чим викликана ця ситуація? Змалюйте схему проходження наказу. Чи можна було б уникнути непорозуміння? Яким чином? Запропонуйте власну комунікативну модель.

«Его *превосходительство* откинулось на спинку удобного кресла и сказала разнеженным голосом:

– Ах, вы знаете, какая прелесть это искусство!.. Секретарь подумал и сказал: Да, живопись – приятное времяпрепровождение... Что живопись? А музыка! Слушаешь какую-нибудь ораторию, и кажется тебе, что в небесах плаваешь...

– А поэзия! Стихи возьмите. Что может быть возвышеннее? А науки!.. – совсем разнежась, прошептало его *превосходительство*. – Климатология, техника, гидрография... Я прямо удивляюсь, отчего у нас так мало открытий в области науки, а также почти не слышно о художниках, музыкантах и поэтах?

– Они есть, ваше *превосходительство*, но гибнут в безвестности.

– Надо их открывать и... как это говорится, вытаскивать за уши на свет божий.

– Некому поручить, ваше *превосходительство*!

– Как некому? Надо поручить тем, кто стоит ближе всех к населению. Кто у нас стоит ближе всех к населению?

– Полиция, ваше *превосходительство*!

– И прекрасно! Это как раз по нашему департаменту. Пусть ищут, пусть шарят! Мы поставим искусство так высоко, что у него голова закружится... Так вы распорядитесь циркулярчиком...

Губернатор пожевал губами, впал в глубокую задумчивость и затем еще раз перечитал полученную бумагу:

февраля 1916 г.

Второе делопроизводство департамента.

Принимая во внимание близость полиции к населению, особенно в сельских местностях, позволяющую ей точно знать

все там происходящее и заслуживающее быть отмеченным, прошу ваше превосходительство поручить чинам подведомственной вам полиции в случае каких-либо открытий и изобретений, проявленного тем или иным лицом творчества или сделанных кем-либо ценных наблюдений, будет ли то в области сельского хозяйства или технологии, поэзии, живописи или музыки, техники в широком смысле или климатологии, – немедленно доводить до вашего сведения, и затем, по проверке представленных вам сведений, особенно заслуживающих действительного внимания, сообщать безотлагательно в министерство внутренних дел по департаменту полиции".

– Позвать Илью Ильича! ... Я тут получил одно предписание: узнавать, кто из населения занимается живописью, музыкой поэзией или вообще какой-нибудь климатологией, и по выяснении лиц, занимающихся означенными предметами, сообщать об этом в департамент полиции. Так уж пожалуйста, дайте ход этому распоряжению!

– Илья Ильич, вы вызывали исправника. Он ожидает в приемной.

– Ага, зовите его! Здравствуйте! Вот что, мой дорогой! Тут получилось предписание разыскивать, кто из жителей вашего, района занимается поэзией, музыкой, живописью, вообще художествами, а также климатологией, и, по розыскании и выяснении их знания и прочего, сообщать об этом нам. Понимаете?

– Еще бы не понять? Будьте покойны, не скроются.

...Исправник вышел к приставам и произнес им такую речь:

– До сведения департамента дошло, что некоторые лица подведомственных вам районов занимаются живописью, музыкой, климатологией и прочими художествами. Предлагаю господа, таковых лиц обнаруживать и, по снятии с них показаний, сообщать о результатах в установленном порядке. Прошу это распоряжение передать урядникам для сведения и исполнения.

Робко переступая затекшими ногами в тяжелых сапогах, слушали урядники четкую речь *станового пристава*:

– Ребята! До сведения начальства дошло, что тут некоторые из населения занимаются искусством – музыкой, пением и климатологией. Предписываю вам обнаруживать виновных и, по выяснении их искусств, направлять в стан. Предупреждаю: дело очень серьезное и потому никаких послаблений и смягчений не должно быть. Поняли?

– Поняли, ваше благородие! Они у нас почешутся. Всех переловим.

– Ты Иван Косолапов? Я, господин урядник!

– На гармонии, говорят, играешь? Это мы с нашим удовольствием.

– А-а-а «С удовольствием»? Вот же тебе, паршивец! Господин урядник, за что же? Нешто и на гармонии нельзя?

– Вот ты у меня узнаешь «удовольствие»! Я вас, мерзавцев, всех обнаружу. Ты у меня заиграешь! А климатологией занимаешься?

– Что вы, господин урядник! Нешто возможно? Мы, слава богу, тоже не без понятия.

– А кто же у вас тут климатологией занимается?

– Надо быть, Игнашка Кривой к этому делу причинен. Не то он конокрад, не то это самое.

– Взять Кривого. А тебя, Косолапов, буду держать до тех пор, пока всех сообщников не покажешь.

– Ты – Кривой? Так точно. Климатологией занимался? Зачем мне? Слава богу, жена есть, детки...

– Нечего прикидываться! Я вас всех, дьяволов, переловлю! Песни пел? Так нешто я один. На лугу-то запрошлое воскресенье все пели: Петрушка Кондыба, Фома Хряк, Хромой Елизар, дядя Митяй да дядя Петрай...

– Стой, не тарыхти! Дай записать... Эка, сколько народу набирается. Куда его и сажать? Ума не приложу.

Через две педели во второе делопроизводство департамента полиции стали поступать из провинции донесения:

«Согласно циркуляра от 2 февраля, лица, виновные в пении, живописи и климатологии, обнаружены, затем, после некоторого заперательства, изобличены и в настоящее время состоят под стражей впредь до вашего распоряжения».

Аверченко А.Т. ЛЮДИ, БЛИЗКИЕ К НАСЕЛЕНИЮ // Мелочи жизни. Русская сатира и юмор второй половины XIX – начала XX в. – М.: Худож. лит., 1988. – С. 374–376. (Скорочено, текст поданий мовою оригіналу).

Питання для самостійного вивчення

1. Ефекти соціальної перцепції.
2. Експериментальні дослідження атракції.

Інформаційні джерела КОНСПЕКТУВАТИ!

Основна

1. Корнев М.Н., Коваленко А.Б. Соціальна психологія: Підручник. – К.: Либідь, 1995. – С. 57–106.
2. Психологія: Підручник / Ю.Л. Трофімов, В.В. Рибалка, П.А. Гончарук та ін. – К.: Либідь, 1999. – С. 463–495.
3. Общая психология: Курс лекций для первой степени педагогического образования / Сост. Е.И. Рогов. – М.: Владос, 1995. – С. 161–184.
4. Немов Р.С. Психология. – М.: ВЛАДОС, 1997. – Кн. 1. – С. 512–538.

ОЗНАЙОМИТИСЯ!

Додаткова

5. Пиз А. Язык телодвижений. – М.: АЙ КЬЮ, 1996. – 257 с.
6. Куницына В.Н., Казаринова Н.В., Погольша В.М. Межличностное общение. – СПб.: Питер, 2001. – С. 43–84, 193–212, 303–342.
7. Майерс Д. Социальная психология. – СПб.: Питер, 2000. – С. 100–143.
8. Гозман Л.Я. Психология эмоциональных отношений. – М.: МГУ, 1987. – 175 с.

Тема 8. Компетентність у спілкуванні

(Лекція – 2 год., семінар – 2 год.)

Методичні поради до вивчення теми

У **першому питанні** йдеться про різні тлумачення складових комунікативної компетентності та процесу її формування. Студент повинен засвоїти, що спілкування потребує загальних знань, навичок, вмінь, які здобуваються через досвід, навчання, вправлення, тренінг. У тому, як людина спілкується, проявляються не тільки її комунікативні вміння, але й її особистісні якості, спрямованість, моральність, духовність. Компетентність у спілкуванні проявляється у здатності гнучкості обирати вид та тактику спілкування в залежності від ситуації, станів, потреб та можливостей партнерів, швидко адаптуватися, приймати рішення із знанням справи, здобувати максимальну користь з обставин, що склалися.

Яскравим представником маніпулятивного підходу є Д. Карнегі [5], котрий сформулював головні принципи та правила спілкування, при дотриманні яких можна завойовувати «друзів» та впливати на людей. У стислому вигляді вони формуються таким чином:

П'ять головних принципів спілкування з людьми

1. Замість того, щоб звинувачувати, постарайтеся зрозуміти людину, що значно корисніше критики для вас, бо виховує у людині здатність ставитись до вас толерантно, із співчуттям і добротою.

2. Перш за все, необхідно викликати в людині зацікавленість, щоб примусити її саму захотіти зробити щонебудь.

3. Коли розв'язуємо свої проблеми, ми витрачаємо 95% часу на думки про себе, що неправильно. Треба перестати думати про власні бажання й чесноти, а спробувати краще пізнати позитивні якості інших людей і висловити їм схвалення, вдячність, які мають іти від усієї душі, відверто; треба бути щедрим на похвалу.

4. Кращий спосіб впливати на людину – це говорити з нею про те, чого вона хоче, і намагатися допомогти їй досягти бажаного.

5. Необхідно завжди враховувати точку зору інших людей, їх сумніви й плани.

Таким чином, слід чітко усвідомити, що компетентність у спілкуванні, перш за все, проявляється у здатності гнучко обирати вид та тактику спілкування в залежності від ситуації, станів, потреб, цілей та можливостей партнерів. Вона формується завдяки вихованню та самовихованню необхідних особистісних якостей та переконань, потребує загальних та спеціальних знань, навичок та умінь, які здобуваються через досвід, навчання, вправлення, тренінг.

Друге питання теми присвячено умінню слухати, яке є важливою характеристикою людини. З власного досвіду студенти знають, що ми завжди віддаємо перевагу тим людям, які хочуть та можуть нас вислухати; бути зрозумілим – велика цінність для людини. Іноді єдина послуга, яку ми можемо надати іншим – це вислухати розповідь про те, що їх хвилює; слухаючи, ми тим самим допомагаємо іншим.

Невміння слухати – головна причина неефективного спілкування, помилок, непорозуміння. Тому студенту необхідно з'ясувати свою манеру слухати: «Чи дійсно я слухаю співрозмовника; чи тільки чекаю своєї черги висловитися?». Слухати – це не тільки мовчати, це активний пізнавальний процес, який вимагає довірливої уваги, сприймання, мислення, запам'ятовування та відтворення, підключення уваги. За І. Атватером, існують декілька видів слухання.

I. Нерефлексивне слухання – цей вид слухання доречно використовувати коли: 1. Співрозмовник емоційно збуджений, має потребу висловити свою точку зору, почуття, емоційно, розрядитися. 2. При проведенні інтерв'ю з відкритими питаннями. 3. При проведенні комерційних переговорів. 3. При обслуговуванні покупців для того, щоб з'ясувати потреби клієнтів. 4. Коли розмовляємо з людьми, які залежать від нас, займають посаду нижчу за нашу (підлегли, учні, діти).

II. Рефлексивне слухання – під час нього ми намагаємось розшифрувати текст повідомлення, з'ясувати його реальний зміст за допомогою прийомів: *з'ясування, перефразування, резюмування*. Цей вид слухання доречний, коли мета спілкування – обмін інформацією, з'ясування фактів, або спонука слухача до яких-небудь дій, до зміни поглядів, поведінки, виконання завдання тощо. У цьому випадку слухачеві важливо точно зрозуміти, що від

нього вимагають, що він повинен робити, тому тут не можна просто мовчати.

III. Емпатійне слухання – його мета відчутти настрій, емоції, значення повідомлення для співрозмовника та висловити своє розуміння його становища, через опис його почуттів, думок («Можливо, Ви відчуваєте...», «Вам здається...» тощо).

Зверніть увагу, що для ефективного слухання необхідно, крім оволодіння прийомами слухання ще й мати *позитивні установки у спілкуванні* до співрозмовника та до себе. Важливо також розрізнати мету спілкування, адже від цього залежить, який вид слухання обрати.

Третє питання присвячено дуже важливій та складній проблемі впливу на поведінку інших через надання їм зворотного зв'язку. Більш близькі стосунки з людьми вимагають взаємного узгодження поведінки партнерів відповідно до потреб, поглядів, сподівань, почуттів кожного. Про те, чи все у нашій поведінці до вподоби іншим, ми дізнаємося завдяки інформації, яку отримуємо від них про себе. Ми також, у свою чергу, так чи інакше повідомляємо людям про те, що нам подобається або не подобається в них.

Зворотній зв'язок у спілкуванні – це процес «віддзеркалювання» партнерами один для одного думок, оцінок, образів, почуттів, що виникають під час їх контакту, який включає дві сторони: 1) *подання* інформації людям про те, як *ми* їх сприймаємо, оцінюємо, як реагуємо на їх поведінку та 2) *отримання* аналогічної інформації про нас від інших.

Спілкування з добре налагодженим зворотнім зв'язком дозволяє створити гармонійні відносини як в особистісному, так і у діловому житті. Відсутність зворотного зв'язку призводить до втрати контакту, робить неможливими співпрацю та досягнення взаєморозуміння, згоди.

Головна складність застосування зворотного зв'язку полягає в тому, що більшість людей не хочуть приймати ті повідомлення, в яких є загроза їхній самооцінці, ту інформацію, яка може порушити їхній образ самого себе. Тому дуже часто під впливом захисних механізмів особистості негативні, оцінювальні, узагальнені повідомлення перекручуються, не сприймаються,

люди з ними не погоджуються. Автор цих повідомлень починає сприйматися як ворог, стосунки з ним руйнуються.

Для того, щоб наша відвертість допомагала у налагодженні стосунків, а не ускладнювала їх, необхідно дотримуватись *правил надання ефективного зворотного зв'язку*:

I. Кажіть конкретно, про кого йдеться (замість «всі ви»), який вчинок, випадок маєте на увазі (замість «завжди», «ніколи»). Це допомагає партнерові зорієнтуватися в ситуації.

II. Кажіть по «гарячому сліду» – про те, що було недавно, а не у далекому минулому.

III. Шукайте зручний момент, ситуацію, місце для надання зауваження. Навіть найцінніша інформація, яка висловлена невчасно, може принести більше шкоди, ніж користі.

IV. Враховуйте потреби людини та її можливості змінюватися. Не кажіть про те, що людина не в змозі змінити (наприклад, вади зовнішності).

V. *Найголовніше* – не давайте прямих оцінок, використовуйте «Я – висловлювання», тобто кажіть про те, що Ви відчуваєте, як реагуєте на вчинки людини, які проблеми, труднощі, побажання Ви маєте у стосунках з нею.

Студенту важливо зрозуміти, що потрібно не тільки вміло надавати іншим зворотний зв'язок, але й самим навчитися правильно реагувати на повідомлення у нашу адресу, адекватно сприймати критику, зауваження, схвалення тощо.

Термінологічний словник

Гуманістичної психології підхід до спілкування – на думку психологів цього напрямку людини необхідні такі особливості для повноцінного спілкування:

Щирість, автентичність – здатність до контакту без «маски», гри, щиро проявляти свої почуття до партнера по спілкуванню.

Прийняття – загальне позитивне ставлення до особистості партнера, що не виключає осудження його окремих конкретних дій.

Повний контакт – обмін не тільки думками та діловою інформацією, але й почуттями, відношенням, враженнями, досвідом.

Емпатійне розуміння – розуміння почуттів, емоційного стану партнера, його бачення ситуації.

Двоспрямованість комунікації – діалог, а не монолог, вміння створювати можливість кожному висловлювати думки, почуття, зауваження тощо.

Конкретність – вести розмову не абстрактно, а про конкретні справи, вчинки, цілі.

Довіра – віра в потенціальні можливості партнера, у те, що знайдуть у ньому підтримку і допомогу.

Зворотній зв'язок у спілкуванні – це процес «віддзеркалювання» партнерами один для одного думок, оцінок, образів, почуттів, що виникають під час їх контакту, який включає дві сторони: 1) *подання* інформації людям, про те, як *ми* їх сприймаємо, оцінюємо, як реагуємо на їх поведінку та 2) *отримання* аналогічної інформації про нас від інших.

Апаратурним називають зворотний зв'язок, при якому ми маємо можливість поглянути на себе нібито збоку завдяки фотографії, відео, кінозніманню тощо.

Особистісним є зворотний зв'язок, який надходить безпосередньо від іншої людини. Він може бути досить різноманітним. Л.А. Петровська виділяє такі види особистісного зворотного зв'язку:

Мимовільний (без наміру) – довільний (з наміром).

Негативний (критика) – позитивний (похвала).

Невербальний (без слів) – вербальний (зі словами).

Оцінювальний – не має прямої оцінки.

Узагальнений (в цілому) – конкретний, специфічний.

Емоційний – без емоцій, нейтральний.

Неефективний – ефективний.

Маніпуляція – вид психологічного впливу на людину з метою досягнення одностороннього виграшу за допомогою прихованого спонукання іншої людини до здійснення певних дій.

Мета спілкування – те за чого люди вступають у контакт, що спонукає їх до розмови. Розрізняють кілька основних видів мети спілкування:

Соціальна мета – підтримати взаємовідношення через поверхневі розмови, ритуали. Не вимагає особливих умінь слухання.

Інформаційна мета – передача та прийом повідомлення. Вимагає рефлексивного слухання.

Експресивна мета – висловити свої почуття, думки. Спочатку нереклексивне, потім перейти до рефлексивного слухання.

Спонукальна мета – заклик до дій. Доречно використовувати рефлексивне слухання.

Пойнтери у спілкуванні (з англ. *pointer* – указка, покажчик) – спеціальні питання, які допомагають з'ясувати смисл висловлювання. До них відносять:

1. *Пойтнер-іменник*: для уточнення смислу іменника («У якому значенні Ви використовуєте це слово...?», «Що для Вас означає...?»).

2. *Пойтнер-дієслово*: для уточнення смислу дієслів («Як саме це буде робитися...?», «Які конкретні дії, кроки розуміє, має на думці...?»).

3. *Пойтнер-правила*: для уточнення правил та обмежень («Чому саме так треба?», «Що станеться, якщо ми цього не зробимо?»).

4. *Пойтнери-узагальнення*: для уточнення смислу слів «всі», «завжди», «ніколи» і т. п. («Чи дійсно всі...?», «Невже ніколи...?»).

5. *Пойтнери-порівняння*: для уточнення смислу слів «краще», «гірше», «легше» і т. п. («Краще у порівнянні з чим?»).

Самопрезентація – «уміння подати себе», короткочасний, спеціально організований процес пред'явлення інформації про себе вербальними та невербальними засобами з метою створення й підтримки в очах партнерів такого власного образу, який є найбільш «вигідним» з погляду ефективності впливу.

Слухання емпатійне – його мета відчувати настрій, емоції, значення повідомлення для співрозмовника та висловити своє розуміння його становища, через опис його почуттів, думок («Можливо, Ви відчуваєте...», «Вам здається...» тощо).

Слухання нереклексивне – умовно пасивне слухання, яке полягає в умінні уважно мовчати, не втручаючись у розповідь

співрозмовника своїми зауваженнями. При цьому можна лише: 1) подавати короткі репліки, які підтримують мовця («Так-так», «Я вас слухаю», «Продовжуйте...»), 2) кивати головою, мімікою, жестами, виявляти увагу; 3) повторювати останні слова співрозмовника.

Слухання рефлексивне – під час нього ми намагаємось розшифрувати текст повідомлення, з'ясувати його реальний зміст за допомогою прийомів:

1) *з'ясування* – «Я не зрозумів...», «Чи не повторите ви ще раз?», «Поясніть мені це...» тощо.

2) *перепразування* – своїми словами розповісти почуте, для того, щоб перевірити точність свого розуміння інформації («Як я зрозумів...», «Іншими словами...», «Ви вважаєте...»);

3) *резюмування* – підбити результати розмови, сформулювати головні висновки, ідеї, надати коментар («Якщо підсумувати все, що Ви сказали...», тощо).

Установки у спілкуванні позитивні – стан готовності до слухання, необхідна умова налагодження контакту та взаєморозуміння. Серед головних за І. Атвером такі, як: 1) *схвалення* – позитивне ставлення до співрозмовника; 2) *самосхвалення* – позитивно відноситися до себе, вірити у свої сили та здібності, відстоювати свою гідність та права; 3) *емпатія* – співпереживання, розуміння будь-якого почуття – гніву, печалі, радості, яке переживає інша людина, і відповідний вияв свого розуміння цих почуттів.

Я – Висловлювання – безоціночний спосіб надання зворотного зв'язку, спосіб відвернення конфлікту в спілкуванні, що полягає у повідомленні інформації про своє «Я», про власні потреби, почуття або оцінки у формі, яка характеризується наявністю власного ставлення, й відсутністю прямого засудження інших. Повна формула такого повідомлення складається з кількох кроків: 1. Незвинувачувальний опис поведінки іншої людини (*Коли ви...*). 2. Опис своїх почуттів, проблем у зв'язку із поведінкою іншої людини (*Я почувую...*). 3. Пояснення чому конкретно ця поведінка становить проблему (*Тому що...*). 4. Опис бажаного (*Мені б хотілось, щоб...*).

Семінарське заняття № 7

План

1. Сутність та зміст поняття компетентності у спілкуванні.
2. Види слухання.
3. Ефективний зворотній зв'язок.

Теми для написання рефератів

1. Гуманістична психологія як теоретичний напрямок у психології.
2. Маніпуляція як вид психологічного впливу.
3. Соціально – психологічний тренінг спілкування.
4. Уміння переконувати і виступати публічно в роботі керівника.
5. Самопрезентація – важлива частина техніки спілкування.
6. Засоби керування увагою слухачів.
7. Уміння слухати у роботі керівника.
8. Вміння критикувати та робить зауваження.

Запитання для поточного контролю знань

1. Які різні погляди є на вміння спілкування?
2. Чому людям подобається, коли у спілкуванні з ними дотримуються принципів та правил Д.Карнегі?
3. Що входить до поняття комунікативна компетентність?
4. Які є підходи до формуванню комунікативної компетентності?
5. Які риси особистості необхідно мати для повноцінного спілкування?
6. Які прийоми маніпулювання виділяє Є. Шостром?
7. Які є способи та прийоми протистояння маніпуляція за Е.В. Сидоренко?
8. Що таке питання – пойнтери у спілкуванні? Наведіть приклади.
9. Які вміння та навички входять до техніки самопрезентації?
10. Якими мають бути установки у спілкуванні? Поясніть чому?
11. Які види слухання існують за І. Атватером?
12. Наведіть приклади ситуацій спілкування, коли є доречним рефлексивний вид слухання.
13. Наведіть приклад реакції розуміння під час розмови.
14. Які функції виконує зворотний зв'язок у спілкуванні?

15. Назвіть види особистісного зворотного зв'язку.
 16. У чому перевага безоціночного зворотного зв'язку?
 17. Сформулюйте правила надання ефективного зворотного зв'язку.
 18. Що розуміється під «зворотнім зв'язком» в психології спілкування?
 19. Які види зворотного зв'язку виділяє Л.А. Петровська?
 20. Які прийоми встановлення контакту виділяють спеціалісти? Як вони діють?
 21. За допомогою яких прийомів можна корегувати емоційну напругу співрозмовника?

Практичні завдання та рекомендації до їх виконання

Виконайте обов'язкове практичне завдання № 5 (0,2 б. за кожне «Я – висловлювання») «ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПЕРЕКЛАД»: Користуючись формулою «Я – висловлювання», сформулюйте замість оціночних безоціночні критичні зауваження, які б у різних ситуаціях люди могли б сказати один одному. Запишіть їх у зошиті.

«Перекладіть» у безоціночний вид такі оціночні судження:

- Ви не праві, це ваша помилка!
- Ви не вмієте пояснювати!
- Ви можете зіпсувати цей товар!
- Ви недодали мені здачу з покупки!
- Ви не правильно оцінили мої знання з теми!
- Ви поганий продавець – не можете розповідати про свій товар!
- Ти зовсім забув про мене – навіть не телефонуєш до мене!
- Чому Ви ніколи не приходите на зустріч вчасно?!
- Ти завжди залишаєш нашу кімнату у гуртожитку неприбраною!

ПОРАДА. У житті можна вживати не повну формулу «Я – висловлювання», а тільки її окремі кроки, але з метою тренування, намагайтеся послідовно пройти всі зазначені кроки. Основні елементи безоціночного зауваження відображені у формулі «Я – висловлювання». Уважно прочитайте її, та крок за кроком формулюйте ваші висловлювання. Для зручності уявіть конкретну ситуацію, людину, якій ви б могли таке сказати.

Крок	Формула «Я – висловлювання»
I	<i>Об'єктивний опис випадку, ситуації, що дозволяє іншій людині вашими очима, дізнатися про що йдеться розмова. Головне інтерпретацій</i>
II	<i>Опис своєї реакції, почуттів, емоційного відгуку, проблеми, яка створює ситуацію. Головне не звинувачувати інших у своїх переживаннях, свої почуття, думки, проблеми</i>
III	<i>Опис бажаного виходу із ситуації. Головне не диктувати, а спільно розв'язання питання, пропонувати варіанти</i>
IV	<i>Можна доповнити свою пропозицію поясненням, чому вона вам буде краще для вас обох</i>

Приклад. Замість звичних, оціночних обвинувачень підлеглого вашого підрозділу, який вже декілька разів не виконав роботу вчасно, спробуймо розв'язати проблему за допомогою формули «Я – висловлювання»:

1 крок. Сьогодні вранці мені був потрібен звіт, який Ви обіцяли зробити, але його не було.

2 крок. Не маючи даних цього звіту, мені не вдалося на нараді переконати керівництво у необхідності додаткового фінансування нашого проекту. Я був дуже розлючений.

3 крок. Мені б хотілось, щоб доручення виконувались вчасно та без зайвих нагадувань. Якщо Вам необхідно більше часу, або допомога, я хотів би знати про це заздалегідь.

4 крок. Це допоможе нам в майбутньому уникати подібних неприємних ситуацій та покладатися один на одного.

II. ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ за вибором (1 б.)

За допомогою «Методики спостереження за бесідою двох людей» проведіть вивчення процесу міжособистісного спілкування, зробіть висновки про те, наскільки досліджувані вміють спілкуватися, напишіть звіт.

МЕТОДИКА СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЗА БЕСІДОЮ ДВОХ ЛЮДЕЙ
(розробила Тодорова І.С.)

ПЕРЕДМОВА. За Д. Карнегі треба дотримуватися головних правил спілкування з людьми для того, щоб їм сподобатися. Саме цей підхід покладений в основу нашої методики оцінки вмінь людей спілкуватися.

Шість способів сподобатися людям (За Д. Карнегі)

1. Проявляйте до них щирий інтерес.
2. Посміхайтесь людям.
3. Пам'ятайте, що ім'я людини є для неї найкращим словом з усього лексичного запасу.
4. Умійте добре слухати і заохочувати співбесідника до розмови.
5. Заводьте бесіду про те, що цікавить Вашого співбесідника, а не Вас.
6. Постарайтеся дати людині відчуття її перевагу над Вами, робіть це щиро і природно.

ІНСТРУКЦІЯ СПОСТЕРІГАЧУ: Проведіть спостереження за бесідою двох людей за схемою таблиці 5, у протоколі спостереження фіксуйте загальну тривалість розмови, прояв кожного варіанту поведінки. Для цього кожен хвилину ставте ризику у тому варіанті поведінки, який демонструє кожний із співрозмовників.

Таблиця 5. Схема спостереження за спілкуванням двох людей

№	Опис варіантів поведінки
1А	Виражає радість від зустрічі, посміхається іншій людині
1В	Виражає байдужість, не посміхається іншій людині
2А	Звертається до співрозмовника по імені
2В	Звертається до співрозмовника знеособливо, не називає імені
3А	Висловлює іншій людині подяку, схвалює, підтримує
3В	Критикує, обвинувачує, зневажає іншу людину
4А	Уважно слухає, заводить розмову про те, що цікавить іншу людину
4В	Співрозмовник розповідає про себе, свої уподобання, враження, рідних, події власного життя
Кількість дій кожного типу	

Обробка та аналіз результатів

Підрахуйте відносну та абсолютну кількість дій варіанту «А» та варіанту «В» для кожного співбесідника. Зробіть висновки про те, наскільки вмілою є їх комунікативна поведінка.

Питання для самостійного вивчення

1. Підходи до визначення компетентності у спілкуванні та технологій її формування.

2. Маніпуляції як вид психологічного впливу.

3. Прийоми встановлення контакту та зняття емоційної напруги.

Інформаційні джерела КОНСПЕКТУВАТИ!

Основна

1. Атвагер И. Я Вас слушаю: Советы руководителю, как правильно слушать собеседника. – М.: Экономика, 1988. – 111 с.
2. Майерс Д. Социальная психология. – СПб.: Питер, 2000. – С. 310–354, 94–99.
3. Корнелиус Х., Фэйр Ш. Выиграть может каждый. – М., 1992. – С. 67–82.
4. Куницына В.Н., Казаринова Н.В., Погольша В.М. Межличностное общение. – СПб.: Питер. – С. 155–192.
5. Петровская Л.А. Компетентность в общении. Социально-психологический тренинг. – М.: Изд.-во МГУ, 1989. – С. 10–53, 142–185.
6. Шостром Э. Анти-Карнеги, или Человек-манипулятор / Пер. с англ. – Минск: ТПЦ «Полифакт», 1992. – 128 с.
7. Щекин Г.В. Как читать людей по их внешнему облику. – 2-е изд. – К.: «Украина», 1993. – С. 112–124.

ОЗНАЙОМИТИСЯ!

Додаткова

8. Бакирова Г.Х. Тренинг управления персоналом. – СПб.: Речь, 2004. – С. 192–238, 258–269.
9. Карнеги Д. Как приобретать друзей и оказывать влияние на людей. Как выработать уверенность в себе и влиять на людей, выступая публично. Как перестать беспокоиться и начать жить. – М.: Прогресс, 1989. – С. 3–54.
10. Психология влияния / Сост. Морозов А. – СПб.: Питер, 2001. – 512 с.
11. Сидоренко Е.В. Тренинг влияния и противостояния влиянию. – СПб.: Речь, 2002. – 256 с.

Тема 9. Психологічний аналіз конфлікту (*Лекція – 2 год.,
семінар – 2 год.*)

Методичні поради до вивчення теми

Вивчаючи цю тему студент повинен звернути увагу на те, що в психології *конфлікт* – це зіткнення протилежне спрямованих, несумісних одна з одною тенденцій у свідомості однієї людини, у взаєминах індивідів або груп людей, яке пов'язане з гострими, негативними, емоційними переживаннями.

До складових конфлікту найчастіше відносять:

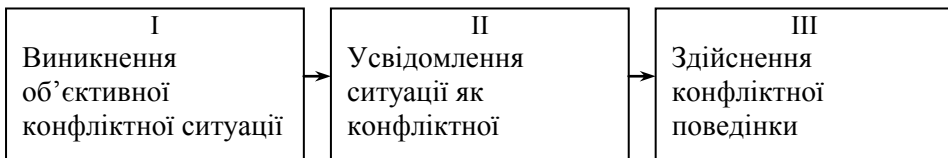
1. *Учасників конфлікту* – їх називають *опонентами* (від лат. – той, хто заперечує, супротивник у сперечанні).

2. *Об'єкт конфлікту* – те, за що борються, що відстоюють опоненти. Об'єктом може бути місце у змаганні, ринок збуту, посада, право контролю, групова норма, справедливість тощо.

3. *Мотиви, цілі конфлікту* – внутрішні причини, які підштовхують опонентів на конфліктну взаємодію. Це може бути потреба у повазі та самоповазі, захист «Я» та самооцінки, матеріальна вигода, кар'єра або відстоювання власної гідності та престижу, прагнення затвердити принцип, вчинок, ідею, самоствердитись.

4. *Образи конфліктної ситуації*, які утворюються у кожного учасника конфлікту. Ці внутрішні картини ситуації включають уявлення учасників про самих себе (свої мотиви, цілі, цінності тощо), уявлення про протилежну сторону конфлікту та уявлення про ситуацію, умови конфлікту. Саме ці уявлення безпосередньо впливають на поведінку у конфлікті. *Варіанти співвідношення між образом конфліктної ситуації та реальністю породжують різновиди конфліктів*: адекватно усвідомлений; неадекватно усвідомлений; конфлікт, що не усвідомлюється; удаваний, помилковий тощо.

5. *Головні стадії конфлікту*:

6. *Наслідки та функції* конфлікту можуть бути досить різноманітними. Конфлікт виконує як деструктивну, так і конструктивну функції.

Зверніть увагу на питання друге – види конфліктів. Розумінню природи конфліктів сприяє їх *класифікація*, яка може спиратися на різні ознаки: типи суперечностей, які призвели до конфлікту; вертикальні або горизонтальні напрями конфліктних відношень, цілі, зміст, емоційний стан учасників, тривалість та форма прояву конфлікту, наслідки, можливість керування конфліктом.

Важливо, що студент чітко зрозумів що, стиль поведінки у конкретному конфлікті визначається спрямованістю на задоволення власних інтересів та на задоволення інтересів іншої сторони. Слід навчитися бачити та визначати якою є поведінка людей у конфлікті, знаходити оптимальну. Запам'ятайте, той, хто використовує стиль *конкуренції*, завжди активний і прагне розв'язувати конфлікт власним способом. Він не зацікавлений у співпраці з іншими, але здатний до вольових рішень, прагне передусім задовольнити власні інтереси за рахунок інших, нав'язуючи своє рішення, діє за принципом «виграти – програти».

Стиль ухилення – прагнення відкласти рішення або використати інші засоби, відійти від негайного вирішення проблеми, перекладання відповідальності на інших, надія, що все розв'яжеться само по собі, без активних дій.

Стиль пристосування – означає, що Ви дієте разом з іншою людиною, не намагаючись захищати власні інтереси. Цей стиль застосовується, якщо результати дуже важливі для іншої людини й не дуже суттєві для Вас.

Стиль компромісу полягає у частковому задоволенні власних та чужих інтересів. Ви частково поступаєтеся іншим учасникам, але й вони роблять те саме.

Стиль співпраці – намагання вирішити проблему у відкритому діалозі із опонентами, шляхом переговорів, для того щоб максимально задовольнити інтереси всіх учасників конфлікту за принципом «виграти-виграти».

Семінарське заняття № 8

План

1. Елементи аналізу конфлікту.
2. Психологічні класифікації видів конфлікту.
3. Поведінка людини в конфлікті.

Теми для написання рефератів

1. Зіткнення інтересів як основа конфлікту.
2. Внутрішньоособистісний конфлікт.
3. Основні фази конфлікту.
4. Позитивні й негативні варіанти виходу з конфлікту.
5. Психологічна готовність до згоди.
6. Раціональна поведінка у конфлікті: основні характеристики.

Термінологічний словник

Інцидент – конфліктна взаємодія, відкрите зіткнення опонентів.

Конфлікт внутрішньогруповий – зіткнення між членами групи з приводу суперечностей у ділових або емоційних відношеннях. У групах вищого рівня розвитку частіше виникають ділові конфлікти, низького – навпаки. *Можливі наслідки конфлікту у групі:*

створення підгруп; усування інакомислячих членів групи; вибір цапа відбувайла; організаційні зміни у групі: а) зміна цілі або поява спільної; б) зміна плану дій; в) реформування структури групи; поява або зміна керівництва, лідера; розпад групи.

Конфлікт внутрішньоособистісний – зіткнення майже рівних за силою, але протилежно спрямованих мотивів, потреб, інтересів, бажань у свідомості людини. Найчастіше цей вид конфлікту виникає, коли людина знаходиться у таких ситуаціях вибору:

а) вимушений вибір однієї із двох у рівній мірі привабливих альтернатив;

б) коли одна й та ж ціль у рівній мірі і притягує, і відштовхує;

в) примусовий вибір одного з двох непривабливих варіантів.

Конфлікт міжгруповий – опонентами стають соціальними угрупованнями, які мають несумісні цілі та заважають одне одному їх досягати (наприклад, відділ контролю якості та бригада робітників, яким сплачують за кількість зробленого продукту тощо).

Конфлікт міжособистісний – зіткнення двох осіб, які переслідують несумісні цілі, мають різні уявлення про шляхи їх досягнення, або одночасно у конкурентній боротьбі прагнуть до одної цілі, яка не може дістатися їм обом, тому що є неподільною

(здобути кредит з обмеженого джерела, зайняти вакантну посаду, стати неформальним лідером групи тощо).

Конфлікт об'єктивний (діловий організаційний) – виходять із особливостей організації, закладені в структурі підприємства, виникають за об'єктивною причиною незалежно від складу діючих осіб. Кожна організація має такі підрозділи, між якими існує потенціальна можливість конфлікту – через їх функцію контролю, або через розподіл фінансів, ресурсів, людей тощо.

Конфлікт цього типу, як правило, має конструктивну природу, стимулює удосконалення організації. Завершення конфлікту твердо пов'язано з його причиною. Конфлікт, який виник об'єктивно, не може закінчитися суб'єктивно за бажанням опонентів, закликами до злагоди «хлопці давайте жити дружно», або зміною складу діючих осіб. Повністю вирішити такий конфлікт можуть тільки організаційні корінні зміни.

Конфлікт «Пастка відповідальності» – виникає через несправедливий, нерівний розподіл відповідальності, прав, обов'язків. Коли, наприклад, батьки хочуть контролювати кожний крок своїх дорослих дітей, вони тим самим порушують право дитини нести відповідальність за свої вчинки. Або якщо у сім'ї хтось не хоче виконувати домашню роботу, інші змушені робити її за нього.

Розв'язання конфлікту часткове – відбувається, коли долається тільки конфліктна поведінка, взаємодія, але залишається внутрішнє прагнення до конфлікту, яке лише стримується.

Розв'язання конфлікту повне – ліквідується як конфліктна поведінка, так і внутрішній образ конфлікту, прагнення до нього, формуються нові погляди, цінності, відношення.

Запитання для поточного контролю знань

1. Дайте визначення конфлікту.
2. Надайте класифікацію конфліктів за різними засадами.
3. Назвіть складові структури конфлікту.
4. Розкрийте можливі позитивні та негативні наслідки конфліктів.
5. Що може бути джерелом суб'єктивних конфліктів?
6. Опишіть стилі поведінки у конфлікті за Томасом – Кілменом.

7. За яких умов доречним є використання стилю компромісу чи співпраці у конфлікті?

8. За яких умов доречним є використання стилю ухилення, пристосування або конкуренції у конфлікті?

9. Наведіть приклади конфліктів, що виникають через «пастку відповідальності»?

Практичні завдання та рекомендації до їх виконання

I. ТВОРЧА ВПРАВА. Виконайте обов'язкове практичне завдання № 6 (2 б.).

Опишіть відому вам конфліктну ситуацію і проведіть її аналіз за схемою: 1) учасники конфлікту; 2) об'єкт та причина конфлікту; 3) вид конфлікту; 4) поведінка учасників конфлікту, використана ними стратегія; 5) результати і наслідки конфлікту.

II. Психологічний практикум (+1 бал). За методикою самооцінки стилю поведінки конфліктах, визначте, яким стратегіям поведінки в у міжособистних конфліктах Ви віддаєте перевагу:

Методика самооцінки стилю поведінки в конфлікті

(Розробила Тодорова І.С. на основі теорії та методики К. Томаса і Т. Кілмена)

Інструкція досліджуваному: Вам пропонується опис 5-ти різних варіантів поведінки у під час конфліктів з оточуючими людьми. Уважно прочитайте та порівняйте їх попарно, обираючи у комбінації з двох варіантів один – той, який є найбільш типовим для Вас. У протоколі обведіть номер обраного вами варіанту. Послідовність порівняння надана у таблиці 6.

Таблиця 6. Порядок порівняння варіантів (оберіть один з двох варіантів у кожній парі)

<i>Порядок порівняння варіантів поведінки</i>	<i>I</i>	<i>II</i>	<i>III</i>	<i>IV</i>	<i>V</i>	<i>VI</i>	<i>VII</i>	<i>VIII</i>	<i>IX</i>
Комбінація варіантів поведінки	1; 2	1; 3	1; 4	1; 5	2; 3	2; 4	2; 5	3; 4	3; 5

Опис варіантів поведінки у конфлікті, спорі при виникненні розбіжностей у позиціях

№ ва-ріанту	Опис варіанту поведінки
1	Звичайно я прагну добитися свого; наполягаю на тому, щоб бул

	я; намагаюсь довести іншим логіку та перевагу моїх поглядів; свої власні інтереси, намагаюсь перемогти у супереччі
2	Звичайно я намагаюсь врахувати бажання, інтереси як свої власні, так і іншої людини, у чому полягає корінь протиріччя, навіть, якщо це потребує багатозорю іншої людини, висловлюю власні думки. Намагаюсь шляхом порозуміння та спільно з іншою людиною знайти найкраще рішення
3	Звичайно, я намагаюсь разом з іншою людиною знайти компроміс, можливе поступитися у чомусь, якщо мені також поступають, знайти найкращу комбінацію втрат та здобутків для нас обох, часу на переговори та з'ясування прихованих причин протиріччя
4	Я намагаюсь, перш за все, зробити все можливе для того, щоб у відносинах, неприємностей для себе; намагаюсь зачекати, знайти спірне питання до появи більш вдалих обставин, не висловлюю, спровокувати загострення суперечностей між нами
5	Я намагаюсь заспокоїти іншого і для того, щоб зберегти напруження, поступаююсь своїми інтересами заради іншої людини; я намагаюсь бути іншим; якщо це зробить іншого задоволеним, я надам йому можливість свого; перш за все, я намагаюсь бути уважним до бажань інших

Обробка та аналіз результатів

Мета обробки результатів – одержання показників визначеності кожного з п'яти стилів поведінки у конфлікті. Для цього треба підрахувати кількість виборів зроблених на користь зазначених варіантів(табл. 7).

Таблиця 7. Ключ до визначення стилю

№ варіанту	Назва стилю	Кількість балів (виборів)
1	Конкуренція	
2	Співпраця	
3	Компроміс	
4	Ухилення	
5	Пристосування	

Максимальний з можливих балів – «4», мінімальний – «0».

Питання для самостійного вивчення

1. Психологічні класифікації видів конфлікту.
2. Роль захисних механізмів у розв'язанні внутрішніх конфліктів особистості.

Інформаційні джерела.

КОНСПЕКТУВАТИ!**Основна**

1. Бородкин Ф.М., Коряк Н.М. Внимание: конфликт. – Новосибирск: Наука, 1989. – С. 11–41.
2. Скотт Дж. Г. Конфликты и пути их преодоления. – К.: Внешторгиздат, 1991. – С. 115–129.
3. Корнелиус Х., Фэйр Ш. Выиграть может каждый. – М., 1992. – С. 14–32, 142–156.
4. Психологія: Підручник / Ю.Л. Трофімов, В.В. Рибалка, П.А. Гончарук та ін. – К.: Либідь, 1999. – С. 495–510.

ОЗНАЙОМИТИСЯ!**Додаткова**

5. Майерс Д. Социальная психология. – СПб.: Питер, 2000. – С. 631–672.
6. Куницына В.Н., Казаринова Н.В., Погольша В.М. Межличностное общение. – СПб.: Питер, 2001. – С. 398–412.

V. Індивідуально-консультативна робота
Графік
індивідуально-консультативної роботи з дисципліни «Психологія»,

Таблиця 8

№ з/п	Форма індивідуально-консультативної роботи	Навчальні тижні																		Кількість годин		
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18			
1	Індивідуальні заняття						+						+			+						2
2	Консультації										+				+			+	+			2
3	Перевірка виконаних індивідуальних завдань				+		+	+	+					+	+	+		+				3
4	Перевірка та захист завдань, що винесені на поточний контроль									+									+			3
5		Разом																			10	

**Індивідуальні завдання
для самостійної роботи студентів за вибором**

Для того, щоб підвищити свій рейтинг, студент за власним вибором може виконувати індивідуальні завдання для самостійної роботи – готувати реферати, доповіді, науково-дослідну роботу, рецензування, складання кросвордів, підготовка презентацій, мікрОВикладання, що подається та перевіряється за індивідуальним графіком.

Завдання репродуктивного рівню (1–2 бали)

1. Скласти **кросворд** до семінарського заняття.
2. Скласти та оформити відповідно до бібліографічних вимог анотований **список літератури** до одного з питань для самоконтролю знань, модульного контролю та заліку.
3. Написати рецензію, провести презентацію останніх **надходжень до бібліотеки ПУСКУ** наукової літератури або журналів психолого-педагогічного змісту.

**Завдання продуктивного рівня
Аналітичний огляд наукової публікації (1–2 бали)**

Інструкція: Скласти опорний конспект (розгорнутий план) та написати анотацію, рецензію до однієї *статті зі списку:*

До змістового модуля 1

1. Психологія ХХІ века: пророчества и прогнозы // Вопросы психологии. – 1/2000. – № 1. – С. 3–36.
2. Психологія ХХІ века: пророчества и прогнозы // Вопросы психологии. – 2000. – № 2. – С. 3–42.
3. Пряжников Н.С. Право на нравственность: этические проблемы практической психологии // Психологическая наука и образование. – 1999. – № 1. – С. 78–90.
4. Пахальян В.Э. Служба практической психологии в образовании: современное состояние и перспективы развития в России // Magister. – 12/1999. – № 5. – С. 69–84.
5. Колпачников В.В. Человеко-центрированный подход в практике психологического консультирования персонала организаций // Вопросы психологии. – 5/2000. – № 3. – С. 49–56.
6. Петровский А.В. Категориальная система психологии // Вопросы психологии. – 9/2000. – № 5. – С. 3–17.
7. Лазарев В.С. Кризис «деятельностного подхода» в психологии и возможные пути его преодоления // Вопросы философии. – 3/2001. – № 3. – С. 33–47.
8. «Бесстрашные» – ненормальные: психологические нюансы поведения в жизнеопасных ситуациях // Основы безопасности жизнедеятельности. – 11/2003. – № 11. – С. 18–23.
9. Типове положення про центр соціально-психологічної допомоги: Затверджено постановою Кабінету міністрів України від 12.05.2004 р. № 608 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 19. – С. 86–88.

До змістового модуля 2

10. Винославська О.В. Психологічні особливості студентської групи // Практична психологія та соціальна робота. – 2005. – № 7. – С. 65–74.
11. Митько Е.В. Формирование уверенности в себе у студентов вуза как психолого-педагогическая проблема // Инновации в образовании. – 12/2004. – № 6. – С. 77–94.
12. Забродин Ю.М. Психология человека и управление персоналом // Вестник Российской экономической академии имени Г.В. Плеханова. – 2005. – № 2. – С. 54–68.
13. Киселев А.Н. Психологические портреты собеседника: Введение в психологию общения // Маркетолог. – 7/2001. – № 7. – С. 14–18. – 8/2001. – № 8. – С. 16–20.
14. Романовский М.В. Психологические требования к руководителям в новых социально-экономических условиях // Теория і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія. – 3/2001. – № 3. – С. 17–33.

Завдання пошуково-аналітичного рівня (2–3 балів).

**Підготовка реферативної доповіді до семінарського заняття,
індивідуально-консультативної роботи.**

Теми рефератів та доповідей

Змістовий модуль 1

1. Давньогрецькі філософи про душу.
2. Закони навчання, відкриті біхевіористами.
3. Вклад З.Фрейда у психологію.
4. Функції сновидінь і основні принципи їх тлумачення.

5. Мотивація трудової діяльності.
6. Характеристика праці як види діяльності людини.
7. Проблема виміру інтелекту.
8. Засоби керування увагою слухачів під час публічного виступу.
9. Мнемотехнічні прийоми та інші засоби розвитку пам'яті.
10. Проблема керування групою дискусією.
11. Мислення як процес рішення завдань. Характеристика якостей розуму.
12. Природа, функції, умови появи позитивних та негативних емоцій.
13. Стан стресу, його причини і наслідки.
14. Шляхи виходу зі стресового стану.
15. Сучасний підхід до проблеми темпераменту.
16. Типологія особистості за К.Г. Юнгом.
17. Конституційні теорії темпераменту.

Змістовий модуль 2

18. Проблема міжособистісної сумісності.
19. Здібності до керівної діяльності.
20. Проблема кохання у працях Е. Фрома.
21. Механізм взаєморозуміння.
22. Засоби впливу людей один на одного.
23. Проблема групової згуртованості.
24. Психологічний клімат трудового колективу.
25. Проблема конфлікту в психології.
26. Засоби поведінки людини у конфліктній ситуації.
27. Проблема колективу у працях А.С. Макаренка.
28. Типи сімейного виховання.
29. Фактори формування особистості.

Креативний рівень. Науково-пошукова робота над доповіддю на конференцію, проведення емпіричного дослідження, участь в індивідуальному, або груповому проекті (10 балів).

Творчі завдання для самостійної роботи

1. Підготувати фрагмент лекції, семінарського заняття для проведення *мікрОВикладання*.
2. Провести *дослідження* якої-небудь емоції за допомогою спостереження, самоаналізу, інтерв'ю, фото, написати звіт.
3. Провести один з відомих у психології *експериментів* на виявлення закономірностей соціальної перцепції, атракції, написати звіт.
4. Виготовити *наочно-ілюстративні* матеріали до курсу (таблиці, схеми, рисунки, презентацію, аудіо-, відеозапис тощо).

Теми досліджень, проектів та доповідей на студентські наукові конференції

1. Споживання як проблема психологічного дослідження.
2. Основні напрями психології торгівлі.
3. Психологічний аналіз механізмів психологічного впливу на людину.
4. Вікові особливості поведінки споживачів.
5. Виховання в молоді культури споживання.
6. Меркантильність як риса особистості.
7. Маніпулятивні способи психологічного впливу на людину.
8. Способи протистояння маніпулятивному впливу.
9. Міжособистісна атракція: закономірності виникнення та методи дослідження.
10. Ненасильницькі методи управління поведінкою людини.
11. Психологія та педагогіка толерантності.
12. Психічний стан студентів.
13. Гуманістична педагогіка: теорія та практика.
14. Економічна психологія: огляд основних проблем та перспектив розвитку.

Порядок підготовки реферативної доповіді для участі в семінарі-дискусії

Для більш поглибленого засвоєння навчального курсу, пізнання актуальних теоретичних, методичних і практичних проблем психології та педагогіки, в якості одного з провідних елементів самостійної роботи передбачається підготовка письмової реферативної доповіді. Її основною метою є критичний аналіз наукових, методичних і прикладних проблем, обґрунтування особистих висновків і пропозицій щодо дискусійних аспектів актуальної проблематики дисципліни.

Роботу обов'язково слід особисто захистити на семінарі, або на консультації. Обов'язково слід надати список використаної літератури, оформлений за бібліографічними вимогами.

Реферативна доповідь повинна мати певну логічну побудову, послідовність та завершеність дослідження відповідного кола питань.

Вимоги до змісту та оформленню реферату, проекту, наукової роботи

Рекомендована структура реферативної роботи, проекту:

1. Титульний аркуш.
2. Зміст роботи.
3. Вступ – розкриття актуальності теми, постановка проблеми, формулювання мети, гіпотези, завдань, визначення об'єкту та предмету дослідження, характеристика методів.
4. Основна частина – послідовне розкриття теми, аналіз наукової літератури, із обов'язковим посиланням на джерело інформації. Якщо проведено практичне дослідження – слід описати завдання, процедуру, результати. Таблиці, анкети, дані, розрахунки навести у додатках.
5. Заключна частина – короткий огляд роботи, перспективи, висновки, рекомендації.
6. Додатки – (таблиці, схеми, анкети, тести, схеми спостережень).
7. Список використаної літератури.

Реферативна доповідь має бути написана від руки або у вигляді машинописного тексту або комп'ютерного набору на 10–12 аркушах машинописного тексту (не включаючи додатки). Наукова робота на конференцію має більший обсяг – до 30 сторінок.

Основні висновки, результати дослідження, прикладні матеріали обговорюються на семінарському занятті і ураховуються при визначенні остаточної поточної оцінки з дисципліни.

Критерії оцінювання результатів виконання індивідуальних завдань

Оцінка «відмінно»: студент демонструє систематизовані та глибокі знання навчального матеріалу, добре володіє поняттями теми, опрацював рекомендовану літературу; при захисті викладає матеріал у логічній послідовності, робить узагальнення й висновки, наводить практичні приклади у контексті тематичного теоретичного матеріалу; виконав завдання творчо та у повному обсязі.

Оцінка «добре»: студент засвоїв навчальний матеріал, в цілому ознайомлений із рекомендованою літературою, розуміє головні поняття теми; виконав завдання на відтворюючому або продуктивному рівні, у роботі не має чітко висловленої власної думки, завдання розв'язані в цілому правильно, але пояснення неповні. Допускає незначні помилки у формулюванні термінів, категорій, не наводить практичних прикладів у контексті тематичного теоретичного матеріалу. Вміє захистити та відтворити поданий на перевірку текст.

Оцінка «задовільно»: студент в цілому ознайомлений із питанням, але не повно, не точно використовує окремі поняття, є грубі помилки, робота виконана формально, має ознаки несамостійного мислення, завдання виконано частково, завдання розв'язане без пояснення. Може захистити та відтворити поданий на перевірку текст тільки з конспектом. Робота має недоліки в оформленні.

Оцінка «незадовільно»: студент не засвоїв навчальний матеріал, дає неправильні відповіді на поставлені теоретичні питання, не розуміє поняття теми; не розкрито зміст завдання, або завдання виконано неправильно, робота не відповідає вимогам щодо оформлення.

VI. КАРТА САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТА

Таблиця 9.

№ з/п	Назва теми, з якої виносяться питання на самостійне опрацювання	Обов'язкові види самостійної роботи студентів	Форми контролю та звітності	Графік виконання та подання на перевірку (тиждень №)	Максимальна кількість балів
Змістовий модуль I					
1	Тема 1. Психологія як наука та практика	<i>Підготовка до семінару № 1 за планом семінарських занять</i>	- Активна робота на семінарському занятті, опитування, задачі, тестування	тиждень № 1–2 або № 2–3	5
2	Тема 2 Пізнавальні психічні процеси	<i>Підготовка до семінару № 2 за планом семінарських занять</i> Виконайте письмове практичне завдання № 1 Проаналізуйте вплив реклами на пізнавальні психічні процеси споживача	- Активна робота на семінарському занятті, опитування, задачі, тестування	тиждень № 3–4 або № 4–5	5
			- Перевірка та захист письмового практичного завдання № 1		2
3	Тема 3 Емоційно-вольова сфера особистості	<i>Підготовка до семінару № 3 за планом семінарських занять.</i> Виконайте письмове практичне завдання № 2. Проведіть дослідження однієї з основних емоцій людини за власним вибором	- Активна робота на семінарському занятті, опитування, задачі, тестування	тиждень № 5–6 або № 6–7	5
			- Перевірка та захист письмового практичного завдання № 2		2
4	Тема 4 Індивідуально-психологічні особливості особистості	<i>Підготовка до семінару № 4 за планом семінарських занять.</i> Виконайте письмове практичне завдання № 3. Вивчіть одного зі студентів навчальної групи та складіть психолого-педагогічну характеристику на нього	- Активна робота на семінарському занятті, опитування, задачі, тестування	тиждень № 7–8 або № 8–9	5
			- Перевірка та захист письмового практичного завдання № 3		2
5	Тема 5 Діяльність особистості	<i>Самостійне вивчення питань теми із написанням опорного конспекту:</i> 1. Діяльність та її структура. 2. Мотивація діяльності. 3. Види діяльності. Виконайте письмове практичне завдання № 4. Проведіть психологічний аналіз вашої майбутньої професійної діяльності за фахом підготовки	Подання опорного конспекту на перевірку	тиждень №7-9	3
			Перевірка та захист письмового практичного завдання № 4		2

6	Підготовка до модульної контрольної роботи № 1		Підсумкова модульна контрольна робота	тиждень № 8–9	10
Змістовий модуль 2					
7	Тема 6 Поведінка особистості в групі	<i>Підготовка до семінару № 5 за планом семінарських занять</i>	- Активна робота на семінарському занятті, опитування, задачі, тестування	Тиждень № 9–10 або № 10–11	5
8	Тема 7 Психологія спілкування	<i>Підготовка до семінару № 6 за планом семінарських занять</i>	- Активна робота на семінарському занятті, опитування, задачі, тестування	Тиждень № 11–12, або № 12–13	5
9	Тема 8 Компетентність у спілкуванні	<i>Підготовка до семінару № 7 за планом семінарських занять</i> Виконайте письмове практичне завдання № 5 «ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПЕРЕКЛАД»: Користуючись формулою «Я-висловлювання», сформулюйте безоціночні критичні зауваження замість оціночних	Подання опорного конспекту на перевірку	Тиждень № 12–13	3
			Перевірка та захист письмового практичного завдання № 5	тиждень № 12–13	2
10	Тема 9 Психологічний аналіз конфлікту	<i>Підготовка до семінару № 8 за планом семінарських занять.</i> Виконайте письмове практичне завдання № 6. Опишіть відому вам конфліктну ситуацію і проведіть її аналіз за схемою: 1) учасники конфлікту; 2) об'єкт та причина конфлікту; 3) вид конфлікту; 4) поведінка учасників конфлікту, використана ними стратегія; 5) результати і наслідки конфлікту	- Активна робота на семінарському занятті, опитування, задачі, тестування	тиждень № 13–14 або № 14–15	5
			- Перевірка та захист письмового практичного завдання № 6		2
14	Підготовка до модульної контрольної роботи № 2		Підсумкова модульна контрольна робота	тиждень № 16–17	10
Разом за підготовку до семінарів: Виконання практичних завдань: Підготовку опорних конспектів: Виконання модульних контрольних робіт					6 б. × 8 = 48 2 б. × 6 = 12 16. × 3 = 3 10 б. × 2 = 20
РАЗОМ максимальна кількість балів за обов'язкові види СРС					83
ВИБІРКОВІ ВИДИ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТА					
Написання рефератів за заданою тематикою			Захист під час індивідуально-консультаційної роботи, або виступ на семінарі.	Відповідно до тематичного плану	5
Аналітичний огляд нової літератури з психології та педагогіки"			Презентація	Відповідно до тематичного плану	5

Підготовка доповіді на наукові студентські конференції	За графіком наукової роботи	Виступ із доповіддю	10
Виконання творчих проектів	За індивідуальним графіком	Публічний захист, презентація	10
Разом балів за вибіркові види СРС			30

Графік

Самостійної роботи з вивчення програмного матеріалу дисципліни «Психологія»

Таблиця 10.

№ з/п	Назва теми	Навчальні тижні	Кількість годин Спеціальність ГРС	Кількість годин Спеціальність ТХ, ТКО, ТКМ
	Змістовий модуль I			
1	Тема 1. Психологія як наука та практика	№ 1, № 2	5	4
2	Тема 2. Пізнавальні психічні процеси	№ 3, № 4	5	3
3	Тема 3. Емоційно-вольова сфера особистості	№ 5, № 6	5	4
4	Тема 4. Індивідуально-психологічні особливості особистості	№ 7–8	5	4
5	Тема 5. Діяльність особистості	№ 6	7	5
6	Підготовка до модульної роботи № 1	№ 8–9	4	4
	Змістовий модуль 2			
7	Тема 6. Поведінка особистості в групі	№ 10	7	5
8	Тема 7. Психологія спілкування	№ 11, № 12	7	5
9	Тема 8. Компетентність у спілкуванні	№ 12	7	5
10	Тема 9. Психологічний аналіз конфлікту	№ 13–14	8	5
14	Підготовка до модульної роботи № 2	№ 16–17	4	4
	Разом		62	48

VII. ПОРЯДОК І КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАТЬ СТУДЕНТІВ

Методика викладання дисципліни, як необхідний елемент, включає різні форми контролю за навчально-пізнавальною діяльністю студентів. Контроль виконує важливі функції, його головними *цілями* є: 1) *освітня* – перевірка є корисною для того, хто відповідає та для усієї студентської групи. Слухаючи відповіді товариша, студенти звіряють із нею свої знання, ставлять запитання, доповнюють, що сприяє поглибленню, закріпленню та систематизації знань; 2) *розвивальна* – у процесі перевірки розвивається логічне мислення студентів, зокрема вміння аналізувати, порівнювати, узагальнювати, систематизувати, а також мовлення, пам'ять, увага, уява; 3) *виховна* – систематичний контроль, діагностування стану успішності сприяє розвитку мотивів до навчання, стимулює відповідальність, цілеспрямованість, дисципліну, критичність та адекватну самооцінку.

За місцем у процесі вивчення дисципліни, виділяють поточний та підсумковий контроль.

Поточне оцінювання знань студентів

Завданням поточного контролю є систематична перевірка, оцінювання та облік рівня знань, умінь і навичок студентів під час навчальних занять та з окремих тем курсу. Він має діагностувати рівень розуміння та засвоєння певного матеріалу, перевірити сформованість вмінь самостійно опрацьовувати тексти, вирішувати практичні завдання, навичок публічно чи письмово представити, захистити певний матеріал, точку зору, свій варіант розв'язання задачі.

Поточний контроль з дисципліни «Психологія» проводиться у *формі* усного опитування, тестування, захисту або перевірки представлених студентом результатів домашніх контрольних робіт, індивідуальних навчально-дослідних робіт (проектів), підсумкових модульних контрольних робіт.

Об'єктами поточного контролю є: відвідування та активна робота студента на семінарських заняттях протягом семестру, результати виконання модульних контрольних робіт, підготовка та захист індивідуальних навчально-дослідних робіт, правильність розв'язування задач, рівень виконання творчих

письмових завдань, участь у наукових конференціях різного рівня та у науково-дослідній роботі кафедри тощо.

**Перелік питань та типових завдань, що виносяться на
модульний контроль
1 змістовий модуль**

Зміст теоретичних питань

1. Предмет психології та галузі психології.
2. Психіка її функції та еволюція.
3. Методи психології.
4. Увага.
5. Пам'ять.
6. Відчуття та сприйняття.
7. Мислення.
8. Уява.
9. Характеристика емоцій.
10. Види емоцій, почуттів.
11. Характеристика волі.
12. Вольові якості особистості.
13. Спрямованість особистості.
14. Темперамент.
15. Характер.
16. Здібності.
17. Проблема діяльності в психології, її структура.
18. Види дій, закономірності формування навички.
19. Мотивація діяльності.
20. Види діяльності.

**Зміст практичних завдань (подібні до завдань та задач
кожної теми)**

1. Розподіліть перелічені психічні явища на групи. Відповідь обґрунтуйте.
2. Розробіть програму дослідження вказаного психічного явища з використанням різних методів.
3. Визначте, про яку форму поведінки тварин йдеться у наведених прикладах. Відповідь обґрунтуйте.
4. Які властивості та закономірності пізнавальних процесів проявляються в описаних випадках. Відповідь обґрунтуйте.

5. Визначте, за допомогою яких прийомів уяви створені представлені образи. Відповідь обґрунтуйте.
6. Надайте психологічний аналіз запропонованій емоції. Опишіть її форми прояву, чуттєву та фізіологічну сторони, механізми виникнення та регулювання, біологічну, соціальну та мотиваційну функції.
7. Запропонуйте питання або ситуаційні завдання за допомогою яких можна було б досліджувати рівень розвитку вольових якостей людини.
8. Проаналізуйте психологічну характеристику людини й визначте тип її темпераменту. Які властивості нервової системи проявилися в цієї людини. Відповідь обґрунтуйте.
9. З наведених ознак виберіть лише ті, які визначають а) тільки гру; б) тільки працю; в) тільки навчання. Відповідь обґрунтуйте.
10. В якому з наведених прикладів йдеться про операції, а в якому – про дії. Відповідь обґрунтуйте.
11. В яких прикладах йдеться про а) вміння; б) навички; в) звички. Відповідь обґрунтуйте.

2 змістовий модуль

Зміст теоретичних питань

1. Проблема групи у психології
2. Класифікація груп.
3. Психологічна структура групи.
4. Конформізм.
5. Психологія лідерства.
6. Етапи розвитку групи.
7. Сутність та функції спілкування.
8. Види спілкування.
9. Спілкування як обмін інформацією.
10. Пізнання людьми один одного.
11. Закономірності формування першого враження від людини.
12. Механізми психологічного впливу.
13. Поняття про компетентність у спілкуванні.
14. Правила спілкування з людьми.
15. Вміння слухати, види слухання.
16. Ефективний зворотний зв'язок у спілкуванні.

17. Конфлікт та його структура.
18. Види конфліктів.
19. Поведінка людини у конфліктній ситуації.
20. Проблема стресу у психології.

Зміст практичних завдань (подібні до завдань та задач кожної теми)

1. Складіть схему психологічної характеристики групи. Поясніть за якими ознаками будете визначати рівень розвитку групи.
2. Проаналізуйте текст. Визначте, про яку психологічну проблему йдеться. Чим викликана описана ситуація. Запропонуйте більш ефективну модель.
3. Користуючись формулою «Я – висловлювання», переформулюйте запропоноване оціночне судження у без оціночну форму. Поясніть зміст та функцію кожного з 4-х кроків.
4. Проведіть психологічний аналіз запропонованої конфліктної ситуації.

Система нарахування балів

Протягом семестру студент може набрати до 100 балів. Для допуску до складання екзамену (ПМК) необхідно набрати не менше 35 б., (не менше 18 балів з кожного модуля). Кредитно-модульна система не передбачає обов'язкового семестрового екзамену (ПМК) для всіх студентів. Студент, що протягом курсу набрав 60 балів та більше звільняється від обов'язкового складання екзамену (ПМК). Студент може автоматично отримати оцінку за екзамен (ПМК). Вона визначається як арифметична сума оцінок за модулі.

Організація підсумкового модульного контролю

Підсумкова модульна робота (ПМР) проводиться у письмовому вигляді на останньому семінарському занятті або лекції з даного модуля. Модульні завдання, як правило, *складаються з трьох частин*: **1.** Дидактичний тест. **2.** Розгорнута письмова відповідь на одне з теоретичних питань, у відповіді на яке треба показати знання основної рекомендованої літератури. Список теоретичних питань до кожного модуля дивись далі. **3.** Психологічна задача, або практичне завдання, розв'язання яких треба пояснити та обґрунтувати. Зразкові приклади

розв'язування задач є у посібнику М'ясоїда П.А. *Задачі з курсу загальної психології: Навчальний посібник*. – К.: ВШ, 2000. – С. 176–181.

Викладач має право змінювати кількість завдань модульної контрольної роботи.

Студент має право один раз перескласти модуль, оцінений «незадовільно», у термін, визначений деканатом. Якщо студент не склав модуль, останній перед заліком (екзаменом), він не може його перескласти, а має складати залік (екзамен).

**Система нарахування балів з дисципліни
«Психологія»**

Таблиця 11.

Компонент	Параметри оцінювання	Оціночні нормативи
1. Лекція	Присутність на лекційному занятті	0,5 б. за відвідування кожної лекції (за умов дисциплінованої поведінки)
2. Семінарське заняття	Присутність на семінарі	1 б. за відвідування кожного семінару (пасивна участь)
	Виступ із питанням за планом	«відмінно» або «добре» + 2 б. ; «задовільно» + 1 б. ; «незадовільно» 0 б.
	Доповнення до виступу, активна участь в обговоренні питань	+1 бали
	МікрОВикладання, презентація	+3 балів
	Відповіді при фронтальному опитуванні	0,5 балів за кожну повну відповідь
	Виконання завдань, практичних вправ	1–2 бали
	Участь у діловій грі	1–2 бали
	Поточні контрольні роботи, тестування	«відмінно» або «добре» + 2 б. «задовільно» + 1 б. ; «незадовільно» 0 б.
3. Самостійна та індивідуально-консультативна робота	Підготовка та захист рефератів	3–5 балів
	Виконання обов'язкових практичних завдань за навчальним планом	«відмінно»; «добре» + 2 б. «задовільно» + 1 б. ; «незадовільно» – 0 бал

Компонент	Параметри оцінювання	Оціночні нормативи
	Виконання індивідуальних завдань за вибором	1–2 балів
	Участь у наукових гуртках	5–10 балів
	Участь у розробці та оформленні наочно-методичних матеріалів до курсу	3–10 балів
	Доповіді та повідомлення на наукових конференціях	5 балів конференція на потоці; 10 балів на внутрівузівській 15 балів на міжвузівській
	Публікації в наукових виданнях	10 балів – у співавторстві 20 балів – самостійно
4. Модульна контрольна робота	Поточна модульна робота (ПМР)	10 балів
5. Підсумковий контроль	ПМК або екзамен	40 балів

Зразок модульного завдання
з дисципліни «Психологія»

ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД УКООПСПІЛКИ
«Полтавський університет економіки і торгівлі»
Кафедра педагогіки, культурології та історії
Поточна модульна робота
ВАРІАНТ 1

ЧАСТИНА 1. Тестовий контроль знань:

Інструкція: Оберіть одну правильну відповідь, проставте її літеру у бланк відповідей, або допишіть потрібні слова у завданнях на доповнення.

1. Головними формами прояву та існування психіки є психічні...:

- а) процеси, факти, стани;
- б) процеси, стани, властивості;
- в) факти, процеси, властивості;
- г) властивості, стани, реакції;

2. Які етапи наукового дослідження йде після збирання фактичних даних?

--(впишіть)-----

3. Головними компонентами переконання є:

- а) когнітивний, мотиваційний, операційний;
- б) емоційний, мотиваційний, поведінковий;
- в) мотиваційний, когнітивний, поведінковий;
- г) когнітивний, емоційний, поведінковий.

4. Людей, які перекладають відповідальність на інших, або на незалежні від них обставини, долю називають:

- а) Екстерналами;
- б) Інтровертами;
- в) Інтерналами;
- г) Меланхоліками;
- д) Особистостями;
- е) Екстравертами .

ЧАСТИНА 2. Розкрийте теоретичне питання:

1. Предмет психології.

ЧАСТИНА 3. Ситуаційне завдання:

*У якому з наведених прикладів виділено операції, а в якому — дії?
Надайте обґрунтовану відповідь.*

А. Щоб обточити деталь на металорізному верстаті, робітник спочатку повинен установити заготовку; закріпити різальний інструмент, налагодити верста відповідно до виробничого завдання.

Б. Під час навчання роботи на металорізному статі учні виконують спеціальні вправи на установи заготовки, закріплення різального інструмента і налагодження верстата

*Затверджені на засіданні кафедри
педагогіки, культурології та історії
Протокол № ____ від _____*

Зав. кафедри _____ Викладач _____

Підсумкове оцінювання знань студентів
Перелік теоретичних питань для підготовки до ПМК
(екзамену)

1. Предмет психології та галузі психології.
2. Психіка її функції та еволюція.
3. Методи психології.
4. Увага.
5. Пам'ять.
6. Відчуття та сприйняття.
7. Мислення.
8. Уява.
9. Характеристика емоцій.
10. Види емоцій, почуттів.
11. Характеристика волі.
12. Вольові якості особистості.
13. Спрямованість особистості.
14. Темперамент.
15. Характер.
16. Здібності.
17. Проблема діяльності в психології, її структура.
18. Види дій, закономірності формування навички.
19. Мотивація діяльності.
20. Види діяльності.
21. Проблема групи у психології
22. Класифікація груп.
23. Психологічна структура групи.
24. Конформізм.
25. Психологія лідерства.
26. Етапи розвитку групи.
27. Сутність та функції спілкування.
28. Види спілкування.
29. Спілкування як обмін інформацією.
30. Пізнання людьми один одного.
31. Закономірності формування першого враження від людини.
32. Механізми психологічного впливу.
33. Поняття про компетентність у спілкуванні.
34. Правила спілкування з людьми.

35. Вміння слухати, види слухання.
36. Ефективний зворотний зв'язок у спілкуванні.
37. Проблема стресу у психології.
38. Конфлікт та його структура.
39. Види конфліктів.
40. Поведінка людини у конфліктній ситуації.

Перелік типових завдань, що виносяться на ПМК (екзамен)

1. Розподіліть перелічені психічні явища на групи. Відповідь обґрунтуйте.
2. Розробіть програму дослідження вказаного психічного явища з використанням різних методів.
3. Визначте, про яку форму поведінки тварин йдеться у наведених прикладах. Відповідь обґрунтуйте.
4. Які властивості та закономірності пізнавальних процесів проявляються в описаних випадках. Відповідь обґрунтуйте.
5. Визначте, за допомогою яких прийомів уяви створені представлені образи. Відповідь обґрунтуйте.
6. Надайте психологічний аналіз запропонованій емоції. Опишіть її форми прояву, чуттєву та фізіологічну сторони, механізми виникнення та регулювання, біологічну, соціальну та мотиваційну функції.
7. Запропонуйте питання або ситуаційні завдання за допомогою яких можна було б досліджувати рівень розвитку вольових якостей людини.
8. Проаналізуйте психологічну характеристику людини й визначте тип її темпераменту. Які властивості нервової системи проявилися в цієї людини. Відповідь обґрунтуйте.
9. З наведених ознак виберіть лише ті, які визначають а) тільки гру; б) тільки працю; в) тільки навчання. Відповідь обґрунтуйте.
10. В якому з наведених прикладів йдеться про операції, а в якому – про дії. Відповідь обґрунтуйте.
11. В яких прикладах йдеться про а) вміння; б) навички; в) звички. Відповідь обґрунтуйте.
12. Складіть схему психологічної характеристики групи. Поясніть за якими ознаками будете визначати рівень розвитку групи.

13. Проаналізуйте текст. Визначте, про яку психологічну проблему йдеться. Чим викликана описана ситуація. Запропонуйте більш ефективну модель.
14. Користуючись формулою «Я – висловлювання», переформулюйте запропоноване оціночне судження у безоціночну форму. Поясніть зміст та функцію кожного з 4-х кроків.
15. Проведіть психологічний аналіз запропонованої конфліктної ситуації.

Зразок екзаменаційного білету з "Психології"

ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД УКООПСПІЛКИ

«Полтавський університет економіки і торгівлі»

Кафедра педагогіки, культурології та історії

Екзаменаційний білет № 1

I. Розкрийте теоретичні питання:

1. Методи психології.
2. Етапи розвитку групи.
3. Види конфліктів.

II. Розв'яжіть задачу:

Проаналізуйте подану нижче психолого-педагогічну характеристику людини, визначте тип її темпераменту. З'ясуйте, які властивості нервової системи описані в цієї характеристиці. Надайте обґрунтовану відповідь.

"Учень 6 класу Василь Н. Гарячий, дуже вразливий і запальний. Бувають емоційні зриви, коли зачіпають його самовпевненість. Зробивши помилку в зошиті під час написання контрольної роботи, він одразу вирвав аркуш, порвав його на дрібні шматочки і демонстративно кинув під парту. Заспокоївшись після цього, шкодував про вчинене.

Пізнавальні психічні процеси в нього протікають швидко й енергійно. Мова виразна, емоційна. Дуже швидкий і енергійний в рухах, любить при цьому показувати свою фізичну силу. Часто виступає як ініціатор колективних спортивних ігор, претендуючи в них зайняти роль лідера. Зміна настрою проходить дуже різко і швидко. Засвоює новий матеріал уроку швидко і правильно, але, поспішаючи, дає плутані відповіді."

Зав. кафедри _____

Викладач _____

Порядок проведення ПМК

За вибором викладача ПМК проводиться у **формі** виконання письмових завдань або у формі усної співбесіди.

Екзаменаційний білет містить 4 завдання, відповідь на кожне з яких оцінюється за шкалою від 10 до 0 балів.

9-10 балів за відповідь на одне питання ставиться, якщо відповідь студента є теоретично правильною, обгрунтованою, вичерпною, матеріал викладено в логічній послідовності та у повному обсязі, всі пояснення правильні. Питання подається як наукова проблема, із наведенням прізвищ вчених, що її розробляли.

7-8 балів ставиться, якщо відповідь студента є теоретично правильною, обгрунтованою, вичерпною, матеріал викладено в логічній послідовності та у повному обсязі, всі пояснення правильні. Питання подається як пояснення психічного або педагогічного явища, або закону, без посилань на наукові дискусії.

5-6 балів ставиться, якщо відповідь в основному правильна, студент володіє матеріалом, але допущені незначні помилки у формулюванні термінів, категорій, у поясненнях тощо, тобто відповідь правильна, але недостатньо обгрунтована.

3-4 бали ставиться, якщо відповідь частково правильна, студент володіє матеріалом, але допущені значні помилки у формулюванні термінів, категорій, у поясненнях тощо, тобто відповідь лише частково правильна та недостатньо обгрунтована.

1-2 бали ставиться, якщо відповідь цілком неправильна, допущені грубі помилки, які свідчать про те, що студент не володіє відповідним матеріалом.

0 балів ставиться, якщо відповідь відсутня.

Сумарні результати іспиту оцінюються в діапазоні від 0 до 40 балів.

Критерії оцінювання рівня знань при складанні екзамену або ПМК за 4-х бальною національною шкалою

Оцінка «відмінно»

Студент має систематичні та глибокі знання навчального матеріалу, вміє без помилок виконувати практичні завдання, які передбачені програмою курсу, засвоїв основну й

ознайомився з додатковою літературою, викладає матеріал у логічній послідовності, робить узагальнення й висновки, наводить практичні приклади у контексті тематичного теоретичного матеріалу.

Оцінка «добре»

Студент повністю засвоїв навчальний матеріал, знає основну літературу. Вміє виконувати завдання, викладає матеріал у логічній послідовності, робить певні узагальнення й висновки, але не наводить практичних прикладів у контексті тематичного теоретичного матеріалу або допускає незначні помилки у формулюванні термінів, категорій, невеликі помилки у поясненні при вирішенні практичних завдань.

Оцінка «задовільно»

Студент засвоїв навчальний матеріал не у повнім обсязі, дає неповну відповідь на поставлені теоретичні питання, допускає грубі помилки при розв'язуванні практичних завдань.

Оцінка «незадовільно»

Студент не засвоїв навчальний матеріал, дає неправильні відповіді на поставлені теоретичні питання, не вміє або неправильно пояснює, обґрунтовує розв'язування практичних завдань.

Порядок вирішення спірних питань

Студент, який не погоджується з оцінкою за ПМР, ПМК або екзамену, має право звернутися до викладача та отримати обґрунтоване пояснення. У випадку незгоди студента з рішенням викладача він може звернутися з письмовою апеляцією до завідувача кафедри в день оголошення результатів. Завідувач кафедри та викладач мають розглянути апеляцію у присутності студента протягом двох днів з дня її подання та прийняти остаточне рішення щодо оцінки ПМР, екзамену, ПМК. У результаті апеляції оцінка не може бути зменшена. Якщо студент не звернувся з апеляцією у встановлений термін, то оцінка, виставлена викладачем, є остаточною.

Загальна підсумкова оцінка з дисципліни

Загальна підсумкова оцінка з дисципліни складається з суми балів за результати поточного контролю знань та за

виконання завдань, що виносяться на ПМК. У разі, коли відповідь студента оцінена менше, ніж в 20 балів, він отримує незадовільну оцінку за результатами ПМК (тобто «0» балів) і загальна підсумкова оцінка включає лише результати поточного контролю.

До залікової відомості вносяться в балах сумарні результати поточного контролю та ПМК – **загальна підсумкова оцінка.**

Академічні успіхи студента визначаються за допомогою системи оцінювання, що використовуються у ПУСКУ з обов'язковим переведенням оцінок до національної шкали та шкали ECTS в такому порядку:

ШКАЛА НАРАХУВАННЯ ПІДСУМКОВИХ БАЛІВ

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка за шкалою ECTS	Оцінка за національною шкалою
90-100	A	відмінно
82-89	B	добре
74-81	C	
64-73	D	задовільно
60-63	E	
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання
0-34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

VIII. Список рекомендованої літератури для підготовки до поточного та підсумкового контролю

Модуль 1

ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА

1. Максименко С. Д. Загальна психологія : навч. посіб. / С. Д. Максименко. – Вид. 2-е. – К. : ЦНЛ, 2004. – 183 с.

2. Психологія : підручник / За ред. Ю. Л. Трофімова. – Вид. 5-те, стер. – К. : Либідь, 2005. – 560 с.
3. Русинка І. І. Психологія : навч. посіб. / І. І. Русинка. – К. : Знання, 2007. – 367 с.
4. Тодорова І.С. Психологія : навч.-метод. посіб. для самот. вивч. дисципліни за кредитно-модульною системою / І. С. Тодорова – Полтава: РВЦ ПУСКУ, 2010; [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.uccu.org.ua>.
5. Тодорова І.С. Психологія і педагогіка: Навч. пос. / І.С. Тодорова, В.І.Павленко. – К.: ЦНЛ, 2011. – 228 с.
6. Цимбалюк І. М. Психологія : навч. посіб. І. М. Цимбалюк. – К. : ВД Професіонал, 2004. – 216 с.

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

7. Дуткевич Т. В. Практична психологія: Вступ у спеціальність : навч. посіб. / Т. В. Дуткевич, О. В. Савицька. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 256 с.
8. Изард К. Э. Психология эмоций; пер. с англ. / К. Э. Изард. – С.Пб. : Питер, 2000. – 464 с.
9. Копець Л. В. Психологія особистості : навч. посіб. / Л. В. Копець. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 460 с.
10. Лэнгле А. Эмоциональное выгорание с позиций экзистенциального анализа / А. Лэнгле // Вопросы психологии. – 2008. – № 2. – С. 45.
11. Марцинковская Т. Д. Актуальные проблемы методологии современной психологической науки / Т. Д. Марцинковская // Вопросы психологии. – 2007. – № 2. – С. 171.
12. Методологічні та теоретичні проблеми психології : навч. посіб. / М. С. Корольчук, Ю. Л. Трофімов, В. І. Осьодло та ін. – К. : Ніка-Центр, 2008. – 336 с.
13. // Психологічна служба системи освіти України: Аналітично-статистичний звіт. – К. : Ніка-центр, 2004. – С. 211–215.
14. Психология : учеб. для эконом. вузов / Под общ. ред. В. Н. Дружинина. – С.Пб. : Питер, 2000. – 672 с.
15. Роменець В. А. Історія психології ХІХ – початку ХХ століття / В. А. Роменець. – К. : Вища школа, 2007. – 614 с.

16. Соколова Е. Т. Феномен психологической защиты / Е. Т. Соколова // Вопросы психологии. – 2007. – № 4. – С. 66–79.
17. Степанов О. М. Основи психології та педагогіки : навч. посіб. / О. М. Степанов, М. М. Фіцула. – К. : Акадвідав, 2005. – С. 387–464.
18. Тодорова І. С. Психодіагностика : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисципліни за кредитно-модульною системою / І. С. Тодорова, І. Г. Тітов. – Полтава: РВЦ ПУСКУ, 2008; [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.uccu.org.ua>.
19. Фрейджер Р. Личность. Теории, упражнения, эксперименты; пер. с англ. / Р. Фрейджер, Д. Фейдимен. – С.Пб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2004. – 608 с.
20. Чуприкова Н. И. Система понятий общей психологии и функциональная система психической регуляции поведения и деятельности / Н. И. Чуприкова // Вопросы психологии. – 2007. – № 3. – С. 3 – 15.

Модуль 2

ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА

21. Бакирова Г.Х. Тренинг управления персоналом. – СПб.: Речь, 2004. – 400 с.
22. Куницына В.Н., Казаринова Н.В., Погольша В.М. Межличностное общение.- СПб.:Питер, 2001.-544с.
23. Майерс Д. Социальная психология. – СПб.: Питер, 2000. – 688 с.
24. Максименко С. Д. Загальна психологія : навч. посіб. / С. Д. Максименко. – Вид. 2-е. – К. : ЦНЛ, 2004. – 183 с.
25. Психологія : підручник / За ред. Ю. Л. Трофімова. – Вид. 5-те, стер. – К. : Либідь, 2005. – 560 с.
26. Русинка І. І. Психологія : навч. посіб. / І. І. Русинка. – К. : Знання, 2007. – 367 с.
27. Тодорова І.С. Психологія : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисципліни за кредитно-модульною системою / І. С. Тодорова – Полтава: РВЦ ПУСКУ, 2010; [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.uccu.org.ua>.
28. Тодорова І.С. Психологія і педагогіка: Навч. пос. / І.С. Тодорова, В.І.Павленко. – К.: ЦНЛ, 2011. – 228 с.

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

29. Атватер И.Я. Вас слушаю:Советы руководителю, как правильно слушать собеседника.–М.:Экономика,1988.– 11с.
30. Грачев Г.В. Манипулирование личностью: организация, способы и технологии информационно-психологического воздействия / Г. В. Грачев, И. К. Мельник. – Изд. 2-е, испр., доп. – М. : ИФ РАН, 2002. – 288 с.
31. Карнеги Д. Как приобретать друзей и оказывать влияние на людей. – К.: Наук. думка, 1989. – 224с.
32. Методика изучения привлекательности работы как одного из показателей социально-психологического климата // Персонал. – 2004. – № 3. – С. 28–30.
33. Петровская Л. А. Компетентность в общении. Социально-психологический тренинг / Л. А. Петровская. – М. : Изд-во МГУ, 1989. – 216 с.
34. Сидоренко Е. В. Тренинг влияния и противостояния влиянию / Е. В. Сидоренко. – С.Пб. : Речь, 2002. – 256 с.
35. Шостром Э. Анти-Карнеги, или Человек-манипулятор; пер. с англ. / Э. Шостром. – Мн : ТПЦ «Полифакт», 2006. – 128 с.

ЕЛЕКТРОННІ РЕСУРСИ

1. Сайт кафедри педагогіки, культурології та історії (методичне забезпечення дисципліни) [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.culture.uccu.org.ua>.
2. Повнотекстові підручники з психології [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.psylib.kiev.ua>.
3. Психологічна газета [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://glavnyk.com.ua/PG.htm>.
4. Журнал практической психологии и психоанализа [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://psyjournal.ru/index.php>.
5. Психодіагностичні методики [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://vch.narod.ru/full_test.htm.
6. Психологічний словник, психологічний практикум та тестування знань з психології [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://psi.webzone.ru/>